

Izvorni znanstveni rad
UDK 910.4(497.5)(210.5/.7)
Primljeno: 16.10.2000.

OPIS HRVATSKE JADRANSKE OBALE U PUTOPISIMA ŠVICARSKOG DOMINIKANCA FELIKSA FABRIJA (SCHMIDA) IZ 1480. I 1483/84. GODINE

STJEPAN KRASIĆ

SAŽETAK: Švicarski dominikanac i humanist Feliks (Felix) Fabri (1441/43-1502) sastavio je, za vrijeme svojih hodočasničkih putovanja brodom iz Venecije u Palestinu i natrag 1480. i 1483/4. godine, jedan od najopširnijih opisa hrvatske obale što su ih ostavili strani putopisci u srednjem vijeku. Tekst je pun zanimljivih pojedinosti, a pisan je vrlo živim stilom što mu daje poseban čar i čini ga ugodnim za čitanje. U radu se donosi prijevod opisa hrvatske obale s latinskoga, popraćen opširnijim uvodom o putnicima, putovanjima i putopiscima kroz naše krajeve u srednjem vijeku, te o našim ljudima koji su kao hodočasnici putovali u Palestinu, Rim, Compostellu i druga mjesta, vraćajući se kući s novim saznanjima.

I.

1. Putovanja (hodočašća) na Kristov grob u Jeruzalemu u prošlosti

Putovanja ili hodočašća u Palestinu, koju pripadnici svih triju monoteističkih religija (kršćanske, židovske i islamske) iz svojih posebnih razloga smatraju Svetom zemljom, stara su barem koliko i samo kršćanstvo. Još je Luka evanđelist u *Djelima Apostolskim* (2,5) zabilježio da su na dan prvih

Stjepan Krasić, dopisni član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Adresa: Pontificia Studiorum Universitas a S. Thoma Aquinate in Urbe Roma, Largo Angelicum, 1, Roma, Italija.

kršćanskih Duhova (oko god. 33. poslije Kr.) “u Jeruzalemu boravili pobožni Židovi koji su došli od svih naroda pod nebom.” No nakon što je rimska vojska pod zapovjedništvom vojskovođe Tita 70. godine poslije Kr. razorila pobunjeni Jeruzalem, porušivši u njemu ne samo sve židovske nego i kršćanske spomenike i svetišta, sam grad je god. 130. obnovio car Hadrijan, ali ne i kršćanska svetišta, davši mu ime *Aelia Capitolina*. Pače, on je na mjestima koja su bila povezana s kršćanstvom dao sagraditi poganske hramove i spomenike koji su jednom zauvijek trebali izbrisati uspomenu na sve ono što se na njima bilo dogodilo. Time je, i ne htijući, samo obilježio mjesta, naročito mjesto Kristova groba, koja su kršćani smatrali svetima.

Slika 1. Kršćanski hodočasnici ispred crkve Kristova groba u Jeruzalemu u razgovoru s muslimanskim stražarima, 15. st.

Čim su se političke prilike promijenile, kršćanstvo je najprije dekretom cara Galerija (311), a zatim reskriptom Konstanta Velikoga (313) dobilo slobodu, čime je ujedno bio omogućen slobodan pristup Jeruzalemu, Betlehemu, Nazaretu i ostalim mjestima koja su ponovno postala omiljena meta kršćanskih hodočasnika (lat. *peregrinatio* - putovanje u inozemstvo). Hodočašćenju je naročito doprinio car Konstantin Veliki (306-337) koji je dao sa-

graditi veličanstvene bazilike Kristova rođenja u Betlehemu i Kristova uskrsnuća, kasnije prozvanu Kristova groba u Jeruzalemu. Iz tog vremena datiraju prva poznata hodočašća u Svetu zemlju kao paradigma ljudskog života shvaćenog kao putovanje iz jednog mjesta u drugo, iz zemaljske domovine u nebesku ili traženje iskona i smisla ljudskog i kršćanskog života. Iz tog vremena, naime, potječe prvi do danas sačuvani putopis u Palestinu pod naslovom *Itinerarium a Burdigalia Hierosolymam* u kojemu se opisuje hodočašće jednog anonimnog kršćanina iz Bordeauxa u Jeruzalem 333. godine. Iz nešto kasnijeg vremena, s kraja 4. ili najkasnije početka 5. st., potječe i jedan drugi putopis, *Itinerarium Egeriae*. U tom spisu se opisuje zanimljivo i uzbudljivo hodočašće jedne Španjolke koja je posjetila Jeruzalem, brdo Nebo s druge strane rijeke Jordana i brdo Sinaj u Egiptu. Bio je to samo početak vrlo popularne literature u kojoj se, u obliku prikladnih priručnika, prethodnika modernih turističkih “vodiča” koji su se mogli nositi u putnoj torbi, opisivalo uzbudljivo putovanje u Svetu zemlju sa svim vijestima o svratištima, gostinjcima, lukama, svetištima, udaljenostima jednog mjesta od drugoga, cijenama, svetačkim moćima itd. koje su mogle zanimati onodobnog čovjeka. Naročiti zamah hodočašćima dao je car Justinijan I. (527-565) koji je ne samo obnovio prijašnja biblijska mjesta, nego i sagradio nova kršćanska svetišta.

Hodočašća u Palestinu doživjela su gotovo potpun zastoj nakon što su god. 638. arapski muslimani osvojili Palestinu i susjedne zemlje. Prilike se nisu mnogo promijenile ni nakon što su šiitski fatimidi iz Egipta preuzeli nadzor nad Jeruzalemom i Palestinom. Godine 1009. šesti fatimidski kalif Hakim (Abu-Ali el Mansur el-) u svojoj fanatičnoj politici dao je srušiti baziliku Kristova uskrsnuća u Jeruzalemu, što je još više otežalo pristup biblijskim mjestima. Prilike se se nisu poboljšale ni nakon što su god. 1071. Seldžuci fatimidima oteli Palestinu, što je navelo papu Urbana II. da god. 1095. u Piacenzi i Clermontu pozove katolike na obranu svetih kršćanskih mjesta. Bio je to početak križarskih ratova (1096-1291), koji su na početku bili zamišljeni kao “oružana hodočašća” (*peregrinationes armatae*). Oni su, kao što je poznato, nakon velikih ljudskih i materijalnih napora završili vojničkim porazom križara i njihovim napuštanjem Akkona (29. svibnja 1291.), njihova posljednjeg uporišta u Palestini. Oni su se povukli na Cipar, Rod i druga uporišta u Grčkoj koja su, u kasnijim povoljnijim prilikama, trebala poslužiti kao polazišta za ponovno preuzimanje biblijskih mjesta. Unatoč tomu, putovanja u Svetu zemlju nisu nikada potpuno obustavljena, nego su,

iako u smanjenoj mjeri, i dalje nastavljena.

Povlačenje križara iz Palestine krajem 13. st. ipak je predstavljalo svojevrsnu prekrenticu u povijesti kršćanskih hodočašća. Nakon što je, naime, postalo jasno da su Palestina i Jeruzalem za kršćane nepovratno izgubljeni, hodočasnici su se počeli sve više usmjeravati prema Rimu i Compostelli u Španjolskoj. Na naročitoj cijeni je bio Rim, koji je smatran “drugim Jeruzalemom”, “glavnim duhovnim i materijalnim gradom (kršćanskog) svijeta” (*caput mundi*) i “svetištem vjere”, gdje su bili grobovi apostola Petra i Pavla. Compostella je, po tradiciji, čuvala tijelo apostola Jakova. Papa Bonifacije VIII. je 1300. godinu proglasio “svetom” ili jubilarnom, što je pridonijelo da prave rijeke kršćanskih hodočasnika iz svih zemalja Europe, pa tako i iz Hrvatske, počnu teći prema Vječnom Gradu starim rimskim cestama i stazama kao što su *Via Francigena* (“Francuska cesta”)¹, *Via Regia Romana*², *Via Romea* i *Via Flaminia*, koje su predstavljale jednu vrstu varijante “Francuske ceste”, itd. koje su iz zapadne i sjeverne Europe vodile u Rim (“Svi putovi vode u Rim”). Duž tih cesta bilo je potrebno podići skloništa, prihvatilišta, gostinje, bolnice itd..U većini slučajeva, ali ne uvijek, radilo se o redovničkim zajednicama i samostanima koji su pružali potrebno gostoprinstvo putnicima i hodočasniciima, što je dalo velik polet ugostiteljskoj i zdravstvenoj djelatnosti žitelja pojedinih krajeva kroz koje su vodili takvi putovi.

No ni Palestina nije posve zaboravljena. Tu je napuljski kralj Robert Anžuvinski kupio dvoranu Posljednje večere darovavši je god. 1342. franjevcima, koji su na taj način preuzeli brigu oko očuvanja kršćanskih svetišta i osnovali posebnu Kustodiju Svete zemlje koja i danas postoji.³ To je pridonijelo da hodočašća u Svetu zemlju ponovno postanu vrlo popularna među

¹ Dobila je ime po francuskom kralju Filipu II. Augustu (1179-1223) koji je duž nje sagradio više skloništa i prihvatilišta. Vodila je u Rim preko glasovitog alpskog prijevoja Velikog Sv. Bernarda, Aoste, Moncenisija, Torina, Vercellija, Pavije, Piacenze, Pogibonzija, Fidenze, Pontemolija, Luke (Lucca), S. Miniata, Siene, Bolsene, Viterba i Sutrija.

² Povezivala je područja Padske nizine sa središnjom Italijom. Putnici su, nakon prelaska preko rijeke Po kod Piacenze, prosljeđivali Emilijskom cestom (*Via Emilia*) preko Bologne, Firence do Pogibonzija, gdje se spajala s “Francuskom cestom”.

³ Paolo Caucci von Saucker, *Il mondo dei pellegrinaggi Roma, Santiago, Gerusalemme*. Milano: Jaca Book, 1999. Za povijest kršćanskih hodočašća u Svetu zemlju, naročite zasluge ima franjevac Jerolim (Giolamo) Golubovich (Carigrad, 1865. - Firenca, 1941.) čija obitelj potječe iz

kršćanima u zapadnoj Europi, naročito u 15. i 16. st., kada se počeo bilježiti nagli porast putovanja, i to uglavnom morskim putovima. To je, između ostaloga, imalo za posljedicu nagli procvat putopisne literature o dotad malo poznatim ili posve nepoznatim krajevima, uvjetima putovanja, mogućnostima smještaja i usluga koje su bile od bitne važnosti za tako daleka i opasna putovanja.⁴

Prave male rijeke hodočasnika, koje su svim putovima i svim mogućim prijevoznim sredstvima tekle prema Jeruzalemu, Rimu i Compostelli, nisu bile sastavljene od običnih turista vođenih pukom znatiželjom da vide nepoznate krajeve, nego od sasvim naročitih putnika. Oni su prije polaska iz svog rodnog mjesta obično prolazili naročitu investituru u kojoj su im mjesni svećenici predavali posebnu hodočasničku haljinu, torbu i štap, što je imalo simboličan značaj i po čemu su se razlikovali od drugih ljudi i putnika. Oni su u svim samostanima, svratištima, gostinjcima, prihvatilištima, crkvama i svetištima na putu i na odredištu uživali povlašten status. To je prisililo Crkvu da uloži velike napore oko vodstva i prihvata tih ljudi. Trebalo im je osigurati prikladne putne programe, vodiče i putopise, ne samo da oni ne bi zalutali u nepoznatom kraju, nego i da se duhovno i kulturno obogate i nađu ono što ih je potaknulo na dalek i opasan put. Naročiti zamah širenju takvih

Dubrovnik. Najveći dio života proveo je u raznim mjestima Palestine, Egipta, Cipra i Italije, gdje je obavljao različite službe. Njegovo gotovo savršeno poznavanje grčkog, arapskog i turskog, te mnogih modernih jezika, omogućilo mu je putovanje u razne zemlje Bliskog istoka (Palestinu, Tursku, Egipat, Cipar itd.), u kojima je istražio gotovo sve povijesne izvore koji se odnose na putopise u Svetu zemlju. Plod toga rada bilo je djelo *Serie dei rev.mi Padri custodi di terra santa* (Jeruzalem, 1898). No njegovim glavnim djelom se smatra *Bibliotheca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano* (Quaracchi presso Firenze, 1906-1927) u 22 sveska u kojemu je kronološkim redosljedom objavio dijelove njihovih putopisa u Svetu zemlju koji se odnose na franjevački red. Godine 1899. objavio je u Milanu *Il trattato di Terra Santa di frate Francesco Suriano, custode di Terra santa dal 1493 al 1495 e dal 1512 al 1514*, a 1902. u Rimu *Ichonographiae locorum et monumentorum Terrae Sanctae accurate delineata a p. Elzeario Horn O.M., Provinciae Turingiae, 1725-44*.

⁴ O povijesti hodočašća postoji velika literatura. Navodimo važnija djela objavljena u novije vrijeme: Gustave Bardy, "Pèlerinages à Rome vers la fin du Ire siècle." « *Analecta Bollandiana* 67 (1949): 224-235; N. Kötting, *Peregrinatio religiosa. Wallfahrten in der Antike und das Pilgerwesen in der alten Kirche*. Münster in V., 1950; A. V. Veronese, *Peregrinatio Romana ad Petri Sedem*. Roma, 1950; Raymond Roussel, *Les pèlerinages à travers les siècles*. Paris, 1954; Raymond Oursel, *Les pèlerins du Moyen-Age*. Paris, 1963; Otto Springer, »Medieval Pilgrim Routs from Scandinavia to Rome.« *Medieval Studies* 12 (1950).

“vodiča” dalo je iznašašće tiska sredinom 15. st., što je pridonijelo da se ta vrsta “putopisa” još više popularizira i dođe u ruke svih onih koji su za to bili posebno zainteresirani.⁵

2. Hrvatska u putopisima hodočasnika na putu iz sjeverne i zapadne Europe prema Palestini

Hrvatska je obala zbog svog geografskog položaja bila povlašteni prirodni most između europskog Zapada i Bliskog istoka. Putnicima raznih zapadnoeuropskih naroda kao što su Nijemci, Francuzi, Nizozemci, Danci i dr. bilo je mnogo lakše i sigurnije spustiti se preko Alpa u plodnu Padsku dolinu te se u Veneciji ukrcati na brodove, nego se opasnim i nesigurnim morskim putem preko Biskajskog zaljeva i Gibraltara probijati prema Palestini, izlažući se pritom brojnim opasnostima nemirnog mora i gusarskih napada muslimanskih Arapa. Brojni otoci i otočići, luke i lučice istočnojadranske obale pružali su mornarima i njihovim brodovima pogodno utočište u vrijeme nevremena i iznenadnih oluja, koje su često uzimale velik danak u ljudskim životima i materijalnim dobrima. Naše su brojne i dobro zaštićene luke tim prolaznicima bile ne samo vrata kroz koja su prolazili da bi stigli u strani svijet, nego i jedina mjesta na kojima su dolazili u doticaj iz naše unutrašnjosti.

S početkom križarskih ratova (1096. godine) počinju sustavniji zapisi i svjedočanstva o prilikama u našim krajevima onako kako su ih ti stranci vidjeli i doživjeli.⁶ Najstariji, a ujedno i najpoznatiji putopis kroz naše krajeve zahvaljujemo Raymondu d'Aguillersu, kapelanu tuluškog grofa, koji je kao sudionik 1. križarske vojne godine 1096. prolazio kroz Slavoniju. Međutim, trebalo je čekati više od sto godina da se pojavi drugi sličan opis naših krajeva. Radi se o zapisu koji su ostavili iza sebe Villehardouin i Robert de Cléry iz vremena 4. križarske vojne, kada su križari, za račun Venecije (1202-

⁵ Usp. H. Omont, *Une guide du pèlerin en Terre Sainte au XIVe siècle: »Mélanges G. Schlumberger*. Paris, 1924: 436-451; *Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie, depuis le XIIe siècle jusqu'à la fin du XVIe*. Paris, 1892.

⁶ O najstarijim putovanjima i putopisima po Balkanskom poluotoku pisao je Petar Matković u svojoj dobro dokumentiranoj raspravi »Putovanja po Balkanskom poluotoku za srednjega vieka.« *Rad JAZU* 42 (1878): 56-73.

1204), zauzeli najprije Zadar, a zatim i Carigrad.⁷

Za nas je posebno zanimljiv i značajan putopis kijevskog metropolita Izidora (1436-1458) iz Moskve u Firencu i nazad. On je s pratnjom, 8. rujna 1437., otputovao iz Moskve prema Italiji. Putovao je preko Novgoroda, Ps-kova, Rige, Prusije, Pomeranije, Lübecka, Lüneburga, Braunschweiga, Magdeburga, Nürnberga, Augsburga i preko Alpa prešao u Italiju, odakle je preko Padove 18. kolovoza 1438. stigao u Ferraru, gdje se, u nazočnosti pape Eugena IV. i bizantskog cara Ivana VIII. Paleologa, održavao crkveni sabor koji je sebi postavio u zadatak sjedinjenje Istočne i Zapadne Crkve. Nakon što je sabor bio prenesen u Firencu, metropolit je slijedio njegov prijenos istaknuvši se kao velik pobornik crkvenog jedinstva. No nije ostao do njegova završetka. Čim je, zajedno s ostalim crkvenim i političkim velikodostojanstvenicima, stavio potpis na povelju kojom se proglašavalo sjedinjenje Crkava, Izidor je 6. rujna 1438. krenuo kući. Put ga je vodio preko Bologne i Ferrare odakle se rijekom Po spustio u Jadransko more, koje je za nj "Bijeloje more". Tjedan dana nakon toga stigao je u Veneciju gdje je ostao više od tri mjeseca. Dana 23. prosinca krenuo je brodom iz Venecije u Poreč, zatim preko Pule i Osora stigao u Senj. Putovanje je nastavio kopnenim putem preko Brinja, Modruša, Ozlja, Jastrebarskog, Okića, Zagreba, Rakovca, Križevaca i Koprivnice gdje je, prešavši rijeku Dravu, stigao u Mađarsku. U Moskvu je stigao 25. rujna 1440. gdje ga je veliki ruski knez Bazilije III. Slijepi (1425-1462), zbog pristanka na crkveno jedinstvo, bacio u tamnicu. No, metropolit je iz nje uspio pobjeći najprije u Budim, a onda u Rim gdje je 27. travnja 1463. umro.

⁷ Od hrvatskih povjesničara tim se pitanjem naročito bavio P. Matković, »Putovanja po Balkanskom poluotoku«: 74-148. Putopise francuskih puntika i hodočasnika kroz Dalmaciju obradila je i objavila Marija Kandido-Rožman pod naslovom »Francuski putopisi kroz Dalmaciju od prvog križarskog pohoda do kraja XVIII. stoljeća.« *Mogućnosti* 37/9-10 (1990): 979-1002; 37/11 (1990): 1145-1178; 37/12 (1990): 1408-1425; usp. J. Richard, »Križari putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji.« *Croatica Christiana Periodica* 10/18 (1986): 27-28. Geofroy de Villehardouin, maršal francuske pokrajine Champagne, koji je sa svojim feudalnim gospodarom Tibaldom III. kao sudionik u IV. križarskoj vojni i osvajanju Zadra i Carigrada, napisao je *La conquête de Constantinople*. Paris: ed. E. Faral, 1938-39. Sličnu kroniku ostavio je iza sebe Robert de Cléry, povjesničar i sudionik IV. križarske vojne, pod naslovom *Li estoires de chiaus conquissent Constansoble*. Usp. Albert Pauphilet, »Sur Robert de Cléry.«: *Romania* 57 (1931): 289-311; Petar Skok (ur.), *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202*. Zagreb, 1951.

Ono što nas ovdje posebno zanima je onaj dio Izidorova putopisa koji se odnosi na Hrvatsku. On udaljenost od jednog do drugog grada navodi u miljama. Po njegovu načinu mjerenja od Poreča do Venecije ima 110 milja, od Poreča do Pule 30 milja, od Pule do Osora 50 milja, od Osora do Senja 60 milja, od Senja do Brinja 15 milja, od Modruša do Ozlja 20 milja, od Jastrebarskog do Okića 5 milja, od Okića do Zagreba 20 milja, od Zagreba do Rakovca 4 milje, od Rakovca do Križevaca 3 milje te od Koprivnice do rijeke Drave jedna milja. Za Zagreb kaže da je “velik i lijep grad u vlasti ugarskog kralja.” Tu je imao priliku sresti srpskog despota Đurđa Brankovića (1427-1456) sa ženom i djecom. Despot je, zajedno s ostalim europskim vladarima, bio pozvan na sabor u Ferraru i Firencu, ali se nije odazvao niti je poslao izaslanike. Nakon pada Smedereva u turske ruke krajem 1439. godine, potražio je utočište u Hrvatskoj. U Zagrebu je, kako izgleda, boravio na imanju posljednjeg celjskog grofa Uldrika II. (+1456), koji se 1439. oženio s njegovom kćeri Katarinom. Metropolit ga je pokušao nagovoriti na crkveno jedinstvo, ali je despot to odbio.⁸

Metropolit Izidor u svom putopisu kroz Hrvatsku ne troši mnogo riječi na opis krajeva kroz koje je prolazio. Ipak su neka njegova zapažanja zanimljiva i značajna. Nakon što je prošao kroz Senj i Brinje, navodi da “u tim gradovima žive Hrvati, čiji je jezik sličan rutenskomu, ali su latinskog obreda.” Još je važniji podatak o imenima hrvatskih gradova kroz koje je prolazio, naročito onih koji su se nalazili u mletačkim rukama. Naveo ih je ne u latinskom ili talijanskom, nego u hrvatskom rusiziranom obliku, očito kako ih je čuo od naroda. Tako za Poreč kaže “Počer” ili “Počeri”, za Pulu “Polj” i “Pora”, za Ozalj “Vozolj”, za Jastrebarsko “Jastreboljsk”, za Okić “Kič”, za Rakovec “Krakoviec”, za rijeku Kupu “Koljenj” itd. Za Zagreb ima tri oblika: “Zagreb”, “Greb” i “Grev”. Za rijeku Dravu navodi da je granica između Hrvatske i Ugarske.

Svi ostali izvještaji potječu od putnika i hodočasnika koji su polazili u Svetu zemlju ili se iz nje vraćali u Veneciju na unajmljenim mletačkim brodovima. Jedan od takvih zapisa ostavio nam je irski franjevac fra Šimun, koji je godine 1323. s jednim drugom proputovao našom obalom na putu iz

⁸ Usp. Johannes Krajcar (ur.), *Acta Slavica Concilii Florentini. Narrationes et documenta*. S.J. Romae: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Concilium Florentinum, Documenta et scriptores, vol. XI, 1976: 3-40; Č. Mijatović, *Despot Đurađ Branković*, I. Beograd, 1907: 291.

Venecije u Palestinu zadržavši se u Puli, Zadru, Hvaru, Korčuli i Dubrovniku.⁹ No najviše sačuvanih putopisa u Palestinu potječe iz 15. i 16. st. Za nas su vjerojatno najznačajani putopisi talijanskih i francuskih putnika s kraja 15. st. Jedan od njih je 1480. godine napisao talijanski hodočasnik Santo Brasca,¹⁰ iza kojeg se po važnosti može svrstati putopis francuskog redovnika Lengherranda iz Monsa iz 1486. godine,¹¹ te putopis koji je 1494. napisao milanski kanonik Pietro Casola. Ovaj zadnji je naročito opširan u opisivanju naših obalnih gradova Pule, Zadra, Hvara, Korčule i Dubrovni-ka.¹²

Naročitu pozornost zaslužuju i njemački putopisci koji su putovali u Palestinu kao što su saski vojvoda I. B. Mencken iz 1465. godine,¹³ Konrad von Grünemberg iz 1486. i vitez Arnold von Harf iz 1496. i 1499. godine. Ovaj posljednji je, na pr., ne samo opisao neke hrvatske primorske gradove, nego i zabilježio neke karakteristične hrvatske riječi.¹⁴ Nešto manju, ali uvijek posebnu pozornost zaslužuju neki drugi njemački putopisci koji su iza sebe ostavili zanimljive zapise: Gabriel Muffel iz Nürnberga iz 1498.¹⁵ go-

⁹ Simon Simeonis, *Itinerarium ab Hybernia in Terram Sanctam*, objavio Girolamo Golubovich u svom »*Itinerarium fratrum Symonis et Hugonis illuminatoris, Ordinis Fratrum Minorum* (1322-1324).«, u: *Bibliotheca bio-bibliographica della Terra Santa e dell'Ordine Francescano*, III. Firenze: 1918: 237-282. Usp. Jorjo Tadić, »*Promet putnika u starom Dubrovniku*. Dubrovnik, 1939: 181-183; J. Richard, »Križari putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji.«: 29-30.

¹⁰ Objavljen pod naslovom *Viaggio di Pietro Casola a Gerusalemme, tratto dall'autografo esistente nella biblioteca Trivulzio*. Milano, 1855. Njegovo 2. izdanje glasi: *Viaggio in Terra Santa di Santo Brasca 1480 con l'itinerario di Gabriele Capodista*. Milano: ed. A. L. Momigliano-Lepschy, 1966. Dio ovog putopisa, koji se odnosi na Hvar, objavio je Slobodan P. Novak u članku »Hodočasnik Santo Brasca na Hvaru 1480. godine.« *Hvarski zbornik* 6 (1978).

¹¹ *Voyage de G. Lengherrand, mayeur de Mons en Haynaut, B Venise, Rome, Jerusalem, Mont SinaV et le Kqire (1485-1486)*. Mons: ed. Godefroy-Meniglaise, 1861: 19.

¹² Margaret Newett, *Canon Pietro Casola's Pilgrimage to Jerusalem in the year 1494*. Manchester: University Press, 1907. Njegove najzanimljivije dijelove koji se odnose na Hvar, Korčulu i Dubrovnik donio je J. Tadić, »*Promet putnika u starom Dubrovniku*: 193-200. O tim putopisima iz 15. st. vidi: Marino Petrić, »Veduta Hvara iz 1486. godine.« *Prilozi povijesti otoka Hvara* 7 (1983): 15-16.

¹³ *Peregrinatio seu passagium ad Terram Sanctam Ill.mi Principis Alberti Ducis Saxoniae I. B. Menckenii (Scriptores rerum Germanicarum praecipue Saxonicarum)*. Lipsiae 1728.

¹⁴ Arnold von Harf, *Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff*. Köln, 1860; Petar Runje, »Hrvatski jezik i hodočasnici u srednjem vijeku.«, u: *Prvi hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova*, I. Zagreb: Hrvatsko Filološko društvo, 1977: 506-507. Usp. Josip Vončina, »Harffovo svjedočanstvo o hrvatskom jeziku.« *Jezik* 39/2 (1991): 48-51.

¹⁵ Usp. Reinhold Rörich, *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*. Aalen, 1967: 133.

dine, kanonik iz Mainza Bernhard von Breidenbach (1440-1497),¹⁶ Paul Walter Guglingen (15. st.)¹⁷ i neki drugi. O putopisu švicarskog dominikanca Feliksa Fabrija iz istog razdoblja bit će opširno govora u ovoj raspravi.¹⁸

Slika 2. Konrad von Grünemberg, grad Hvar 1486. godine

Zapisi tih putnika su različiti po dužini i važnosti, ovisno o tomu koliko su imali vremena i mogućnosti upoznati sredinu kroz koju su prolazili. Oni, zbog nedostatka pogodnih gostinjaca i prihvatilišta, mnogo puta nisu ni silazili sa svojih brodova, nego su ostajali na njima u očekivanju da se neври-

¹⁶ *Peregrinatio in Terram Sanctam*. Basel, 1493.

¹⁷ M. Sollweck, *Fratri Pauli Waltherii Guglingensis itinerarium in terram Sanctam et Sanctam Catharinam*, 1892.

¹⁸ Na Fabrijev putopis prvi je u nas upozorio P. Matković, »Putovanja po Balkanskom poluo-toku«: 176-179, zatim J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*: 186-187, a u novije vrijeme M. Petrić, »Veduta Hvara iz 1486. godine.«: 16; P. Runje, »Hrvatski jezik i hodočasnici u srednjem vijeku.«: 509; J. Richard, »Križari putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji.«: 30-31, te Joško Kovačić, »Dva njemačka hodočasnika iz 15. stoljeća u Hvaru.« *Periodični izvještaj centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara* 33/163 (1999): 174-177.

jeme stiša, da brodovlasnici nabave najpotrebnije živežne namirnice ili se opskrbe potrebnom količinom pitke vode kako bi svojim brodovima što hitnije prosljedili prema odredištu. No bilo je i takvih primjera kada pojedini putnici nisu žalili ni truda ni vremena da saznaju što više o krajevima kroz koje su prolazili, o ljudima i običajima, crkvama i palačama, pa čak o biljnom i životinjskom svijetu da o tomu iza sebe ostave zabilježeno svjedočanstvo. Ti su zapisi, ne smijemo zaboraviti, stoljećima bile jedine spoznaje koje su pripadnici nekih naroda imali o nama i na temelju kojih su stvarali predodžbe i izvodili zaključke. Zbog toga oni za nas imaju posebnu povijesnu vrijednost. Ne možda toliko da bismo sami o sebi nešto iz njih saznali, koliko da znamo što su drugi, na temelju njih, o nama znali i mislili.

Iako, dakle, ta svjedočanstva za nas imaju veliku povijesnu vrijednost, naročito zbog toga što su u mnogo slučajeva jedini povijesni izvor za poznavanje pojedinih događaja i prilika, ipak ih ne smijemo uzimati kao neosporni povijesni izvor bez potrebna provjeravanja i uspoređivanja s drugim suvremenim i provjerenim povijesnim izvorima i svjedočanstvima. U njima su nerijetko nazočna razna pretjerivanja kojima je bila svrha zainteresirati čitatelja neobičnim i egzotičnim ljudima i krajevima, ili su određene netočnosti jednostavno plod nepoznavanja jezika i nesporazuma.

Jedna od naših najčešće spominjanih postaja i luka na tim putovanjima bio je Dubrovnik, gdje su hodočasnici na svom dugom i opasnom putovanju često i rado navraćali. Sačuvani povijesni spomenici govore o tomu da su bili ne samo lijepo primani, nego i darivani kad se radilo o uglednijim prolaznicima. A takvih je tijekom stoljeća bilo podosta kao što su na pr. bili Richard Lavljeg srca kada se vraćao iz 3. križarske vojne (1102), kralj i budući car Sigismund Luksemburški nakon poraza u bici s Turcima kod Nikopolja (1396), danski kralj Erik IX. (1424), austrijski nadvojvoda i budući car Albert II. (1414), austrijski nadvojvoda i budući car Fridrik III. (1436), saski vojvoda Albert (1476), njemački grof od Solmsa Ivan (1483) i dr. Što su hodočasnici bili ugledniji, darovi su bili bogatiji i raznovrsniji. Gostoprimstvo i gostoljubivost smatrani su mnogo više ljudskom i kršćanskom obvezom nego izrazom dobre volje. U zapisima dubrovačkih državnih vijeća o tomu je sačuvano mnogo zapisa. Dubrovački ljetopisac Filip De Diversis navodi da su dubrovačka vlastela darivala hranom i novcem svakog vlastelina i vladara koji je kopnom ili morem navraćao u njihov grad. To je prolaznike iznenađivalo i zadivljavalo, što je Dubrovniku podizalo ugled u

drugih naroda.¹⁹

Hodočašća su kao masovna pojava putovanja za nas, pored njihova čisto vjerskog karaktera, imale kao popratnu pojavu i značila početak svojevrsnog turizma. Putnicima i prolaznicima je trebalo osigurati kakav-takav smještaj i mogućnost opskrbe najnužnijim živežnim namirnicama, a nerijetko liječničku pomoć i popravak brodova. Najstariji spomen takva organiziranog prihvata putnika nalazimo u Dubrovniku. Za smještaj stranaca, naročito trgovaca i prolaznika, dubrovačka se vlada rano pobrinula. Već god. 1347. bila je donesena odluka da se izgradi poseban gostinjac (*hospitium*) u palači Divoni (Sponzi). Pored odjela za carinarnicu, kovnicu novca i voštarnicu, na njezinom prvom katu je jedan dio bio namijenjem prihvatu i smještaju stranaca. U drugoj polovini istog stoljeća neki su privatnici primali strance na stanovanje. Početkom 15. st. bila je otvorena i jedna privatna gostionica. No državne vlasti nisu bile time oduševljene. Iz 1375. godine potječe jedna zabrana nekom građaninu da u svojoj kući ne smije okupljati strance niti im pružati smještaj. Bilo mu je zapriječeno da će biti kažnjen ako tu bude počinjeno neko nemoralno djelo. No bilo je i slučajeva kada je vlada novčano pomagala vlasnike gostinjaca koji su bili potrebni za smještaj stranaca, gostiju i trogovaca, ali je strogo zabranjivala kockanje i nemoralne radnje u njima.²⁰

3. Najstariji hrvatski hodočasnici i njihovi putopisi

Val vjerskog zanosa za hodočašćima i putovanjima u strane zemlje u namjeri da se vide pojedine znamenitosti vezane za kršćansku vjeru razmjerno je rano zapljusnuo i Hrvatsku. Dubrovački kroničar Nikola Ranjina zabilježio je da je god. 843. jedan albanski svećenik po imenu Ivan na povratku s hodočašća u Jeruzalem donio sa sobom u Dubrovnik relikviju za

¹⁹ Philippus de Diversis, *Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum civitatis Ragusii*. Zadar: ed. V. Brunelli, 1880-1881: 117; usp. J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*: 13-15, 151-163; Filip Diversis de Quartigianis, »Opis položaja, zgrada, državnog uređenja i pohvalnih običaja slavnog grada Dubrovnika.«, preveo s latinskog Ivan Božić, *Dubrovnik* 16/3 (1973): 11-74.

²⁰ Usp. J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*: 22-28.

koju se vjerovalo da je bilo platno u koje je bio zamotan Isus kao dijete.²¹ Isto tako znamo da je knez Trpimir (oko 845-864), praotac slavne hrvatske dinastije sa svojom pratnjom hodočastio u Čedad (Cividale) u sjevernoj Italiji, sjedište akvilejske patrijaršije, gdje se čuvao rukopis evanđelja za koji se vjerovalo da ga je napisao sv. Marko evanđelist.²² Vjerojatno najbrojnije "oružano hodočašće" u srednjem vijeku u Palestinu iz hrvatskih krajeva priredio je hrvatsko-ugarski kralj Andrija II. (1205-1235), koji je god. 1217. s brojnom vojskom uzeo udjela u V. križarskoj vojni. U njegovoj pratnji su se nalazili hrvatski velikaši Babonići i neki drugi plemići s kojima se na mletačkim brodovima iz Splita prevezao u Palestinu. Vratio se u domovinu kopnenim putem preko Carigrada noseći sa sobom brojne svetačke moći. Zabilježeno je da je god. 1411. krčki knez Nikola Frankopan hodočastio u Svetu zemlju, odakle se sretno vratio kući.²³

U Palestinu su hodočastili mnogi drugi svećenici i redovnici koji su mogli sebi priuštiti tako daleko i skupo putovanje. Među njima je svakako najpoznatiji šibenski franjevac, sada već svetac, Nikola Tavilić, koji je god. 1391. u Jeruzalemu umro mučeničkom smrću. U Palestinu su naročito u 15. i 16. st. hodočastili brojni hrvatski dominikanci: fra Frano iz Kotora (1481), Dubrovčani Dominik (1481), Jakov (1492), Spaso (1497), Toma Crijević (1523), Vinko Bunić (1529), Toma Bakrović (1529), Vlaho (1552) itd.²⁴ Nisu bili rijetki ni oni hrvatski dominikanci koji su hodočastili u poznato španjolsko svetište Compostellu: Dubrovčani fra Dominik (1480) i Ambroz Ranjina (1535), Hvaranin fra Ivan (1535), Kotoranin Tripun (1546) itd.²⁵

²¹ *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*. Zagabriae: JAZU, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 14, digessit Speratus Nodilo, 1883: 197-198. Spomenu to platno se i danas čuva u riznici dubrovačke katedralne crkve.

²² Usp. Franjo Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*. Zagreb, 1877: 383; Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb: Školska knjiga, 1972: 22-23. Viktor Novak, »Aliquid de nominibus ducum Chroatorum in antiquissimo Evangelario Civaldalsensi. Nota paleographico-historica.«, u: *Zbornik u čast Bogdana Popovića*. Beograd, 1929: 358-371; Radoslav Katičić, *Litterarum studia*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998: 350-351.

²³ Karlo Horvat, »Glagolitica Vaticana.« *Starine JAZU* 33 (1911): 512; P. Runje, »Hrvatski jezik i hodočasnici u srednjem vijeku.«: 508.

²⁴ Stjepan Krasić, »Regesti pisama generala Dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku 1392-1600.« *Arhivski vjesnik* 17-18 (1974-1975): 227, br. 685; 231, br. 751; 239, br. 863; *Arhivski vjesnik* 21-22 (1978-1979): 219, br. 1121; 234, br. 1166-1167; 264, br. 1518.

²⁵ S. Krasić, »Regesti«, 17-18 (1974-1975): 201, br. 414; 21-22 (1978-1979): 229, br. 1224; 234, br. 1270; 143, br. 1363.

Nesumnjivo najbrojniji hodočasnici su bili "romari", tj. oni koji su išli u Rim na grobove apostolskih prvaka Petra i Pavla. Nazočnost hrvatskih hodočasnika u Rimu za vrijeme prvog jubileja (1300) dalo je povoda glasovitom talijanskom pjesniku Danteu Alighieriju da u svom djelu *Divina Comedia* uzme upravo lik hrvatskog hodočasnika kao primjer pobožnog "romara".²⁶ Za proslave svete godine 1450. talijanski diplomat iz Siene Agostino Dati je zabilježio da je slušao kako su hrvatski hodočasnici, dok su išli prema Rimu, na svom jeziku pjevali pobožne pjesme.²⁷ Ostalo je zabilježeno da je jubilarne god. 1475. u Rim hodočastio "bosanski i vlaški" kralj Nikola Iločki s brojnom pratnjom. Hrvati su u Rimu, počevši od 15. st., imali povremenog ispovjednika na vlastitom jeziku, a od sredine 16. st. postojao poseban stalni ispovjednik za hodočasnike na hrvatskom jeziku. Prvi stalni ispovjednik bio je kotorski dominikanac Tiburcije Buća, koji je god. 1555. tu službu dobio posredovanjem svog sugrađanina i redovničkog subrata, u to vrijeme krčkog biskupa Alberta Dujmića-Gliričića.²⁸ Slično je bilo također u Loretu i drugdje.²⁹

No Hrvati su ne samo hodočastili i čitali putopise koje su pisali pripadnici drugih naroda, nego su ih i sami pisali. Najstariji nama poznati putopis u Palestinu, koji je izišao ispod pera nekog Hrvata, bio je onaj Bartula Đurđevića (oko 1506-oko 1566). Oslobodivši se iz turskog ropstva, Đurđević je hodočastio u Svetu zemlju ostavivši iza sebe na talijanskomu važno djelo *Specchio della peregrinatione delli pij notabili luoghi della Terra santa di Promessione et delle processioni, et ceremonie, che nella città di Hierusalem si sogliono celebrare* (Rim, 1554). U njemu je - kako stoji u naslovu - opisao sva važnija kršćanska mjesta u Palestini, običaje i obrede koje su hodočasnici tu obavljali. Iza njega je vjerojatno najznačajnije djelo o toj temi objavio dubrovački franjevac Bonifacije Drkolica (oko 1505-1581), koji je bio gvardijan franjevačkog samostana u Jeruzalemu i kustos Svete zemlje s

²⁶ Raj, XXXI, 103.

²⁷ Usp. P. Runje, »Hrvatski jezik i hodočasnici u srednjem vijeku.«: 506.

²⁸ Josip Burić, *Iz prošlosti hrvatske kolonije u Rimu*. Rim, 1966: 31; Stjepan Krasić, »Albert Dujmić-Gliričić - hrvatski teolog na Tridentskom saboru.« *U službi čovjeka. Zbornik nadbiskupa metropolite dr. Frane Franića*. Split: Crkva u svijetu, 1987: 390.

²⁹ Sustavnu raspravu o hodočašćima i hodočasticima iz Šibernika u srednjem vijeku objavio je Josip Kolanović, »Prilog povijesti šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku.« *Croatica Christiana Periodica* 6/9 (1982): 13-36. Vidi i: Zoran Ladić, »Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća.«: *Croatica Christiana Periodica* 17/32 (1993): 17-31.

vlašću apostolskog vikara (1551-1560., 1563- 1564). Naslovio ga je *Liber de perenni cultu Terrae sanctae et de fructuosa eius peregrinatione* (Venecija, 1573, 1875).

No naši su ljudi svoje putopise pisali i na vlastitom jeziku. Tako je dalmatinski franjevac Jakov Pletikosa (1769-1752) god. 1752. na hrvatskomu napisao *Put k Jerozolimu* (Šibenik, Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, 2000). Najnoviji putopis u Svetu zemlju napisala je Spomenka Podboj u knjizi *S puta po Svetoj zemlji*, Zagreb, Ceres, 2000.

II.

1. Švicarski dominikanac Feliks (*Felix*) Fabri (*Schmid*)

Među starijim putopisima stranih putnika i hodočasnika posebnu pozornost zaslužuje putopis švicarskog dominikanca Feliksa Fabrika s kraja 15. st., kojemu je posvećena ova rasprava, pa bih ga makar u najkraćim crtama želio ovdje predstaviti.

Feliks (Felix) Fabri rodio se god. 1441/43. u švicarskom gradu Zürichu kao član ugledne plemićke obitelji Schmid. Rano je ostao bez roditelja. Njegov otac Joseph, profesionalni vojnik, malo poslije Feliksova rođenja, kao sudionik u građanskom ratu ciriškog kantona protiv kantona Schwyza, u jednoj je bici izgubio život. Uskoro je ostao i bez majke Klare rođene von Yssnach koja se, poslije muževe smrti, preudala za plemića Ulricha Büllera. Brigu oko Feliksova odgoja preuzeo je njegov stric Oswald, vojni zapovjednik tvrđave Kyburga, južno od Winterthura.

Feliks je mlad u Baselu ušao u Dominikanski red, gdje mu je bio odgojitelj poznati teolog Jacob Sprenger (1436-1495), kasniji profesor kölnskog sveučilišta, provincijal Donjonjemačke provincije (1488-1495) i gorljivi promicatelj redovničke obnove u svojoj zemlji. Nakon što je završio propisani studij filozofije i teologije postigao je akademski naslov lektora teologije te kao profesor neko vrijeme u istom gradu predvao teologiju. Po ugledu na njemačke humaniste svog doba Feliks je, kako izgleda, već u Baselu latinizirao svoje njemačko prezime Schmid pretvorivši ga u Fabri.

Životni put mladog je Feliksa, odlukom njegovih redovničkih poglavara,

god. 1468. odveo u Ulm, gdje je u tamošnjem dominikanskom samostanu, uz svega nekoliko kraćih prekida, ostao do smrti 14. ožujka 1502. Tu je kao lektor nastavio predavati teologiju i pohađati predavanja namijenjena onima koji su se pripremali za više akademske naslove. Uskoro je postigao baka-laureatski naslov. U jednom kasnijem autobiografskom sjećanju Feliks je zabilježio da je među svojim slušateljima imao kasnije poznatog njemačkog teologa Konrada Köllina (1476-1536). No time se njegova djelatnost nije iscrpljivala. Kao član propovjedničkog reda, on je uz to mnogo propovijedao stekavši naslov generalnog propovjednika, što mu je omogućavalo propovijedati po važnijim biskupskim gradovima. God. 1476. putovao je u Rim zbog nekog posla svog samostana. Dvije godine kasnije, vrhovni starješina dominikanskog reda Leonardo de Mansuetis dopustio mu je da se kao "biblijski bakalaureus" upiše na sveučilište u Tübingenu te da iza toga može dvije godine predavati teologiju kao pripravu za polaganje doktorskog naslova. Budući da se Feliks u sačuvanim povijesnim izvorima nigdje ne spominje s tim naslovom, treba razložno pretpostaviti da ga nikada nije ni postigao. Godine 1486. Feliks je kao delegat svoje Donjonjemačke redovničke provincije i provincijala Ulricha Zehendera iz Beča sudjelovao na generalnom kapitulu (sveopćoj skupštini) dominikanskog reda u Veneciji na kojemu je 1. srpnja 1486. bio izabran general reda Barnaba Sansoni, s kojim je odmah uspostavio prijateljske veze. No njihovo je prijateljstvo bilo kratka vijeka, jer je već 29. srpnja iste godine novoizabrani general reda iznenada preminuo. Budući da je Fabrijev delegatski mandat trajao dvije godine, bilo mu je moguće sudjelovati na još jednom generalnom kapitulu, na kojemu je 3. lipnja 1487. bio izabran novi general reda Joachim Torriani iz Venecije (1487-1500). U jednom drugom autobiografskom sjećanju Fabri navodi da je sudjelovao i na nekoliko drugih generalnih kapitula, ali ne navodi na kojima.³⁰

³⁰ *Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*, III. Stuttgartiae, 1849: 434. O Fabriju su prvi opširnije pisali dominikanski povjesničari Jacobus Quétif i Jacobus Echard, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, I. Parisiis, 1719: col. 871-872. Poslije njih mnogi drugi povjesničari, od kojih navodimo samo najznačajnije: D. Haeblerlin, *Dissertatio historica sistens vitam, itinera et scripta fratris Felicis Fabri*. Göttingen, 1742; Anton Birlinger, *Bruder Felix Fabers gereimtes Pilgerbüchlein*. München, 1864; *Bibliographia geographica Palaestinae*. Leipzig: hrsg. von T. Tobler, 1867: 53-55; Georg Leidinger, »Eine bisher unbekannte Hs. von Felix Fabri's.« *Descriptio Theutoniae, Sueviae et civitatis Ulmensis, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 23 (1898): 248-259; K. Furrer, *Ein Jerusalem und Sinaipilger aus*

2. Fabrijeva spisateljska djelatnost

Fabri se u sklopu svoje izvanakademske djelatnosti bavio pisanjem, ali ne filozofskih i teoloških djela, nego topografskih, socioloških rasprava i putopisa, po čemu se proslavio kao jedan od ranih njemačkih humanista. Za vrijeme svog dugog boravka u Ulmu njegovu pozornost je privlačilo sve što se u tom gradu događalo na političkom, vjerskom, kulturnom i društvenom području. Plod svojih zapažanja i istraživanja iznio je u posebnom djelu *Tractatus de civitate Ulmensi*,³¹ koje oštrinom svog zapažanja nadilazi slična djela svojih suvremenika. Sličnu sposobnost zapažanja pokazao je također u svom drugom djelu, u kojemu je opisao južnu Njemačku pod naslovom *Descriptio Sueviae* (1489).³²

No glavnim Fabrijevim djelom smatraju se njegovi putopisi u Palestinu, Arabiju i Egipat koje je obavio u dva navrata: god. 1480. i 1483./84. u tri sveska pod naslovom *Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*³³ koje je, kako smatraju neki njemački povjesničari, najprije napisao na njemačkomu pod naslovom *Eigentliche Beschreibung der hin und wider Fahrt zu dem Heyligren Landt gen Jerusalem und furter durch die grosse Wüsteney zu dem Heyligen Berge Horeb Sinay*, a zatim preveo na latinski. Po mišljenju njemačkog znanstvenika R. Röhrichta, radi se o najznačajnijem putopisu kasnog srednjeg vijeka.³⁴ Djelo je doživjelo zapažen uspjeh odmah nakon što je god. 1556. bilo objavljeno u Ulmu. Najprije je prevedeno na engleski, a onda i na francuski. Englesko izdanje priredio je A. Stewart, objavivši ga pod naslovom *The Wanderings of Felix Fabri* (Pilgrims Society, VII-X), London 1892-1897. To je izdanje poslužilo kao glavni izvor za *Jerusalem Journey. Pilgrimage to the Holly Land in the XVth Century*, London 1954. Francusko izdanje priredio je Th. La Brévine pod

Zürich im XV. Jht. Der Predigermönch Felix Schmid. Zürich, 1899; Antoine Mortier, *Histoire des maîtres généraux de l'Ordre des FrPres PrLcheurs*, IV. Paris, 1909: 603-606; *Die deutsche Literatur des Mittelalters*, I. Berlin und Leipzig, 1933: col. 597; *Neue deutsche Biographie*, IV. Berlin, 1959: 726-727; *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. III. Freiburg: Herder, 1959: coll. 1332,1333; *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, XVI. Paris: Letouzey et Ané, 1967: coll. 326-329.

³¹ Izdao G. Veesenmayer 1889.

³² Hrsg. M. Goldast, Frankufurt am Mein, 1606.

³³ Izdao Cunradus Dietericus Hassler, Stuttgart, 1843-1849.

³⁴ Usp. Reinhold Röricht, *Bibliotheca geographica Palaestinae*. Berlin, 1890: 163.

naslovom *Le voyage de Jérusalem au XVe s.*, Paris 1959.³⁵ Zanimljivo je primjetiti da on svojim djelima - koliko god su se ona njegovim suvremenici mogla bila zanimljiva, a kasnijim naraštajima važno povijesno svjedočanstvo o dvama opasnim i uzbudljivim putovanjima u daleke i nepoznate zemlje - nije pridavao naročitu važnost niti se uopće pobrinuo da ih objavi u nekoj uglednijoj njemačkoj tiskari kakvih je bilo i u njegovu gradu. Umjesto toga, on je dosta vremena i brige posvetio obradi i pripremanju za tisak djela poznatog njemačkog duhovnog pisca i propovjednika dominikanca Heinriha Seusea (1295-1366), člana ulmskog samostana, u kojemu je i Fabri proveo najveći dio života. Ona su Fabrijevim zalaganjem god. 1482. ugledala svjetlo dana.

3. Sadržaj, značaj i važnost njegovih putopisa u Palestinu, Arabiju i Egipat

Fabri je, dakle, prije svega topograf i putopisac koga je neodoljivo privlačilo sve ono što se oko njega zbivalo i što je uspio saznati počevši od imena i geografskog položaja zemlje ili kraja kroz koji je prolazio, narodi,³⁶ gradovi,³⁷ ljudi, običaji, povijesne i kulturne znamenitosti, spomenici, jezik, vjera, kultura, pa čak biljni i životinjski svijet, s ciljem da svom čitatelju što vjernije dočara, a ponekad i uljepša stvarnost, te pobudi u njemu želju da i on pođe vidjeti te daleke i nepoznate krajeve ili da ih barem što vjernije zamisli i što intenzivnije doživi.³⁸ Odatle vjerojatno potječu i neka njegova pretjerivanja u opisu pojedinih opasnosti, oluja, epizoda, egzotičnih životinja

³⁵ O djelu *Evagatorium* vidi: *Bibliographia geographica Palaestinae* (1867): 53-55; K. Furrer, *Ein Jerusalem*; »Fr. Felix Fabri aus Ulm um Loreto-Nazareth...« *Schwäbisches Archiv* 26 (1908): 157-158; K. Engelhardt, »Eine Palästina-reise des Fr. Felix Fabri vom Ulm im Jahre 1483.« *Neue kirchliche Zeitschrift* 21 (1910): 1003-1019; »Sinai-Reise des Fr. Felix von Ulm anno 1483.« *Neue kirchliche Zeitschrift* 23 (1912): 655-658; G. Veessenmayer, »Ein Gang durch die Kirchen und Kapellen Ulms um d. Jahr 1490 nach Felix Fabris Syonpilgerin.« *Verhandlung der Verein für Kunst und Altertum* (1869): 19-44.

³⁶ Govoreći na pr. o Nijemcima i Talijanima on na jednom mjestu kaže da oni nisu nikada bili prijatelji niti da to mogu biti. Nijemci ne vole Talijane, a Talijani mrze Nijemce. "To je neprijateljstvo usađeno u srcu" (*Evagatorium*, I: 84).

³⁷ Za Veneciju kaže da se u njoj voda prodaje gotovo po istoj cijeni kao vino. "Velike novce troše Venecijanci na vodu. Iako su usred vode, ona im ne služi ni za piće, ni za pranje" (*Evagatorium*, III: 431).

³⁸ Usp. *Evagatorium*, I: 66.

itd. On u svojim opisima ulazi i u takve pojedinosti kao što je primjerice popis stvari i opreme koju je sa sobom nosio ondašnji hodočasnik,³⁹ kako izgleda unutrašnjost broda, naročito putničkog odjela i kabina, života mornara i putnika,⁴⁰ kakav postupak vlada u izvanrednim situacijama itd. Nije propustio opisati čak ni prijevozna sredstva, u prvom redu brodove kojima se najviše putovalo, ostavivši nam takav opis pomorskih putovanja, pomorskog života, mornarskog nazivlja, sastava brodske posade, načina upravljanja ondašnjim brodovima kakav samo može poželjeti jedan suvremeni čitatelj, naročito povjesničar pomorstva. Sve je to marljivo unosio u svoj dnevnik. I kad se nakon svog drugog putovanja u Palestinu i Arabiju vratio kući i našao u samostanskoj tišini, sredio je svoje zabilješke, popunio raspoloživom literaturom i stavio drugima na raspolaganje. Zbog toga su njegovi putopisi ne samo najopširniji i najsvestraniji njegova doba, nego vjerojatno i najzanimljiviji za prosječna čitatelja. Znakovit je i naslov koji je dao svom djelu. Nije mu dao naslov *Itinerarium*, nego *Evagatorium*, što znači rizičan (opasan) put, dogodovština, pustolovina, avantura ili lutanje. Zbog toga bi možda bilo najispravnije njegovo djelo nazvati vodičem po Svetoj zemlji i Bliskom istoku. I doista, njegovi engleski izdavači dali su mu upravo taj naslov.

U svom pripovijedanju dogodovština s putovanja Fabri nastoji biti ne samo iscrpan nego i precizan. Pa ipak, naročito kada se radi o datumima pristajanja ili boravka broda u pojedinim lukama ili posjeta pojedinom mjestu, njemu nedostaje potrebna preciznost. Njemu je, kako izgleda, bilo mnogo više stalo do toga da govori o udaljenosti od jedne luke do druge, mjerenoj danima putovanja, nego kada je u nekoj od njih boravio. Taj se nedostatak može nadoknaditi vodeći računa o prvom datumu koji je prije toga zabilježio, te po njemu izračunati vrijeme provedeno na putovanju.

Fabri, kako smo naveli, po vremenu kada je pisao, spada u red ranijih njemačkih humanista. On nesumnjivo pozna i rado citira stare klasične pisce, naročito Simonida, Aristotela, Ovidija, Valerija Maxima i Plinija mlađega itd., a od srednjovjekovnih pisaca najviše se poziva na svog sunarodnjaka Alberta Velikoga (oko 1205-1280) koji je bio ne samo filozof i teolog, nego prije svega prirodoznanstvenik koji je u cijelom srednjem vijeku uživao izvanredno velik ugled. Fabri pokazuje da ga veoma dobro pozna, pa se služi

³⁹ *Evagatorium*, I: 67.

⁴⁰ *Evagatorium*, I: 92.

njegovim tumačenjem pojedinih prirodnih pojava, te biljnog i životinjskog svijeta. No ne bi se moglo reći da isto tako dobro pozna suvremene humanističke pisce. Jedan od rijetkih na koga se nekoliko puta poziva je povjesničar Marko Antonije Sabelik. Očito, nisu mu bili potrebni za stvar o kojoj je pisao. No za Fabrijev stil i rječnik ne bi se moglo reći da pripadaju humanizmu. Stil mu je, istina, vrlo živahan i zoran, ali su mu rečenice predugačke, nerijetko neprecizno oblikovane i povezane uzročnim, posljedničnim, načinskim i sastavnim veznicima (“jer”, “zbog toga”, “budući da”, “tako da”, “zatim”, “stoga” itd.), tako da ih je ponekad, bez opasnosti da se bude nejasan, gotovo nemoguće doslovno prevesti. Jezik mu je zasićen gramatičkim oblicima koji poprilično odudaraju od strogih gramatičkih pravila klasičnog latinskog jezika. Budući da obrađuje specifičnu problematiku kao što su pomorska putovanja i način života krajem srednjeg vijeka, rječnik mu naprosto vrvi srednjovjekovnim izrazima preuzetim iz pomorske terminologije, koju nije moguće razumjeti ako se nema pri ruci neki dobar rječnik srednjovjekovnog latinskog i pomorskog nazivlja, a naročito ako se ona želi prevesti na neki moderan jezik. Da stvar bude gora, izdavač Fabrijeva djela nije vodio dovoljno računa o interpunkciji, tako da njegovo prevođenje stavlja na ozbiljnu kušnju znanje latinskoga čak i iskusnijeg prevoditelja. U prevođenju na hrvatski ovog teksta prevoditelj je nastojao, čak i na štetu ljepote jezika, biti što bliže izvornom tekstu, ali je, unatoč tomu, na mnogim mjestima bilo nužno više voditi računa o smislu pojedinih riječi i rečenica i izraza nego o njihovu doslovnom značenju. Da Fabri pripada više srednjem vijeku nego vremenu humanizma pokazuje i njegovo vjerovanje u postojanje fantastičnih životinja, velikih kao kornjača ili kao kuća ili čak kao kupola crkve sv. Antuna u Padovi.

Važnost Fabrijevih putopisa za hrvatsku povijest očita je iz same činjenice da se on na poseban način zanimao za sve ono što se moglo saznati na prolazu našom obalom. Pritom, u svakom slučaju, treba imati u vidu sva ograničenja njegova propovijedanja. On je prije svega bio stranac i nije poznavao jezika ni sredine o kojoj piše, nego je u mnogomu ovisio o pripovijedanju mletačkih mornara. Opisujući naše krajeve Fabri za njih ne upotrebljava uvijek točne ni precizne geografske i političke pojmove. Oni su za nj Ilirik, Istra, Kvarner, Dalmacija, Hrvatska, Slavenska zemlja, Ugarsko kraljevstvo itd. Dalmacija je za nj jednom u Hrvatskoj, drugi put je Hrvatska u Dalmaciji. No ne smijemo zaboraviti da mnogi od tih pojmova u to vrijeme nisu bili precizno određeni te da ih brkaju i kasniji, mnogo bolje in-

formirani strani i domaći pisci. Fabriju se ni u kojem slučaju ne može zani-
jekati intelektualno poštenje i izvanredna moć zapažanja. Premda se najveći
dio tih krajeva nalazio u mlatačkim rukama, oni za nj nisu bili ni Italija, ni
Venecija, nego slavenska zamlja (“Slavonija” ili “Sklavinija”) čiji je glavni
grad bio Dubrovnik, za koji kaže da je jedan od najbogatijih gradova u
kršćanskom svijetu. On pače govori o dalmatinskoj “naciji” (lat. *natio*), u
srednjovjekovnom smislu kao užem ili regionalnom pojmu, želeći na taj
način naznačiti ne toliko narodnu pripadnost u modernom smislu riječi ko-
liko etničku pripadnost, ili pak pripadnost određenoj državnoj zajednici.
Tako je za nj Istra pripadala “dalmatinskoj naciji” ili narodu koji je nastavao
Dalmaciju, premda se ona, Istra, nije nikada nalazila u sastavu Dalmacije.
No značajno je da je on kao stranac uviđao jedinstvo istarskog i dalmatin-
skog stanovništva i da je ono bilo različito od drugih dijelova tadašnje
Mletačke Republike. Njemu je naročito upala u oči činjenica da ne samo
prosječni, nego i učeniji ljudi u Istri i Dalmaciji nisu znali talijanski, nego
samo “slavenski”. Susrevši na otoku Krku jednog dominikanca, začudio se
da on nije znao nijedan jezik osim “slavenskoga”. Očito, radilo se o bratu
laiku koji nije pohađao škole u kojima se učio latinski, a živio je u samosta-
nu i sredini u kojoj se govorilo isključivo hrvatski. Slično se dogodilo kada
je na otoku Prviću ispred Šibenika sreo jednog brata laika Trećeg samostan-
skog reda sv. Franje. Tako je bilo i u gradovima. Za Zadar kaže da narod u
njemu govori “slavenski”. U njemu se nije mogao sporazumjeti s lađarom ni
na njemačkom ni na talijanskom, jer je govorio samo “slavenski”.⁴¹ Bilo je
dovoljno da mu naši glagoljaši kažu da je jezik kojim se oni služe u bogo-
služju isti kojim se služio sv. Jeronim, da on potraži i nađe jedina dva mjesta
u njegovim brojnim djelima u kojima govori o “narodnom” ili pučkom jezi-
ku na koji je preveo Sveto pismo kako bi se njime mogli poslužiti ljudi
“moga jezika”. Iz činjenice da se sv. Jeronim rodio u današnjim hrvatskim
krajevima na granici između Dalmacije i Panonije oni su ga zvali svojim
“zemljakom” i, da onemogućie zabranu staroslavenskog, odnosno hrvatskog
jezika u bogoslužju, govorili da je to “njegov” jezik. Naravno, oni su znali
da to nije istina, ali to nije znao Fabri, pa ga je poistovjetio s narodnim latin-
skim jezikom kojim se govorilo u Jeronimovo vrijeme, tako da se i njegov
prijevod prozvao “Vulgata”, tj. *vulgata translatio*. Nije zaboravio upoznati
svoje čitatelje i s činjenicom da se u našim crkvama duž obale obavljala

⁴¹ *Evagatorium*, III: 373.

služba Božja na staroslavenskom jeziku, nego i da je naše svećenike glagoljaše imao prilike sresti u Jeruzalemu.

Fabri je ploveći za Palestinu ili vraćajući se iz nje posjetio nekoliko naših luka i gradova: Poreč, Rovinj, Pulu, Lošinj, Zadar, Prvić kod Šibenika, Hvar, Šćedro, Korčulu, Dubrovnik i neke druge luke i uvale koje danas nije moguće identificirati. Njegovi su zapisi dragocjeni izvor iz prve ruke za mnoge druge pojedinosti. Svako njegovo zapažanje ima snagu neposrednog svjedočanstva koje otkriva jedan isječak svakodnevnog života u našim krajevima krajem 15. st. koji nije moguće sresti u službenim i razmjerno rijetkim sačuvanim dokumentima. Ona, između ostaloga, otkrivaju kakvo je političko-sigurnosno ozračje vladalo ne samo u našim krajevima, nego i u Mlecima neposredno nakon pada Bosne (1463) i u vrijeme prvog turskog opsjedanja otoka Roda u Grčkoj kao važnog uporišta vitezova sv. Ivana ("ivanovaca"). Iz njegovih redaka jasno se razabire psihoza nesigurnosti i straha kako na kopnu tako i na moru. Turaka su se bojali ne samo obični ljudi, nego i vlade Mletačke i Dubrovačke Republike koje su, zahvaljujući mirovnom sporazumu i plaćanju harača, u to vrijeme s njima bile u prijateljskim odnosima. Bit odnosa Dubrovčana prema Turcima Fabri je veoma precizno izrazio jednom jedinom rečenicom. Ne vjerujući da će Turci vječno poštivati neovisnost Dubrovnika, njegovi su se uvijek oprezni žitelji, gradeći visoke bedeme i kopajući duboke rovove oko svoga grada, za svaki slučaj pripremali na gore dane. "Ako smo danas prijatelji, možda će nam sutra biti neprijatelji." Fabri je već u Istri imao prilike svojim očima vidjeti jedan brod bijednih izbjeglica iz Dalmacije koji su se, skupa s djecom i ženama, bez ikakve imovine jedva spasili pred Turcima. Turaka i njihovih gusarskih prepada naročito su se bojali mletački mornari i zapovjednici brodova koji su plovili u Palestinu, pa su svoje brodove naoružavali svim raspoloživim vrstama oružja poučavajući čak i hodočasnike kako se trebaju braniti u slučaju napada.

Ukratko, Fabri je, dakle, pomno i, koliko su mu prilike dopuštale, opširno zapisao sve što je čuo, vidio ili na bilo koji drugi način saznao o prilikama u našim krajevima:

- a) o geografskom položaju, političkim prilikama i društvenom uređenju;
- b) zapisao je nekoliko legendi o počecima nekih naših gradova, podrijetlu svetačkih moći, pokušavao odgonetnuti etimologiju naziva nekih krajeva i gradova;

c) pisao je o nekim običajima i narodnoj nošnji;

d) ostavio nam je svjedočanstvo o najstarijim oblicima (vjerskog) turizma (hodočašća) i hotelijerstva na našoj obali. Zabilježio je da u nas, za razliku od Njemačke i Italije, ima premalo gostinjaca za prihvat i smještaj putnika. U onim rijetkim lukama u kojima su postojale, kao što je bio slučaj u Poreču i Zadru, nije bilo ni najpotrebnijeg pribora. Kao prilog toj vrsti djelatnosti on nam je sačuvao i donio jedinstven, veoma zanimljiv i važan ugovor koji su god. 1483. hodočasnici sklopili s brodovlasnikom u Veneciji prije polaska na drugo Fabrijevo putovanje. Njime su bila jasno precizirana sva prava i obveze kako samih putnika, tako i samog brodovlasnika da će ih, i pod kojim uvjetima, prevesti u Palestinu i vratiti nazad u Veneciju. Pored svoje čisto povijesne vrijednosti, on po svojoj preciznosti i važnosti ne zaostaje za ugovorima koji se sklapaju u modernim putničkim agencijama.⁴²

e) zabilježio je važan podatak da su već u to vrijeme na brdima uz našu obalu postojali plovidbeni znakovi, preteče današnjih svjetionika, koji su brodovima u oluji pokazivali gdje se nalaze sigurne luke;

f) on je jedan od najstarijih istraživača biljnog svijeta u našim krajevima. Pisao je o lavandi, ružmarinu, konopljiki (petolistu ili morskoj vrbi), ječmu, salati, borovima, vinovoj lozi, maslinama, smokvama i ljekovitim svojstvima pojedinih biljaka.

g) pisao je o životinjskom svijetu: dupinima, ribama, kornjačama, školjkama, puževima, rakovima, štipavcima itd.

Svi ti njegovi zapisi dragocjeno su svjedočanstvo o jednom vremenu koje je, istina, davno prohujalo, ali koje je ostavilo duboka traga u životu kasnijih pokoljenja. Njihova vrijednost je s povijesnog gledišta danas teško mjerljiva. Možda ne toliko što nama otkrivaju nove i nepoznate stvari, koliko govore o tomu što su o nama znali, ili mogli znati, stranci i slučajni namjernici koji su prolazili našim krajevima. Zapisi kao što su Fabrijevi dugo vremena su bili, to ne smijemo zaboraviti, jedini izvor informacija o nama u mnogim europskim zemljama.

⁴² *Evagatorium*, I: 89-92.

III.

1. Prvo Fabrijevo putovanje uzduž hrvatske jadranske obale g. 1480.

Na zamisao da pođe na hodočašće i posjeti Svetu zemlju Fabri je došao dok je kao generalni propovjednik obilazio njemačke gradove propovijedajući naročito u vrijeme Korizme i Došašća. Budući da su njegove propovijedi bile temeljene na Sv. Pismu, osjećao je potrebu da svojim slušateljima što zornije predoči mjesta o kojima je govorio. On, naime, naglašava da onaj koji nije vidio Atenu ne može govoriti o grčkoj povijesti i umjetnosti. Isto tako smatra da onaj tko nije bio u Svetoj zemlji i nije izbliza upoznao mjesta o kojima govori Sv. Pismo ne može o njima govoriti na pravi način, te navodi primjer sv. Jeronima koji se preselio u Svetu zemlju kako bi bolje razumio Bibliju. On je isto tako zapazio da su i laici koji su bili u Svetoj zemlji sposobni raspravljati o Sv. Pismu s takvim razumijevanjem kao da su pravi teolozi. Sve ga je to potaklo da počne ozbiljno razmišljati o tomu da i on pođe u Palestinu te je izbliza upozna. O tome je mnogo godina razmišljao i proveo preko tisuću besanih noći.⁴³

Da se ne bi lakomisleno odlučio na nešto što dovoljno ne poznaje, tražio je savjet od drugih za koje je smatrao da su razboriti i iskusni. Prijatelji su ga uputili na kneza Eberharda von Württenberga starijega, koji je već prije hodočastio na Kristov grob u Jeruzalem te tu primio čak i počasno vojničko odlikovanje.⁴⁴ Iskusni i oprezni knez ga je vrlo ljubezno primio, ali mu, poučen vlastitim iskustvom, nije htio ništa određeno savjetovati. Jedini njegov savjet bio je sljedeći: postoje tri stvari koje nije nikomu uputno savjetovati niti ga od toga odvrćati, a to su ženidba, odlazak u rat i putovanje na Kristov grob. Sve su one, naglasio je knez, u sebi dobre, ali lako mogu loše završiti. Što se pak tiče putovanja u Svetu zemlju, rekao mu je da se radi o vrlo pohvalnom i divnom, ali isto tako dugom, napornom i rizičnom putovanju na koje se netko ne bi smio odlučiti iz čiste znatiželje, prolazne slave ili želje za nekom koristi.⁴⁵ Fabri je pitao savjet i od jednog

⁴³ *Evagatorium*, I: 25-26.

⁴⁴ Na Kristovu grobu u Jeruzalemu stražu je čuvala počasna vojnička kršćanska plemićka garda, ali bez uobičajenog naoružanja. Sačinjavali su je kršćanski vitezovi iz raznih zemalja, tako i Dalmacije (usp. *Evagatorium*, II: 5-13).

⁴⁵ *Evagatorium*, II: 26-27.

drugog starijeg plemića koji je bio u Svetoj zemlji, koji ga je ohrabrio rekavši da se radi o svetom, duhovno vrlo korisnom i nezaboravnom putovanju zaključivši riječima: "Da nisam ovako pritisnut godinama, nitko me ne bi odvratio od takva putovanja." Pitao je savjet i od jedne redovnice stroge klauzure koja ga je, za razliku od kneza, ohrabrila da ne odustane od tako svete i pohvalne stvari."⁴⁶ To je, kako priznaje, za Fabija bilo presudno da se konačno odluči na to putovanje, te se odmah dao na posao da pribavi sva potrebna odobrenja svojih redovničkih i crkvenih poglavara. Preko jednog njemačkog dominikanca, koji je boravio u generalnoj kuriji dominikanskog reda u samostanu *S. Maria sopra Minerva* u Rimu, zatražio je odobrenje vrhovnog starješine reda Leonarda de Manusetis (1474-1480). Na njegovu veliku radost, general reda mu je, bez mnogo uvjeravanja i moljakanja, dao traženo odobrenje. Trebalo je još samo isposlovati papino odobrenje. No, budući da je prije toga imao odobrenje vrhovnog poglavara svog reda, papa mu nije pravio nikakve teškoće ni postavljao uvjete. S tim dokumentima je pošao svom provincijalu i prioru ulmskog samostana Ludwigu Fuchs. I kod njih je bio dobre sreće. Oni mu ne samo nisu pravili nikakvu teškoću, nego su mu, dapače, sa svoje strane obećali svu potrebnu pomoć. Čuvši za njegovu odluku da putuje u Svetu zemlju, za nj se zainteresirao Georg Hypolit de Lapide (von Stein), upravitelj Gornje Bavarske, koji je stolovao u Gundelfingenu, čiji je sin Hypolit Domicellus Georg trebao obavljati vojnu službu na Kristovu grobu u Jeruzalemu. Budući da je bio mlad i nedovoljno iskusan, knez je htio da Fabri pripazi na nj te mu, u slučaju bilo kakve nužde, bude pri ruci.⁴⁷

Obavivši sve potrebne pripreme, Fabri se 9. travnja 1480., u nedjelju u uskrsoj osmini, za vrijeme svečane mise u dominikanskoj crkvi u Ulmu svečano oprostio od naroda koji je često slušao njegove propovijedi i preporučio mu njegove molitve. Pet dana kasnije oprostio se i od svoje redovničke subraće te u pratnji priora Ludwiga Fuchsa i jednog samostanskog sluga, na konjima, pošao u Memmingen, gdje je našao kneza Georga de Lapide (von Stein) i njegova mladog sina Hypolita okružene mnogim vojnicima. Sutradan su, uz mnogo suza s jedne i s druge strane, te toplim preporukama kneza von Steina Fabriju da mu pazi na sina, krenuli na put. Fabri je pritom preuzeo obvezu da će se knezu pismeno javiti čim iz Palestine neki

⁴⁶ *Evagatorium*, II: 27.

⁴⁷ *Evagatorium*, II: 27-28.

brod bude plovio u Europu.

Oproštaj je i za Fabrija bio tužan. Putujući prema jugu spopadale su ga sumnje u ispravnost svoje odluke. Naročito ga je mučila nostalgija za rod-nim krajem, za Ulmom, prijateljima koje na ovaj način možda zauvijek os-tavlja. Te su ga misli progonile za vrijeme cijelog putovanja.

Put je Fabrija i njegovih suputnika iz Bavarske vodio na jug preko Inns-brucka i Alpa prema Bassanu, Castel Francu, Trevisu, Margeri i Veneciji. U Margeri su susreli mnogo sunarodnjaka i Francuza, plemića i pučana, sveće-nika i laika, muških i ženskih, starijih i mlađih, koji su također namjeravali putovati u Jeruzalem. Među njima su se nalazili također biskupi Gèneve⁴⁸ i grada Le Mansa u Francuskoj⁴⁹ s velikom pratnjom. Fabri i njegovi prijatelji su se ohrabрили vidjevši njihov broj i odlučnost, naročito starijih žena, da se izlože svim opasnostima tako dugog i napornog putovanja.

Hodočasnici su u Veneciji unajmili brod poznatog mletačkog brodovlas-nika Agostina Contarinija, koji se specijalizirao za prijevoz putnika u Svetu zemlju.⁵⁰ Fabri njegov brod zove galijom. Radilo se o jedrenjaku koji se, u slučaju potrebe, mogao pokretati na vesla. U tu svrhu je imao tri reda vesala. Pokretali su ih posebni veslači zvani galijoti. Fabri ga u svom putopisu na više mjesta naziva ne samo jedrenjakom, nego i troveslarkom (*triremis*).⁵¹ Kad je brod nakon više dana pripreme konačno bio spreman za plovidbu, putnicima je bilo saopćeno da sa sobom smiju ponijeti samo najnužniji prt-ljag i opremu.

Fabri i njegovi suputnici bili su svjesni da tako dugo i daleko putovanje ne može proći bez teškoća i neizvjesnosti. I doista, problemi su se javili mnogo prije nego je brod uopće isplovio na otvoreno more i prihvatio

⁴⁸ Radilo se o biskupu Jeanu de Campoisu koji je upravljao tom biskupijom od 1482. do 1484. godine (Conradus Eubel, *Hierarchia catholica mediis aevi*, II. Monasterii, 1914: 235).

⁴⁹ Biskup Le Mansa je u to vrijeme bio Philippe de Luxembourg, koji je upravljao biskupijom od 1476. do 1507. godine (C. Eubel, *Hierarchia catholica*, II: 124; III: 162).

⁵⁰ Bio je član jedne od najstarijih mletačkih patricijskih obitelji koja se spominje još u 11. st. Iz nje potječe osam duždeva. Naročito se obogatila trgovinom s Levantom. Imala je svoja uporišta u Siriji i Palestini, naročito u luci Jaffi, po čemu je dobila nadimak "dal Zaffo" ili "dal Jaffo".

⁵¹ Opis i sliku tog broda ostavio nam je njemački putopisac Konrad Grünemberg (+1494), koji je svoje putovanje u Svetu zemlju iz god. 1486. opisao u djelu *Pilgerreise von Konstanz nach Jerusalem 1486* (usp. M. Petrić, »Veduta Hvara iz 1486. godine.«: 15-16). Odlomke iz Grünembergova putopisa, koji se odnose na istočnojadransku obalu, objavio je E. Pivčević, »Konrad von Grünemberg's Visit to Croatian Coastal Towns in 1486.« *BC Review* 17 (1980): 23-42.

njegove izazove. Još dok su pregovarali s brodovlasnikom i pripremali se na putovanje putnici su saznali da je turski sultan Mehmed II. (1430-1481) s velikom vojskom s kopna i mora opsjeo otok Rod u Grčkoj, te poslao turske brodove u Egejsko i Crno more da napadaju i pljačkaju kršćanske brodove i krajeve.⁵² Te su vijesti među hodočasnicima izazvale veliku zabrinutost. U dvojbi i raspravi, krenuti na put ili ostati u Veneciji, došlo je do podjele između Nijemaca i Francuza. Prvi su bili za to da se, unatoč svemu, krene na put, a drugi su bili protivni. Konačno su Nijemci zatražili od mletačkih vlasti sigurnosno pismo u slučaju da Turci presretnu i zarobe njihov brod s hodočasnicima. Mlečani su im odgovorili da se ne treba posebno bojati Turaka jer se radi o njihovim saveznicima, ali su im odbili za njih dati bilo kakvu pismenu preporuku. Umjesto za Turke, mletački senat im je dao preporuku za zapovjednika svoje ratne mornarice na Krfu da im u slučaju potrebe bude pri ruci. To je donekle umirilo hodočasnike pa su, unatoč svemu, odlučili krenuti na put. Njihov brod je bio je prilično velik. Ukupni broj putnika bio je 330, od čega 110 hodočasnika. Ostali su bili članovi posade ili trgovci koji su putovali od luke do luke prodajući svoju robu ili je zamjenjujući za drugu. Digavši sidro i razvivši jedra zaplovili su prema jugoistoku, u pravcu hrvatske obale. Na početku ih je služio povoljan vjetar.⁵³

O tome naš putopisac piše: “No nije dugo puhao povoljan vjetar. Trećega dana uplovismo u Poreč, grad u Istri, koja pripada dalmatinskoj naciji. Tu nas ljudi prestrašije pričajući nam strašne stvari o Turcima. Zbog toga tu ostasmo nekoliko dana. Govorili su nam, naime, da ne možemo u miru stići do Krfa jer da su se Turci proširili do Jadranskog mora i da su sve što su susreli

⁵² Turska vojska, pod zapovjedništvom Mesih paše, počela se iskrcavati na Rod u prosincu 1479. U mjesecu svibnju sljedeće godine Turci su napali Rod sa 160 brodova i s oko 100.000 vojnika. Grad je branio veliki meštar Ivanovaca, kasnije poznatih kao malteški vitezovi, Petar d'Aubusson koji je, osim lokalnog stanovništva, na početku raspolagao sa svega 335 vitezova, čiji je broj kasnije narastao na 450. Opsada je trajala od 23. svibnja do 17. kolovoza 1480. Nakon više uzaludnih juriša na tvrđavu, Turci su bili prisiljeni odustati od opsade i povukli se (usp. *Gulielmi Caoursini Rhodiorfi vicencancellarii, obsidionis Rhodie urbis descriptio*. Venetiis: Erhard Ratdolt, 1480). Fabri je posjetio Rod u mjesecu studenom 1483. na povratku s drugog putovanja. On navodi da je grad još uvijek bio vrlo oštećen. Posvuda su se vidjele ruševine i nesahranjena tjelesa turskih vojnika, dok su zarobljeni vojnici, okovani u lance, nosili kamenje za obnovu gradskih utvrda. Branitelji su mu ispričali da su Turci iz svojih topova na grad ispalili 3.500 kamenih kugla. Opsada je napadača stajala 9.000 poginulih i 25.000 ranjenih vojnika. Obrani grada su pridonijeli Grci i Židovi (*Evagatorium*, III, str. 253-261).

⁵³ *Evagatorium*, I: 31-32, 37.

Slika 3. Hvar s franjevačkim samostanom 1572. godine

zarobili i opljačkali. Unatoč tome, isplivismo iz luke te poslije nekoliko dana lagane plovidbe stigismo u dalmatinski grad Zadar, pučki zvan Zara. No saznajući da u njemu vlada kuga, brzo napustismo taj grad. Ploveći lagano i dosadno stigismo u Hvar gdje, kad htjedosmo uploviti u luku, zapuha povoljan vjetar, pa razvismo jedra i napustismo Hvar ploveći brzo nekoliko sati. Nakon toga zapuha posve beskoristan vjetar, tako da po južnom vjetru upadosmo u neka osamljena i pusta hrvatska mjesta. Bijasmo prisiljeni potražiti usamljenu luku i spustiti jedra među visokim i pustim brdima. Da izbjegnemo dosadi izidosmo u čamcima na obalu. Tu na pijesku nadosmo leš jednog čovjeka u stanju raspadanja. Galeoti, kao praznovjerni ljudi, prestrašeni nalazom mrtvaca, počеше nam proricati buduće nesreće i odvedoše nas daleko od onoga leša. Tako se dogodilo da nije bilo nikoga tko bi se smilovao onom pokojniku i sahranio ga te sahranom njegova mrtvog tijela stekao zaslugu u budućnosti. U filozofa pjesnika Simonida⁵⁴ pročitasmo

⁵⁴ Simonid, grčki lirski pjesnik (oko 556-468., Pr. Kr.), ostao je naročito poznat po tomu što je veličao pobjede Grka kod Termopila nad Perzijancima, sastavivši epitaf palima na Maratonu.

da - kako pripovijeda Valerius Maximus (lib. 1, cap. VII, primjer 8)⁵⁵ - onaj koji je plovio morem i tražeći obalu našao nesahranjeno ljudsko tijelo te ga, iz samilosti, odmah sahranio, i dok ga je pripremao za sahranu, čuo je glas pokojnika koji je odgovarao svog dobročinitelja da sutra skupa s drugima, s kojima je došao, otplovi. Tako je onaj koji ga je sahranjivao ostao sam. Poslije nekoliko sati plovidbe brod je potonuo u olujnim valovima skupa sa svima koji su se na njemu nalazili.

Nakon toga vjetrovi su sve više jačali, tako da smo ostali na onim hridinama tri dana i tri noći. Koliko god smo puta izišli, toliko puta nas je, na najveću nepriliku svih, vjetar nazad vratio. U stvari, u toj neprilici je bio naš spas. Dok smo, naime, tri dana nošeni povoljnim vjetrom nastojali isploviti na otvoreno more, dođe nam ususret jedan najamni mletački brod. Kad je došao do nas, zapovjednici⁵⁶ nas upitaše jesmo li jučer ili prekjucher išta susreli. Kad smo im odgovorili da nismo, osim protivnih vjetrova koji su puhalo s planina, rekoše nam da su blagoslovljeni oni vjetrovi koji su nas bacili na ona pusta mjesta. Da smo se jučer našli na otvorenom moru, bili bismo naišli na tursko ratno brodovlje koje je otplovilo prema Apuliji da tamo pljačka kršćane. Čuvši to, zahvaljivali smo Bogu koji nas je ovaj put izbavio iz turskih ruku.

Prosljedismo naprijed. Poslije nekoliko dana stigismo u Korčulu u Iliriku, i uplovivši u gradsku luku ujutro slušasmo misu. Korčula je grad koji se nalazi u Iliriku. Drugim imenom zove se Prepo na brdu, jer se nalazi na kamenitu brdu.⁵⁷ Malen je, ali nastanjen. U vlasti je mletačke gospode, dobro utvrđen zidinama i tornjevima. Biskupsko je sjedište.⁵⁸

Veliki strah zahvatio je njegove stanovnike, koji su se bojali da možda Turci, koje su svaki dan gledali lutajući po moru u potrazi za plijenom, i na

⁵⁵ Valerius Maximus (1. st.), rimski pisac djela *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*, posvećenog caru Tiberiju. Djelo je poznato po primjerima o manama i vrlinama ličnosti iz grčke i rimske povijesti, poredanih po filozofsko-moralnim kriterijima.

⁵⁶ Autor upotrebljava latinsku imenicu *gubernator*, koja u pomorskoj terminologiji ima više značenja: zapovjednik broda, kormilar, pilot itd. Mi ga upotrebljavamo u prvom smislu koji, po našem sudu, najbolje odgovara onomu što je autor htio reći.

⁵⁷ *Prepo in alto*. Korčula je, kao i Dubrovnik, nastala na malom otočiću koji je imao oblik brdašca, te je kasnije spojen s kopnom. Čini se da je autor putopisa zamijenio Korčulu s nekim drugim mjestom, ili je iznad sadašnjeg grada, u pravcu unutrašnjosti otoka, vidio neku utvrdu koja mu se učinila predgrađem grada koji se nalazi na moru.

⁵⁸ U to vrijeme korčulanskom biskupijom je upravljao Toma Malumbra (1463-1503).

njih ne navale, pa su se nama čudili što smo se u takvoj pogibli usudili plo-
viti morem. Savjetovali su nam da se vratimo. No to ni u kojem slučaju nis-
mo htjeli učiniti. Vratili smo se na brod nakon što smo u gradu kupili vina i
ostale potrepštine. Dok su galeoti podizali prednje jedro, ono je nepažnjom
jednog mornara palo i ubilo jednog drugog galeota. Ovom nesretnom slučaju
bili smo nazočni gospodin biskup Le Mansa i ja uza nj s mnogim drugima.
Malo je nedostajalo da nas sve pogodi i ubije. Poginulog mladića, zavijena u
platno i u vreći zavezanoj za kamenje, baciše u more.

Oko ponoći brzo otplovismo iz Korčule i stigismo u Epidaur, koji se na-
rodnim imenom zove Ragusium (Dubrovnik). Uplovivši u dubrovačku luku
spustismo sidra, i zavezavši brod, spavismo do izlaska sunca. Poslije
udosmo u grad, ali ne nađosmo gostinjca kao u našim krajevima.⁵⁹ Zbog
toga, skupa sa svojim gospodarom Georgom von Steinom i nekim drugim
plemićima odosmo u samostan Braće Propovjednika moleći da nam za no-
vac daju nešto za jelo. Doniješe nam dobra jela i odlična slavenskog vina i
sjajno opskrbiše.

Iza toga dođe prior (samostanski starješina)⁶⁰ vodeći sa sobom dva re-
dovnika, naime, brata Franu⁶¹ iz Kotora i brata Dominika⁶², koje mi pre-
poruča i odredi za suputnike, jer su i oni htjeli s nama otputovati u Jeruza-
lem. Ja se tomu veoma obradovah, jer sam do tada bio bez redovničkog su-
brata pa mi je njihovo društvo bilo draže od zlata. Okrijepivši se i
razgledavši samostan, pođosmo u razgledanje grada. Tako učiniše i ostali
hodočasnici. Promatrasmo čudesne utvrde toga grada, tornjeve i vrlo duboke

⁵⁹ U Dubrovniku je, kako smo naveli ranije, u to vrijeme postojao gostinjac u palači *Divoni* za smještaj stranaca i putnika i nekoliko privatnih gostionica. Fabri ih vjerojatno zbog kratkoće boravka u gradu nije našao.

⁶⁰ Samostanski prior u to vrijeme je bio doktor teologije Serafin Bunić iz Dubrovnik (usp. S. Krsić, »Regesti«, 17-18 (1974-1975): 200, br. 407).

⁶¹ O njemu vidi: Stjepan Krsić, *Congregatio Ragusina Ord. Praed. 1487-1550*. Romae, 1972: 74 i 77; S. Krsić, »Regesti«, 17-18 (1974-1975): 189, br. 275; 191, br. 301, 304, 319; 194, br. 339; 199, br. 393. Spomenuti redovnik je 1. svibnja 1483. bio imenovan starješinom samos-
tana Sv. Križa u Gružu, što dokazuje da se sretno vratio s hodočašća u Jeruzalem (S. Krsić, »Regesti«, 17-18 (1974-1975): 209, br. 497).

⁶² Godine 1451. bio je poslan na studij u Perugiu (S. Krsić, »Regesti«, 17-18 (1974-1975): 167, br. 57; 176, br. 140 i 145. Budući da mu je 11. veljače 1480. vrhovni starješina dominikan-
skog reda Leonard de Manuetis dopustio da može poći na hodočašće u Compostellu (S. Krsić, »Regesti«, 17-18 (1974-1975): 201, br. 414), on se vjerojatno poslužio tim odobrenjem da s Fe-
liksom Fabrijem pođe u Jeruzalem.

jarke, na čijem su kopanju trenutno mnogi radili, i divismo se. Pitismo ih boje li se i oni Turčina, premda su njegovi haračari. Odgovoriše: 'Naravno da ga se bojimo pa se protiv njega utvrđujemo. Ako nam je, naime, danas prijatelj, možda će nam sutra biti neprijatelj.' Prekoriše nas zbog nerazboritosti što smo se u ovo opasno vrijeme, kad se ni oni nisu usuđivali ploviti, usudili putovati morem. Savjetovaše nam da ostanemo kod njih dok ne saznamo za povoljne novosti. O tom ću gradu i mjestima govoriti na povratku sa svog drugog hodočašća.

Kad se spusti večer, svi se popesmo na galiju te iste noći uz povoljan vjetar otplovismo iz dubrovačke luke. Te noći prevalismo mnogo puta. Kad se razdanilo, zapuha jak, ali nama beskoristan vjetar, koji nas skrenu s pravog pomorskog pravca i baci prema obali Apulije, koju ugledasmo ispred sebe. Na nju bismo se i nasukali da zapovjedniku ne pođe za rukom zadržati brod pod nadzorom. Poslije duge plovidbe stigismo do otoka Gazapolis,⁶³ ali ostasmo bez vjetera, pa se ne mogosmo kretati nego samo, koliko je to galeotima polazilo za rukom, laganim veslanjem."⁶⁴

Plovidba mletačkog broda s hodočasnicima prosljedila je prema Krfu, gdje ih je zapovjednik mletačke mornarice pokušao odgovoriti od tako opasna putovanja, savjetovavši im da se vrate u Veneciju. Kad je vidio da većina njih odlučno ne odustaje od početnog nauma, on je, da im onemogućiti nastavak putovanja, izdao naređenje da se galija kojom su bili došli vrati u Veneciju. Među putnicima je nastalo kolebanje i rasprava što dalje učiniti. Francuski hodočasnici, koji su predstavljali manjinu, bili su za to da se vrate nazad, a Nijemci, predvođeni Fabrijem, da prosljede prema Palestini. Budući da se nisu mogli složiti, 40 hodočasnika je ostalo na Krfu, a drugi su istim brodom nastavili putovanje. Zapovjednik broda se prije isplovljavanja iz luke, za slučaj turskog ili gusarskog napada, pobrinuo naoružati svim vrstama oružja do kojeg je bilo moguće doći: topovima, kopljima, sulicama, štitovima, samostrijelima, lukovima, strojevima za bacanje kamenja, kame-njem itd.

Prva luka u kojoj su nakon toga pristali hodočasnici bila je grčka luka Metona, ne susrevši na putu nijedan ni veći ni manji brod. U Metoni su našli

⁶³ Radi se o jednomu od triju otočića sjeverozapadno od otoka Krfa, koji se danas zovu: Eurikússa, Otkonai i Mathrokion.

⁶⁴ *Evagatorium*, I: 33-36.

skupinu Nijemaca koji su ih također nastojali odvratiti od opasnog puta u Palestinu. No Fabri i ostali nisu poslušali, nego su nastavili plovidbu prema Kreti. U kandijskoj luci ih je dočekalo veliko mnoštvo ljudi, koji su se iznenadili kad su ugledali jednu kršćansku galiju u svojoj luci. Hodočasnici su na otoku sreli mnogo turskih trgovaca, uglavnom iz Carigrada. Kandijski namjesnik je putnike vrlo lijepo primio, ali ih je i on na razne načine pokušao odgovoriti od nastavka putovanja. Posebno im je skrenuo pozornost na činjenicu da Turci još uvijek opsjedaju Rod, te da je more puno njihovih gusara. No hodočasnike ništa nije moglo pokolebati da promijene odluku. Nakon pet dana zadržavanja na Kreti, oprezno su krenuli dalje, pazeći da vjetar ne promijeni pravac, i njihov brod skrene prema Rodu koji su opsjedali Turci. Kad su isplovili na otvoreno more zahvatila ih je snažna oluja, koja ih je odnijela prema Cipru. Tu su se konačno osjećali sigurnima od Turaka, pa su mogli odložiti oružje kojim su se bili naoružali na Krfu. Na Cipru su ostali nekoliko dana, a onda, zahvaljujući povoljnom vjetru, za svega tri dana stigli do Palestine. Pristali su u Jaffi. Odatle je vlasnik broda odmah poslao jednog slugu u Jeruzalem da obavijesti gvardijana franjevačkog samostana na brdu Sionu o dolasku hodočasnika i pošalje tovarne životinje za prijevoz prtljaga i putnika do Fa. Nakon sedam dana čekanja na brodu, stigli su magarci koje je poslao jeruzalemski gvardijan. Jašuci na magarcima preko Ramalaha, konačno su stigli u Jeruzalem.

Fabri vrlo opširno opisuje grad Jeruzalem, njegovu dotadašnju povijest i njegovo stanje kad ga je on posjetio. Opisujući tako latinsku zajednicu, on navodi da Arapi katolike zovu Francima kao uspomenu na križarske ratove. Posebnu pozornost posvećuje i franjevačkom samostanu na brdu Sionu, koji je u to vrijeme imao 23 fratara. Za nas je naročito zanimljivo da je među svećenicima koje je sreo u Jeruzalemu vidio i neke glagoljaše, za koje kaže da ne slave misu na latinskom, nego “na svom materinskom jeziku”.⁶⁵

Hodočasnici su ostali u Svetoj zemlji svega devet dana. Za to vrijeme su, putujući dan i noć, svom brzinom obišli gotova sva sveta mjesta. Iza toga su se zaputili u Jaffu, gdje ih je čekao brod. Ne mogavši ostati duže, Fabri je tom prilikom donio odluku da će se jednom drugom prilikom, čim mu to bude moguće, vratiti i s više mira razgledati sveta mjesta. Putnici su, izmore-

⁶⁵ *Sed et Glagolae nobiscum sunt, quamvis Missas latinas non legant, sed in sua materna lingua, quia ordines sacros Romae percipiunt, nec sunt haeretici (Evagatorium, I: 349).*

ni napornim putovanjem, gladu i žeđu, krenuli nazad. Brod je na povratku ponovno pristao na Cipru, posjetivši u Nikoziji ciparsku kraljicu. Dok su se spremali isploviti iz ciparske luke, od mornara jedne mletačke lađe saznali su da su Turci odustali od opsade Roda i povukli se. To ih je potaknulo da zaplove prema Rodu, ali su zbog nepovoljnih vjetrova od toga morali odustati. Sreća ih je ipak poslužila. Vjetar je zapuhao prema sjeveru. Brod je razvio jedra i zaplovio prema sjeveru. Kad su po noći stigli na domak rodske luke, stražari su pomislili da se radi o Turcima, pa su na njih iz topova otvorili vatru. Mletački brod kojim su putovali upalio je sva svjetla da pokaže da se ne radi o neprijateljskom nego kršćanskom brodu. Budući da se radilo o mletačkom brodu, vlasti ga, zbog mletačkog saveza s Turcima, na početku nisu pustili u luku. No kasnije mu je to ipak bilo dopušteno. Bio je to prvi kršćanski brod nakon tromjesečne turske opsade. Hodočasnici su još mogli vidjeti na obali leševe turskih vojnika koji su opsjedali grad. Grad je još uvijek bio pun ruševina i kamenih kugla koje su Turci bili ispalili iz svojih topova protiv grada. Branitelji su im rekli da ih po gradu i njegovoj bližoj oklolici ima više od 8.000, te da su Turci opljačkali i opustošili gotovo cijeli otok. Nakon 4 dana zadržavanja u gradu, hodočasnici su nastavili put. S njima su se na brod popeli i neki vitezovi sv. Ivana, koje su Turci bili zarobili prije opsade Roda, ali su oni iskoristili zbrku i pobjegli k svojim, te neki Židovi i jedan Nijemac koji je pobjegao iz turskog ropstva.

Nepovoljan vjetar odnio ih je na jug do Krete, gdje su se zadržali nekoliko dana. Kad su htjeli isploviti, brod je udario u jednu hrid teško oštetiivši kormilo. Izbjegli su brodolom i nekako uspjeli popraviti kormilo zahvaljujući jednom otočaninu koji je više puta bio zaronio i nekako popravio oštećeno kormilo.

Fabri navodi da je otok Kreta bogat i da se po povoljnoj cijeni na njemu mogu naći sve živežne namirnice. On naročito ističe odlično vino koje je slatka okusa, ali vrlo jako. Tko ga prvi put pije, lako se prevari pa ga ono svlada. Neki su hodočasnici, ne znajući njegovu jačinu, popili malo više, pa je dolazilo do smiješnih prizora. On posebno opisuje slučaj dvojice dubrovačkih dominikanaca koji su s njim putovali. "Jedan moj dobar prijatelj svećenik hodočasnik popio je malo više tog slatkog vina, tako da se teško popeo na brod do jarbola i tu stajao razgovarajući do mraka s drugim Dalmatincem. Stajao je blizu otvora utrobe broda, kroz koji se ne ulazi po noći nego samo po danu. Kad padne noć, ljestve se dignu kako se ne bi uzne-

mirivalo one koji u tom krilu spavaju. Kad je onaj dobri hodočasnik završavao svoj razgovor, a svi mi bijasmo na svojim ležajima, i razgovarajući htio je sići u svoju kabinu kroz sljedeći otvor, stavivši nogu na neravnu podlogu, nezgodno je kroz otvor pao na pod kabine tako da se, budući da je bio velik i debeo, potresla galija. Svi su zamukli slušajući, prestrašeni tko je pao. On je odmah nepovrijeđen ustao i ljutito tepajući počeo jadikovati: 'Ljestve su mi bile pod nogama i sišao sam niz tri stube, ali mi je netko izmaknuo ljestve pa sam pao.' Kad mu je netko primijetio da su ljestve prije sat vremena bile dignute, on je odgovorio: 'Nije tako, jer sam već bio sišao tri koraka, a kad sam treći put zakoračio netko mi je izmakao ljestve.' Na te riječi svi prasnusmo u smijeh, jer smo znali da su ljestve bile dignute prije sat vremena. Ja sam bio naročito veseo radujući se drugu što mu se u tako opasnom i visokom padu nije ništa loše dogodilo, te sam se mnogo smijao. Kad me je vidio kako se smijem, naljutio se na mene. 'Sad, reče, dobro razumijem da si mi ti, fra Felikse, izmakao ljestve ispod noge. Nećeš sići s broda prije nego ti se osvetim.' Što sam se više ispričavao, on se više srdio i proklinjao me, zaklinjući se da će se sutra osvetiti. No dubok san u koji smo uskoro utonuli svladani kretskim vinom sve nas je ozdravio. Sutra smo svi na to zaboravili. Da se onom hodočasniku, dok je bio trijezan, dogodila ona nezgoda, možda bi slomio zatiljak ili nogu. Često su pijani u opasnim nezgodama sretniji, ali nisu razboritiji."⁶⁶

Sutradan, nakon te male ali vesele nezgode, brod je isplovio, ali ga je iznenada zahvatila oluja pa je morao potražiti zaklon na strmim obalama Krete, ostavši tu nekoliko dana. Na dan sv. Mihaela (29. rujna) more je bilo uzburkanije nego ikada za vrijeme ovog putovanja. Kad je prošlo nevrijeme i zapuhao povoljan vjetar, brod je nastavio putovanje prema poluotoku Peloponezu. Prošao je pored grada Methone, ali nije pristajao u njegovoj luci nego, bojeći se nepovoljna vjetra, malo podalje. Koristeći povoljan južni vjetar, brod je brzo stigao na Krf, gdje su se bili rastali od ostalih hodočasnika, a odatle prema otoku Gazopolis,⁶⁷ gdje ih je zahvatila žestoka oluja koja je potrajala cijelu noć i cijeli sljedeći dan. Vjetar im je istrkao jedra, a more počelo prodirati u brod. Nastala je panika među putnicima jer su mislili da je kucnuo posljednji čas. No oluja se postupno smirila, pa je brod nas-

⁶⁶ *Evagatorium*, I: 49-50.

⁶⁷ Otok Cassiopi u blizini Krfa.

tavio put prošavši pokraj Dubrovnika i Korčule i pristavši u Hvaru, gdje su putnici ostali tri dana da se odmore od svega što su proživjeli u oluji. Nastavio je put po povoljnom vjetru. "No po noći je vjetar sve više jačao, bacivši nas na tjesnace i vrlo surova mjesta puna otočića i stijena, gdje nije moguće po noći ploviti. Pristasmo na nekoj morskoj hridi i spustismo dubinomjer kako bismo ondje usidrili brod, jer nas je prestrašila noć koja se brzo spuštala, pa se nismo mogli skloniti u neku označenu luku niti dalje prosljediti. Kad smo već bili blizu brda i pokušavali okrenuti galiju, iznenada se, zahvaćena žestokim vjetrom i nošena valovima nezgodno počela okretati, pa je zaprijetila opasnost da udari pramcem u greben i klisure i potone. U tom okretanju broda veslači, shvativši opasnost, počeli su strašnim glasom dozivati nebesa i bježati, pripremajući se za napuštanje broda. Na to su dva biskupa i mi koji smo s njima bili niže, i biskupski sluge koji su bili na više, potrčali prema otvoru palube očajno vičući: 'Gospodo, izidite gore. Brod se razbio i tone.' Na tu viku biskupi sa svojom pratnjom bučno ustaše i popeše se. Tako su i drugi učinili. Na ljestvama je nastalo veliko stiskanje i čudnovata trka svih prema krmu da se popnu na spuštene čamce. Sluge i vlasnici broda s isukanim mačevima presjekli su užad, omogućivši da oni padnu u vodu te, kako bi izbjegli opasnost utapanja, vlasnik broda sa svojim bratom i bratovom ženom i drugim članovima svoje obitelji prvi utekoše. No nitko do tada nije sišao u čamce. Da je to učinio samo jedan, nastala bi nepodnošljiva gužva." Mnogi bi s visine skakali i povrijedili se, a povrijedili bi i druge koji su bili u čamcima s isukanim mačevima i noževima prijećeci im ulaz u njih. U tim se tjeskobnim trenucima čamci prepune i potonu, a siromasi ih, u želji da spase vlastiti život, preteknu, pa ih plemići i njihovi sluge ubijaju mačevima. One pak, koji se rukama uhvate za brod ili vesla da se popnu u čamce, drugi, videći u tomu opasnost za one koji su u čamcima, njihove prste i ruke odsjecaju tako da se oni, padnuvši u vodu, utapaju. O tome sam čuo stravične priče od onih koji su se nalazili u takvim pogiblima kao što je bila ova naša. No Bog nas je i ovaj put spasio, tako da je umjesto uznemirenosti zavladao mir, brod privezan za hrid, jedra spuštana a sidra bačena. Zatim su oni veslači, zbog kojih smo došli u toliku opasnost, bili teško izranjeni i teško kažnjeni. No mi hodočasnici posredovali smo za njih, zazivajući za njih Božje milosrđe koje nas je bez naših zasluga spasilo od smrti. Sutradan smo prosljedili, ostavivši s lijeve strane dalmatinski grad Zadar, ploveći u smjeru vjetra. Navečer počeo puhati jak vjetar, a kad je pala noć more se uzburkalo. Bačeni snažnim vjetrom, upali smo u vrlo surova mjesta. Nismo se

usuđivali približiti obali, bojeći se da ne upadnemo u Scilu i Haribdu. Stigosmo u neki široki kanal u kojemu je puhao jak vjetar, pa smo na njegovoj sredini pokušali zaustaviti brod. Spustivši dubinomjer, ustanovismo da je tu more vrlo duboko. Stoga prosljedismo naprijed, ali se nakon zalaza sunca spustila noć, pa zbog velike opasnosti nismo mogli dalje ploviti.

Spustivši dubinomjer, ustanovismo da je velika dubina. Unatoč tome, kako bismo umirili brod, tu spustismo veliko sidro, ali ono ne dotaknu dno, ni otočiće ni stijene ni pijesak za koje bi moglo zapeti, tako da je galiya bila nošena naprijed rujući zemlju, što je također za nas bilo vrlo opasno. Velikim naporom digosmo sidro bacivši ga na drugom mjestu, ali se ponovilo isto što se prije dogodilo, kao da konji vuku plug. Ponovno ga izvukosmo i bacismo na treće mjesto. Sidro doduše zape za kamen, ali dok je brod stajao valjajući se tamo-ovamo, njegov krak se izvukao iz kamena pa je struja ponovno ponijela brod, ali je odmah zapelo za jedan drugi kamen. Ljuljajući se tako, tu provesmo noć. Mi smo se hodočasnici povukli na mirna mjesta, ali je gospodin vlasnik broda sa svim zapovjednicima i mornarima proveo besanu noć, očekujući u svakom trenutku naš i njihov kraj. Budući da je vjetar bio jak, brod se silovito ljuljao, jer nije bilo luke u koju bismo se sklonili da se zaklonimo od vjetra. Zbog toga su se zapovjednici bojali da sidro ne popusti od dna ili da konopi popucaju, jer bismo svi izginuli da se nešto od toga dogodi. Bili smo u Kvarneru, nasuprot luci Ankone,⁶⁸ vrlo opasnom morskom tjesnacu u kojem je more vrlo uzburkano. Zbog neposredne opasnosti odlučio je gospodin vlasnik broda da odmah, čim stignemo u porečku luku, sa svim hodočasnici otplovi na otok Sv. Nikole⁶⁹ i ondje rečemo i pjevamo misu zahvalnicu. To je i učinjeno. Ujutro smo odvezali brod i, prošavši mnoge dalmatinske gradove, stigosmo u Poreč u Istri te drugo jutro otplovismo s vlasnikom broda i svečano ispunismo zavjet. U Poreču ostasmo pet dana.

⁶⁸ Sudeći po ovoj izjavi, ta se nezgoda nije dogodila u Kvarneru, nego na Kornatskim otocima ili u zadarskim vodama.

⁶⁹ Otočić Sv. Nikole ispred Poreča. Prva vijest o njemu potječe iz god. 1114., kada ga je porečki biskup Bertold ustupio opatiji Sv. Nikole na mletačkom Lidu. Prvotno je bio posvećen sv. Anastaziju pa se i cijeli otočić tako nazivao. U 15. st. promijenio je ime i zaštitnika, otkada su benediktinski redovnici porušili staru crkvu sv. Anastazije i sagradili novu, posvetivši je sv. Nikoli, po čemu se prozvao i cijeli otočić (usp. Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. III. Split, 1965: 118-121); P. Kandler, *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale*. Trieste, 1875: 191; C. de Franceschi, *L'Istria. Note storiche*. Parenzo, 1879: 485; Bernardo Benussi, *Nel medio evo. Pagine di storia istriana*. Parenzo, 1897: 280, 633).

Nakon toga, za jednu noć stigismo u venecijansku luku. Izišavši u Veneciji podijelismo se. Svatko ode u svoj rodni kraj.”⁷⁰

Ovo putovanje je, kako Fabri izrijekom navodi, trajalo 12 mjeseci.⁷¹

2. Drugo Fabrijevo putovanje hrvatskim dijelom jadranske obale godine 1483/84.

Fabri navodi da se sretno vratio u Ulm i da se, s obzirom na ono što je vidio i doživio, imao mnogo razloga smatrati zadovoljnim. On je to i vanjstinom želio pokazati. No u nutrini se osjećao mnogo drukčije. Premalo je proveo u Svetoj zemlji i premalo izbliza vidio i doživio stvari o kojima je toliko sanjao. On navodi da je njemu i njegovim suputnicima bilo dopušteno samo jednom posjetiti Getsemanski vrt, Betlehem, Betaniju i mnoga druga biblijska mjesta, i to uglavnom po noći. Bilo je previše stvari koje su htjeli posjetiti, a premalo vremena. U svemu su u Svetoj zemlji proveli devet dana, i to putujući pješice ili na magarcu. Tako se dogodilo da se kao kroz sumaglicu sjećao određenih mjesta, kao da ih je sanjao, a ne vidio svojim očima. Činilo mu se da je sada o njima manje znao nego prije hodočašća, imajući u vidu tolike napore, žrtve, poglibli, utrošeni novac itd. Počeo se pitati o svrshodnosti takva načina hodočašća. Malo po malo u njemu je sazrijevala zamisao da bi se još jednom trebao vratiti u Svetu zemlju bez propusta i manjkavosti koje su se dogodile na prvom putovanju. Na početku se bojao bilo komu to reći, pa čak ni svom prioru Ludwigu Fuchsu, koga je smatrao ne samo starješinom, nego i osobnim prijateljem i duhovnim vođom. Kad su ga drugi pitali o dojmovima iz Svete zemlje i bi li je želio još jednom posjetiti, odgovarao je potvrdno. To ga je potaklo da se na poseban način počne zanimati za sve što je dotle bilo pisano o Svetoj zemlji: Sv. Pismo, povijest, putopise pojedinih hodočasnika, uspomene pojedinih vitezova, opise Svete zemlje... I što je više čitao, rasla je u njemu čežnja da se još jednom vrati. Tako kroz jednu čitavu godinu. Tada se dogodilo nešto nepredviđeno, što se pokazalo presudnim za ostvarenje njegove želje.

Nakon nešto više od jedne godine od Fabrijeva povratka kući, u Ulm je

⁷⁰ *Evagatorium*, I: 57-58.

⁷¹ *Evagatorium*, I: 66.

godine 1482. došao vrhovni starješina dominikanskog reda Salvo Cassetta (1481-1483) koji je po naređenju pape Siksta IV., dobio zadatak da pridobije njemačke dominikance da propovijedaju protiv svog hrvatskog redovničkog subrata Andrije Jamometića, naslovnog nadbiskupa Krajine u Albaniji i opunomoćenog veleposlanika cara Fridrika III. (1415-1493). Jamometić se, naime, bio zamjerio Sikstu IV. zbog njegova nepotizma i odbijanja sveopće crkvene obnove koja se, ne samo po Jamometićevu uvjerenju, nametala kao neizbježna nužnost u vrijeme velike sekularizacije Crkve kao posljedica renesansnih gibanja. On je za svoju zamisao pridobio ne samo cara Fridrika III., nego i neke druge europske vladare, te ih uvjerio u nužnost da se u tu svrhu u Baselu sazove opći crkveni sabor na kojemu je trebalo biti suđeno papi zbog njegova opiranja provedbi crkvene obnove.⁷² Salvo Cassetta je u dominikanski samostan Kolmar u Elzasu pozvao sve dominikanske propovjednike i zadužio ih da propovijedaju po Njemačkoj protiv Jamometića i njegovih pristaša. Bio je pozvan i Fabri. On je to iskoristio da svoje želje i razmišljanja povjeri vrhovnom starješini svog reda. Na Fabrijevo veliko i ugodno iznenađenje, general reda mu je bez oklijevanja dao potrebno odobrenje zabranivši svim nižima od sebe da se suprostave toj odluci. To je odobrenje čuvao u tajnosti sve dok u Ulm nije došao franjevac Uldaricus Geislinger, koji je bio iz toga grada. Bila je sretna okolnost da je upravo bio imenovan naslovnim biskupom maloazijskog grada Edremita, te se spremao u Rim da primi biskupsko posvećenje.⁷³ Budući da su bili prijatelji, zamolio je novoimenovanog biskupa da iskoristi svoj susret s papom Sikstom IV. i od njega zamoli dopuštenje za putovanje u Svetu zemlju. Biskup je održao obećanje poslavši mu uskoro iz Rima traženo papino dopuštenje. Još mu je trebalo riješiti problem financiranja tako dugog i skupog putovanja. No sreća mu je i u tome poslužila. U to se vrijeme (1483.) zatekao u Ulmu i njegov prijatelj Konrad Locher, visoki carski sudac (*balivus*).⁷⁴ Fabri mu je povjerio svoju namisao zamolivši ga da ga preporuči za kapelana nekom ugledniku koji namjerava hodočastiti u Jeruzalem na Kristov grob. Poslije malo vremena našao mu je jednog takva plemića. Bio je to Johannes Truchsess von

⁷² O tome vidi: Stjepan Krasić, *Generalno učilište Dominikanskog reda u Zadru ili 'Universitas Jadertina' 1396. - 1807.* Zadar: Filozofski fakultet, 1996: 564-571.

⁷³ Bio je imenovan naslovnim biskupom Edremita god. 1474. Obavljajući tu službu do god. 1481. (usp. C. Eubel, *Hierarchia catholica*, II: 80), što znači da se to dogodilo najkasnije god. 1474.

⁷⁴ *Balivus* je bio visoki državni službenik s vrlo širokim i različitim ovlastima, naročito upravnim, sudačkim itd., koje su se mijenjale ovisno o mjestu i vremenu.

Waldburg, koji se spremao na takvo putovanje u društvu nekih drugih plemića. Shvativši da bi njemu i društvu Fabri kao učen čovjek mogao vrlo korisno poslužiti, ponudio mu je službu svog kapelana, što je on oduševljeno prihvatio. No teškoća je došla odakle se najmanje nadao: od njegova samostanskog starješine Ludwiga Fuchsa. Truchsess je s plemićima i gradskim vijećem Ulma potrošio mnogo vremena da starješina promijeni držanje. Popustio je tek kad je vidio pismena dopuštenja vrhovnog starješine dominikanskog reda i pape Siksta IV.⁷⁵

Fabri i njegova pratnja krenuli su na blagdan sv. Tiburcija i Valerijana (14. travnja 1483.) na drugo putovanje, koje je trajalo sve do 30. siječnja sljedeće godine. Put ih je iz Njemačke vodio preko Brennera, Brescie, Bolzana, Trenta i Trevisa u Veneciju gdje su stigli nakon 27 dana putovanja. Odsjeli su u jednom velikom gostinju u kojem su susreli ljude najrazličitijih narodnosti: Nijemce, Francuze, Mađzare, Engleze i Slavene. Svi su oni čekali brodove da se prebace u Svetu zemlju. Za njihov prijevoz natjecala su se dva brodovlasnika: Agostino Contarini sa svojim brodom, kojim je Fabri prije tri godine putovao, i Pietro Lando. Oba su se brodovlasnika natjecala da u svoj brod privuku što više hodočasnika, pa je među njima dolazilo do napetih prizora. Fabri, prepoznavši brod na kojemu je doživio toliko nevolja, nije htio još jednom ponoviti iste nevolje, pa su se on i njegovi prijatelji odlučili za brod Pietra Landa, dok je druga skupina hodočasnika prihvatila Contarinijeve usluge.

Fabri i njegova skupina su prije isplovljavanja iz Venecije s brodovlasnikom Landom pred javnim bilježnikom sklopili ugovor u 20 točaka, koji je propisno upisan u njegove službene knjige. Tim se ugovorom, naime, brodovlasnik obvezao da će Fabrija i njegove suputnike svojim brodom prevesti u Jaffu i vratiti nazad u Veneciju te da će u tu svrhu opskrbiti brod svim potrebnim stvarima, naročito hranom, pićem, lijekovima i naoružanjem, a nadalje da će za takvo dugo i opasno putovanje unajmiti dobre i iskusne mornare koji dobro poznaju umijeće plovidbe. Da se ne bi dogodilo da brodovlasnik požuruje hodočasnike da što prije posjete sveta mjesta i vrate se na brod, kao što se to dogodilo prije tri godine, ugovorom je bilo određeno da će pratiti hodočasnike bez obzira kamo budu htjeli ići i koliko god budu htjeli ostati te ih, u slučaju potrebe, braniti svojim ljudima. Bile su predviđene i propisane sve moguće pojedinosti u slučaju bolesti, smrti, krađe i sve-

⁷⁵ *Evagatorium*, I: 63-65, 85.

ga onoga što se moglo dogoditi na jednom takvom putovanju. Ujedno su u službeni registar upisana imena svih putnika, njihov stalež i ostali osobni podaci.⁷⁶ Obavivši tako sve formalnosti i primivši od dužda, na molbu austrijskog vojvode, preporuku za zapovjednika mletačke mornarice da im u slučaju potrebe bude pri ruci, brod je konačno bio spreman za plovidbu.

Dana 1. lipnja 1483. putnici su se popeli na brod, dok je posada obavljala posljednje pripreme. Sutradan ujutro brod je s hodočasnici isplovio iz Venecije prema jugoistoku. Poslije nekoliko sati mirne plovidbe po povoljnom vjetru, hodočasnici su ugledali istarsku obalu. “Nakon što je prošlo podne i mi ručali, ugledasmo s lijeve strane prema sjeveru obalu Istre koja pripada pokrajini Dalmaciji. Htjeli smo se približiti porečkoj luci, jer je prestao puhati povoljan vjetar. Nismo mogli pristati u Poreču nego smo ga mimoišli, ploveći ne naročito ugodno. Kad je pao sumrak vjetar je prestao, pa smo cijelu noć ostali zaustavljeni u nestabilnom ljuljanju i nemiru.

Treći dan u osvit zore počeo je puhati sasvim suprotan vjetar, pa smo bili prisiljeni krenuti prema istarskim brdima. Velikim naporom zaštitili smo brod od nepovoljnih vjetrova približivši se brdima i uvevši brod u rovinjsku luku,⁷⁷ dvije milje iznad Poreča, gdje se bio sklonio drugi brodovlasnik sa svojim hodočasnici. Ta je luka grada Rovinja neobična, ali je sigurna i povoljna. U njoj nam je brodovlasnik iskazao milost okrijepivši nas ručkom, jer smo stigli u vrijeme ručka, na što ipak nije bio obvezan budući da smo se nalazili u dobroj luci u kojoj smo se sami mogli pobrinuti. Nakon ručka smo u lađi sišli s galije i pošli u grad, gdje smo ušli u katedralu moleći Boga i sv. Eufemiju djevicu, koja ondje časno neraspadnuta leži u velikom mramornom grobu. Grob nam je otkrio i pokazao sveto tijelo crkveni starješina. Kako je, naime, sv. Eufemija iz Kalcedona ovamo bila prenesena i kakav su taj grad Rovinj i njegova luka reći ću na povratku. Ostasmo u gradu do večere. Večerasmo u gostinju dobro se nasitivši. Poslije večere odveslasmo na brod u nadi da ćemo te noći otploviti. No onaj protivni vjetar, ne usuđujem se reći da je zao, puhao je cijelu noć učinivši nas vrlo nemirnima, a brod, koji je bio užadima i sidrima svezan, nezgodno se ljuljao te nas vrlo omrzovoljio.

⁷⁶ *Evagatorium*, I: 88-92.

⁷⁷ *Rubinum*, *Ruginium*, *Ruvignium*, *Ruvugnium* su latinska imena Rovinja. Čini se da su se prozvala po latinskom lokalitetu *Mons rubeus* ili *Mons rubineus* (usp. B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno*. Trieste, 1977: 33-34).

Ni četvrtog dana ujutro vjetrovi nisu bili povoljni. Zbog toga smo sišli s galije i otplovili u crkvu sv. Eufemije da u njoj služimo i slušamo mise. Poslije tih svetih čina blagovasmo s gostom. Naš je gostinjac bio neka slaba kućina koju smo unajmili od nekog siromaha. U njoj nam je kuhar mojih gospodara pripremio ono što smo tu bili nabavili. Svi smo bili zadovoljni. U ovim krajevima nema gostinjaca kao u nas. Ako se i nađe koji gostinjac, vrlo je bijedan, budući da nema ni pladanja, ni solnica, ni peći, pa čak ni zdjela, ni lonaca. Zbog toga su hodočasnici u velikim gradovima prisiljeni odlaziti na javna mjesta ili javne zgrade da nađu potrebne stvari, kako sam napisao i stoji na listu 15 itd. Zbog manjka gostinjaca hodočasnici, naročito oni koji nemaju vlastitog ruha, doživljavaju velike neugodnosti. Nakon objeda udo-smo u lađu i otplovismo k crkvi sv. Andrije koja se nalazila na nekom otočiću, tj. na jednom malom otoku. Oko crkve je mali samostan u kojemu su nekada prebivali redovnici sv. Benedikta. Nakon što su ga oni napustili, u nj su ušla i sada ga posjeduju Mala braća (franjevci), koji su u duhu svog reda sagradili lijepi samostan.⁷⁸ Zasadili su i sam otočić, učinivši od njega mali raj. S njega mogu imati drva i ostale potrepštine, jer je tlo otočića plodno i povoljno, a zemlja plodna kao gotovo na svim otocima.⁷⁹ (...)

Nakon što smo se nekoliko sati zadržali na tom otočiću u razgovoru s fratrima, ušli smo u samostan i s fratrima ljubazno doručkovali, što im je gospodin Johannes Truchsess na našem povratku darežljivo nadoknadio. Na tom doručku upoznah jednog fratra koga sam vidio na svom prvom

⁷⁸ Otočić ispred Rovinja, danas Crveni otok, u vrijeme bizantske vlasti zvao se *Sera*. Po crkvi koja se na njemu nalazila dobio je ime sv. Andrije. Prvi njegov spomen potječe iz god. 547. Otočić s crkvicom je god. 781. bizantski car Leon Izaurijski darovao benediktincima poznate opatije Sv. Marije Okrugle (*S. Maria della Rotonda*) u Ravenni, koji su na njemu sagradili manji samostan. Budući da su ga god. 1454. benediktinci bili napustili, papa Nikola V. ga je 1454. darovao reformiranim franjevcima Dalmatinske provincije, koji su ga povećali te obnovili crkvu sa zvonikom. Početkom 19. st. dokinule su ga francuske okupacijske vlasti (usp. B. Benussi, *Nel medio evo*: 276; I. Ostojčić, *Benediktinci u Hrvatskoj*: 142-145; P. Kandler, *Indicazioni*: 18, 49, 191; S. Polesini, *Cenni storici sulli conventi della città e diocesi di Parenzo*. Trieste, 1849: 15; M. Pavat, *La riforma tridentina del clero a Parenzo e Pola*. Roma, 1960: 270; Stanko J. Škunca, *Franjevačka renesansa u Dalmaciji i Istri*. Split, 1999: 149-152.

⁷⁹ Tu pisac prekida svoj opis ovog otočića i putovanja, prešavši tumačiti svojim čitateljima što su otoci, veliki i mali, plodni i neplodni, navodeći kao primjer britanske, irske i škotske otoke, Cipar, Siciliju, kako nastaju itd. Opisu istog istarskog otočića vraća se u istom poglavlju (*Evagatorium*, I: 153-154).

Slika 4. Otočić i samostan Sv. Andrije kod Rovinja, 16. st.

hodočašću na brdu Sionu, gdje je bio dogvardijan. I on je mene prepoznao i ljubazno primio. Od njega saznah neke novosti. Poslije doručka ponovno udosmo u lađu i, zbog nepovoljna vjetra na moru, vrlo teško stigismo u (grad) Rovinj. Večerasmo u gradu odlučivši provesti noć izvan galije i radije spavati na klupama, jer smo na galiji, vezanoj sidrima i bacanoj vjetrom, proveli teške noći. Ali odmah nakon večere brodovlasnik zatrubi, što je bio znak da se trebamo vratiti na brod. Čuvši taj znak, odveslamo na galiju. Iste noći, prije izlaska sunca, mornari digoše sidra i odvezaše brod od kraja te isplovismo iz luke, premda vjetrovi na moru ne bijahu povoljni. Ugledali su, naime, izdaleka Agostina sa svojom galijom, pa su se pobojali da nas ne pretekne. Nakon što hitro isplovismo iz luke, nepovoljan vjetar nas duže nosaše po moru, tako da tu noć prilično nemirno provesmo na valovima.

Petoga dana, budući da je puhao isti vjetar, valovi nas odnesoše u vrlo zloglasno područje koje se zove Kvarner. Plovismo u neprestanoj opasnosti, jer tu vrlo jake morske struje nose prema Anconi. Mornari moraju velikim umijećem i snagom upravljati brodom da ga more ne odnese. Ponekad se ipak dogodi da ih silovito zahvati i baci u ankonitansku luku, na najveću štetu broda i putnika. Dok bijasmo u tom zaljevu, vidjesmo planine koje di-

jele Dalmaciju i Hrvatsku od Ugarskog Kraljevstva.⁸⁰ Madžari, koji hodočaste u crkvu Sv. Marije Loretske, tu silaze na more i plove u mjesto Bl. Djevice Marije. Tako onaj dan malo napredovasmo, premda se jako ljuljasmo na valovima. Neupućeni se vrlo čude da se ne plovi naprijed kad brod vrlo brzo plovi. Po noći zapuha nepovoljan vjetar, pa vrlo nemirno provedmo noć u kojoj slabiji hodočasnici mnogo pretrpješe od neugodnosti koje nas sve pogodiše, kao što su vrtoglavica, okretanje želuca, teško i bolno povraćanje. Neki, koji su već bili slabi, postadoše još slabiji. Kad nevirijeme popusti, mornari htjedoše podići veliko jedro. No ono, kad je lantina već bila podignuta uvis iznad koša glavnog jarbola, zape za nju prevrnuvši je na drugu stranu, tako da se ono odriješilo i palo na vesla s te strane. Budući da ga vjetar naglo napuha i žestoko povuče u vis, ostade zapleteno među veslima, pa se brod nagnu na tu stranu tako da sama lantina dotaknu površinu vode. Zaprijeti opasnost da jarbol cijeli brod povuče u propast. Zbog toga nastala velika strka popraćena vikom na gornjoj palubi, a mi dolje padasmo s naših ležaja na onu stranu. Brodovlasnik se na krmi pripremaše napustiti brod naredivši da se presijeku užeta i spuste čamci za spasavanje kako bi u nj skočio dok se brod topio, o čemu hodočasnici dolje nisu ništa znali. Da su to znali, zbog bjegunaca bi bio nastao nepodnošljivi nered. Ta se situacija, s Božjom pomoći, u miru riješi. Vjetar s vesala podignu jedro, a brod nastavi svoj uobičajeni hod. Da se brod, što je malo nedostajalo, prevrnuo na bok, ne bi se spasio nijedan hodočasnik koji se nalazio u potpalublju. .

Šesti dan još uvijek ne zapuhaše povoljni vjetrovi, pa požalismo što uopće krenusmo iz rovinjske luke. Ponovno usmjerismo brod prema brdima u nastojanju da uđemo u neku luku i tu dočekamo povoljnije vjetrove. Na obližnjim brdima iznad mora postoje znakovi po kojima mornari znaju gdje se nalaze sigurne luke i gdje se može na kopno pristati. Ako ne vide te znakove, ne usuđuju se s onako velikim brodovima približiti kopnu. Ugledavši pouzdani znak luke, okrenusmo pramac našega broda prema brdima, stigismo posred hridina i, uplovivši brodom u uvalu, nađosmo ondje sigurnu luku. Bacivši sidra privezasmu brod za hridi. Luka ne bijaše ništa drugo nego mjesto okruženo brdima i brežuljcima u kojemu brodovi mogu stajati bez smetnje vjetrova. Sama luka ne može postojati samo zato što je sigurna, nego je potrebna i dubina mora. Osim toga, za jednu luku se traži ljudsko naselje. No dovoljno je da tu brodovi mogu biti sigurni od udara vjetra, bez

⁸⁰ Vjerojatno misli na Kraljevicu odakle je put vodio prema sjeveru.

obzira je li mjesto nastanjeno ili nije. Ona luka bijaše na osamljenom mjestu, na otoku zvanom Assaro,⁸¹ okruženom otočićima i stjenovitim brdima. Objedovavši na brodu te spustivši čamac u more, otplovismo na obalu. Da prikratimo vrijeme šetamo po otoku. Ondje bijaše mirisna bilja, beskrajno mnogo sitne kadulje i konopljike.⁸² Prešavši nekoliko brijegova, stigismo do polja ječma. Razveselimo se da u blizini bijaše neko selo da u njemu nađemo svježeg kruha i kupimo jaja. Idući dalje putem, stigismo u neku bijednu kućicu u kojoj bijahu vrlo siromašni Slaveni. Oni u kući ne imahu gotovo ništa osim nekog korjenja koje suše na suncu i drže osušenim, melju da načine brašno i od njega peku kruh. Pružiše nam takva kruha, ali bijaše neslan i vrlo crn. Osim te kuće, na tom otoku ne bijaše nijedna druga. Nakon što to vidjesmo, vratismo se na brod sa suprotne strane. Mnogi se izvan broda više dosađivaše nego oni na brodu, pa se vratiše na brod. Ja, međutim, s nekim plemićima ostah na obali, gdje se neopazice udaljih od drugih popevši se sam na brdo da razgledam okolicu. Nedaleko od sebe ugledah jednog čovjeka u dominikanskom odijelu kako trči. Odmah mu potrčah ususret. Pozdravivši ga, upitah odakle je ili kamo ide. No taj siromašni fratar ne znade sa mnom govoriti ni na latinskomu, ni na talijanskomu, ni na njemačkomu, jer je bio čisti Dalmatinac ili Slaven. Došao je na brod da prosi. Nakon što ode, potražih neko sjenovito i pogodno mjesto na kojem bih se očistio od bijelih i crnih crva. Našavši takvo mjesto i svukavši odjeću počeh se čistiti. Dok sam tako radio osjetih na nogama veliko mnoštvo sitnih buha i mrava. Otkrih također na odjeći mnoštvo buha. Zbog toga bijah prisiljen gol potražiti neko drugo mjesto da se očistim od tuđe i svoje nečistoće. Ne

⁸¹ *Asserus*. Za Cres i Lošinj stari naziv *Apsorus* (glavni brdski masiv na sjevernom dijelu otoka Lošinja zove se *Osorscica* - od *Monte Ossero*). Stari naziv *Apsorus* u srednjem vijeku daje *Apsarum* (nenaglašeno "o" prelazi u "a", a "a" prelazi u "e"). Kod Porfirogeneta ima oblik *Op-sara* - "p" je prema zakonu ekavsko-čakavske fonetike na Cresu ispalo pa je nastalo *Asserus*.

Dakle, *Apsarum* daje *Assarum*, a od ovoga Osor. Tako: *Cattaro* daje Kotor, a *Massarum* daje Mosor. Vjerojatno je u izvorniku rukopisa stajalo *Ossero*. Tim toponimom je na mletačkim starim kartama označivan otok Lošinj. Čini se da upravo na nj misli Fabri, a ne na grad Osor koji se nalazi na otoku Cresu (lat. *Osserum*, *Absorus*, tal. *Ossero*).

⁸² Fabri za tu biljku upotrebljava latinski izraz *agnus castus* ("čisti jaganjac" ili "čedno janje"). Radi se o prijevodu s grčkoga imena biljke ἄγνος (čist, neokaljan, svet), kojoj su se u starini i u srednjem vijeku pripisivala svojevrсна svojstva. Ista je biljka također nosila dva druga imena: *salix marina* - morska vrba - i *pentafylon* ili *quinque folia* - petolist (usp. *Mittelalterisches Wörterbuch bis zum 13. Jahrhundert*. München: Verlag C. H. Beck, 1976: 396). Njezino hrvatsko ime je konopljika (lat. *vitex agnus castus*).

znam odakle su one buhe došle na ono samostno mjesto. Zatim sidoh na more, gdje nadoh jednog mornara kako bere travu koja je izbijala između kamenja, za koju reče da je dobra i vrlo ukusna za salatu i da se zove krmačica. Bila je dobra i kisela ukusa kao drezga, ali deblja i jača. Čudih se kako tako dobra biljka mogaše rasti među kamenjem posutim solju. Sva, naime, morska obala bijaše posuta solju, što se dogodi kada za vrijeme oluje morska voda poštrca kamenje, a sunce je nakon toga pretvori u sol. Sol, naravno, ono tlo učini neplodnim. Ova pak biljka, protiv svih prirodnih zakona, raste iz soli. Ubrah je da je ponesem na brod. Otkrih također nekoliko grana plemenite konopljike. Shvatih da njezinim mirisom mogu odstraniti brodski smrad iz svoje kabine. O toj biljci vidi II. dio knjige, list 189 i dalje. O njoj kažu prirodoznanstvenici, naročito Albert VI. u raspravi *O biljkama, I, gl. 5*⁸³ da se ta biljka zove 'čisti jaganjac' i da su njezin sok, cvijet i listovi djelotvorni u očuvanju čednosti, jer da svojom razboritošću suši tvar sjemenih sokova i požudu spolnih organa. Zbog toga grčki mudraci ovu biljku prostirahu u svojim kućama da u svojim ženama ojačaju čast čednosti. To je uzeto od Pitagore. On tvrdi da ova biljka čini čovjeka blagim i čednim kao janje. Zbog toga su svećenici boga Sunca i djevice posvećene božici Vesti, čija je vjera imala zavjet čistoće, po svojim domovina prostirali listove konopljike. O toj sam biljčici u Baselu čuo od svoje mladosti, jer je rasla u vrtu našeg samostana, koju je netko iz primorskih krajeva za vrijeme baselskog sabora zasadio u našem vrtu.⁸⁴ Govorilo se da se ne može presaditi, nego da raste samo na mjestu gdje je od sebe rasla. To nije istina, jer sam ja, dok sam tu predavao, odlomio jednu granu s korjenom i posadio u bolesničkom vrtu, tako da je izrasla u velik žbun. Ima listove kao vrba, ali su nježnijii mekši. Cvjetovi su joj slični lavandi pa je zovu 'morska vrba'. Dobra je, žestoka i zdrava ukusa. Ipak, mnogi izbjegavaju njegov miris i ne mogu ga podnijeti.

O zalasku sunca vratih se na brod noseći sa sobom biljku krmačicu za salatu, a konopljiku za mirisanje i ukras svog dijela potpalublja. Propustih zajedničku večeru pripremivši sebi salatu od krmačice. Okrijepljen njom, bijah zadovoljan. Krajem noći ojačaše suprotni vjetrovi i postadoše toliko

⁸³ Radi se o djelu Alberta Velikoga *De vegetalibus et plantis, lib. VI, cap. V*. Usp. Beatus Albertus Magnus, *Opera omnia, vol. X*, (cura et labore A. Borgnet). Parisiis: apud Ludovicum Vivés, 1891: 164.

⁸⁴ XVII. opći crkveni sabor održan u Baselu od 1431. do 1439. godine.

snažni da se čak i u luci ljuljasma, pa zapovjednici bijahu prisiljeni ojačati brod drugom užadi. Naime, oluje koje na otoke dolaze s otvorenog mora, zahvaćahu i nas i udarahu u nas. Oko ponoći nastaje žestoka oluja s nepovoljnim vjetrom, grmljavinom i velikom kišom, tako da vode prodirahu do našeg potpalublja. Te noći ne imasmo nikakva mira, nego velika straha, iako bijasmo u luci. Voda, naime, tako jako udaraše u bokove broda da je čudo kako drvo mogaše podnijeti toliku snagu.

Sedmoga dana nije bilo nikakva izgleda za povoljnu plovidbu. Zbog toga se, kao i jučer, nakon objeda odvezosmo čamcem na obalu, ali ne svi, nego samo neki, među kojima sam bio i ja. No teško i uz pogibelj mogosmo prijeći s broda na barku, jer je more bilo uzburkano, pa se barka ljuljala, a isto tako brod. Zbog toga se ni lađari s lađom nisu usuđivali približiti brodu da je vjetar ne bi o nj udario i razbio. Propinjala se uvis iznad samog broda i ponovno propadala u dubinu, tako da je s broda od valova nismo mogli vidjeti. Ako je netko u to vrijeme želio prijeći na barku, ili se s nje želio popeti na brod, trebao je stajati na brodskim stubama i pomno paziti da barka bude tako blizu broda kako bi se u nju moglo uskočiti. Valovi nisu dopuštali da joj se više približi. Kad se ona tako približi brodu treba odmah uskočiti. Ako se to ne učini u jednom trenutku, valovi je ponovno udalje od broda. A kad se uskoči u barku, ne može se u njoj održati na nogama da se ne padne bilo na lice, bilo na leđa ili nauznak. To je jedna od najvećih i najčešćih pogibli hodočasnika, koje na početku izgledaju teškima. No kad se čovjek navikne, pođe mu za rukom ono što se prije od straha jedva usuđivao zamišljati ili misliti. Imali smo prilike vidjeti žene koje su na početku bile strašljive i jedva se usuđivale pogledati u more, ali su se tako navikle da su se već usuđivale skočiti s broda u barku. Na početku se čovjeku pričinja da bi na brodu mjesecima radije podnosio nevolje nego takvim opasnim skokom prešao u dobru i spasonosnu luku. No kada čovjek na brodu provede više dana, izmučen nevremenom, teškoćama, iscrpljen glađu i kada se stigne u koju dobru luku, te prije nego tu ostane već je učinio pet opasnih skokova. Ista je teškoća kad se barka približi obali. Ako je, naime, ona strma ili kamenita, iz istog joj se razloga, dok je more uzburkano, ne usuđuju na bilo koji način približiti. Zbog toga treba ponovno skočiti ili na hrid ili u more. Uz to treba dobro i oprezno paziti na povlačenje mora. Kad se, naime, to dogodi, ono prekrije i visoke grebene. To je razlog da se u nekim lukama obično nalaze sluge koji trče na barke kad se more povuče i izvlače one koji im hoće dati novaca, pa se žure da ih tu ne bi zateklo kad se ono povuče.

Ove i mnoge druge slične stvari doživi onaj tko putuje morem.

No da se sada vratim samom predmetu. S nekim hodočasnicima i mornarima stigoh na obalu i tu zapalismo vatru te prošetismo po bregovima. Tako provesmo onaj dan do večeri. Navečer se vratismo na brod na večeru nakon što nadvladasmo opasnost i skočismo s barke na brod.

Osmog dana, u koji je padala 2. nedjelja poslije Presv. Trojstva, još vladaše sumaglica i puhaše protivan vjetar. Nakon objeda gotovo svi se odvezosmo barkom na obalu, gdje su se neki rastrčali po brdovitom i bregovitim bespuću. Drugi istovremeno sjedahu zajedno, provevši ugodan dan. Neusporedivo su dobro na ovom brodu među hodočasnicima sloga, mir, prijateljstvo i jedinstvo, suprotno onomu što se događalo na brodu za vrijeme mog prvog hodočašća, na kojemu je bilo srdžbe, svađe, rasprava i mnogo psovki. Kad sunce bje na zalazu, vratismo se na brod na večeru. Te se noći ne pomaknusmo s mjesta, iako je bila popustila snaga vjetra.

Devetoga dana Bog nam iz svoje riznice posla povoljan, dobar i nama vrlo drag vjetar. Izvukavši sidra i odvezavši užad, razvijenim jedrima, slijedeći vjetar, odmah se izvezosmo izvan luke i izidosmo na otvoreno more, tako da prije podne stigismo u dalmatinski grad zvan Zadar. Oborivši jedra, bacivši jedno sidro te pustivši u more čamac, brodovlasnik u barci posla sluge s posudama u grad da dovezu vode. Svu smo, naime, vodu potrošili koju smo bili ponijeli iz Rovinja, a na otoku Assaru (Lošinju) nije bilo nijedne kapi pitke vode. Brodovlasnik nije dopustio da iz broda iziđe bilo koji hodočasnik, jer je htio odmah otploviti. I dok smo tu bili, stiže i gospodin Agostino sa svojim brodom te nas preteče. Ipak ga ugledasmo na otvorenom moru ploveći brzo niz povoljan vjetar. Zbog toga se uzbuniše naši zapovjednici te čvrsto odlučiše pokušati da naš brod sve do Svete zemlje plovi ispred njega, ali ondje odustaje od svoje namjere. Opskrbivši brod vodom, odmah slijedismo Agostinov brod. Plovismo vrlo ugodnim krajolikom na kojemu s obje strane imasmo sela, utvrde i plodnu zemlju. Dođosmo u Biograd na moru. Vidjesmo njegove velike ruševine te, pomognuti vjetrom, do njega prevalismo dug put. No, o zalasku sunca naš povoljan vjetar utihnu, a umjesto njega zapuha neki nama beskoristan vjetar kojemu okrenusmo brod, usmjerivši ga prema brdima da nas ne skrene daleko s našega puta. Ušavši u brdoviti kraj, privezasmo brod u nekoj pustoj luci. Provesmo olujnu noć punu straha zbog žestoka vjetra, grmljavine i gromova, koji su neugodniji onima koji plove nego onima koji se nalaze na kopnu. Ona se luka zove

Oneum,⁸⁵ a nalazi se u Hrvatskoj, koja je pokrajina Dalmacije.

Desetoga dana ujutro puhao je isti nepovoljni vjetar, pa očajavismo da ćemo taj dan isploviti iz Oneuma. No poslije dva sata vjetar se promijeni. Odvezavši brod, veslima ga izvedosmo iz luke. Međutim, otkrismo da na moru puše bočni, nama ne naročito povoljan vjetar koji nas nosaše okolo sve do iza objeda. Nakon toga zapuha za nas sretan, snažan i povoljan vjetar koji brzo ponese brod pravim morskim putem. Da brže plovi, mornari izvukoše prednji jarbol iznad koša glavnog jarbola objesivši ga iznad same lantine o grlu koša. K tomu uzeše poklopac palube, tj. brodski pokrov kojim se u svoje vrijeme pokriva cijeli brod od pramca do krme protiv vrućine i kiše, te ga po dužini broda prostriješe pod užetom glavnog jedra s jednog kraja na drugi nasuprot glavnom jarbolu, hvatajući na taj način sav mogući vjetar za našu plovidbu, veoma je ubrzavši. Prodosmo Hvar i Korčulu i mnoge druge gradove o kojima ću, ako Bog da, govoriti na povratku. Taj povoljan i poželjan vjetar potraja cijeli taj dan i sljedeće noći, kada vrlo mirno spavismo. Naime, vjetar nas je nosio nenadano i lagano, pa brod nije plovio vijugavo nego ravno, što je pogodovalo spavanju. Kad je vjetar sasvim povoljan, a ne odveć protivan, oni koji se nalaze u njegovoj utrobi jedva mogu shvatiti njegovu brzinu, jer plovi vrlo mirno, bez posrtanja, pa hodočasnici ispod i mornari iznad njih mirno spavaju, tako da je sve mirno. (...) Te noći tako brzo, a da ne bijaše oluja, prevalismo veliki put. Tada ujedno preminu neki plemić, vojnik iz Nizozemske, za koga izmolismo časoslov mrtvih, kako je to opisano gore na listu 51, a mi ga sahranismo u morskoj dubini.

Jedanaestog dana, na blagdan sv. Barnabe apostola, nastavismo svoje putovanje po povoljnom vjetru, prošavši mimo grada Dubrovnika, glavnog grada cijele Dalmacije i Slavenske zemlje, o kojemu ću govoriti na povratku. Taj dan vidjesmo granicu kraljevstava, gdje, naime, kneževina Dalmacije i Ilirik, vojvodina Albanije i Moreje ili Ahaje, kraljevstvo Ugarske, kraljevstvo Bosne i Makedonije graniče s Grčkom. Sve se te zemlje protežu do morske obale i predstavljaju granicu kršćanskog svijeta prema sjeveru, jer je Turčin u posjedu Ahaje, Albanije, Bosne i Makedonije.”⁸⁶

⁸⁵ *Oneus*, vjerojatno otok Unije. U starim povijesnim izvorima spominje se kao *Nia*, bez početnog “u”, od grčkog *Neios* (njiva). U starom grčkom *ei* daje u bizantskom i novogrčkomu *i*; u (v) dodaje se ispred kao u latinskomu *insula Gelani* - Ugljan od *Ugelani*. Tako Vipava od *Ipavi*, *Vis* od *Issa*.

⁸⁶ *Evagatorium*, I: 153-162.

Fabri dalje opisuje da je brod s hodočasnici uz albansku obalu stigao do Krfa na koji, zbog kuge koja je na njemu vladala, nije pristajao. Prošao je kroz Otrantska vrata te 15. dana plovidbe stigao u grad Metonu za koji se smatra da je na pola puta između Venecije i Jeruzalema. Za vrijeme kraćeg zadržavanja u metonskoj luci sreo je jedan drugi brod koji je s njim bio isplovio iz Venecije. Sedamnaestog dana plovidbe već je bio na Kreti. Tjedan dana kasnije stigao je na Cipar. Dana 1. srpnja 1483. hodočasnici su konačno ugledali palestinsku obalu. Brod je spustio sidra u luci Jaffi, gdje su hodočasnici od tamošnjih muslimanskih vlasti doživjeli mnogo neugodnosti. Kad su to sretno nadvladali, bilo im je dopušteno izići na obalu. Ne gubeći ni jednog trenutka, odmah su se dali na razgledanje biblijskih znamenitosti. Prvo što su razgledali bio je stari grad Jopu. Iza toga su se na magarcima uputili preko Rame i judejskih brda, stigavši u Jeruzalem 12. dan nakon što su pristali u Jopu.⁸⁷

Našavši se u Jeruzalemu, Fabri potanko opisuje sve što su tu on i drugi hodočasnici vidjeli, koja su sve sveta mjesta posjetili, koga su sreli, s kim su i što razgovarali itd. Hodočasnici su jedno po jedno obišli sva mjesta koja su izričito navedena u Sv. Pismu ili koje predaja dovodi u vezu s njim, ne dovodeći u sumnju njezinu pouzdanost. On u opisu pojedinog mjesta iznosi sve što je znao o njemu, i to počevši od najstarijih vremena do trenutka u kojemu piše. Pritom se obilno služi biblijskim citatima, koji s njegovim tekstom predstavljaju jedinstvenu i zanimljivu cjelinu, vrlo ugodnu za čitanje. Osvrće se i na brojna druga pitanja, kao što je na pr. odnos između kršćana i muslimana, te kršćana različitih obreda između sebe. On svog čitatelja znalački drži u neprestanoj napetosti i ne propušta ništa što bi moglo zanimati prosječna čovjeka u Njemačkoj, i uopće u kršćanskoj Europi.

Dana 16. srpnja 1483. hodočasnici su na konjima krenuli u Betlehem. Autor putopisa detaljno opisuje sve što se u to vrijeme ili nekad tu nalazilo. Nakon razgledanja Betlehema vratili su se u Jeruzalem. Na cijelom tom putu pri ruci su im bili franjevci koji su na brdu Sionu imali svoj samostan. Fabri naročito ističe njihovu gostoljubivost i zauzetost u čuvanju svetih kršćanskih mjesta.⁸⁸ Tim opisom se ujedno završava 1. svezak opisa putovanja u Svetu zemlju.

⁸⁷ *Evagatorium*, I: 162-241.

⁸⁸ *Evagatorium*, I: 141-480.

Drugi svezak Fabrijeva putopisa posvećen je opisu Svete zemlje od sjevera do juga, od istoka do zapada. On se u svom putopisu posebno osvrće na opis biblijskih mjesta, kako su u to vrijeme izgledala i što o njima stoji u Bibliji. Opširno govori i o razdoblju križarskih ratova, križarskim vojnama, kršćanskim kraljevima, ulozi franjevacu u očuvanju svetih mjesta, pokazujući da su mu poznate sve relevantnije činjenice iz tog razdoblja.

Nakon što su posjetili i vrlo podrobno razgledali sve što se moglo vidjeti u Jeruzalemu i njegovoj okolici, hodočasnici su krajem mjeseca kolovoza iz Jeruzalema krenuli prema jugozapadu. Put ih je vodio preko Betlehema, Rame, Hebrona, Sikela, Gaze do samostana sv. Katarine i brda Horeba na Sinaju. Putovali se na devama, što je autoru putopisa dalo priliku da opširno progovori kako o samim devama, tako i o načinu života i putovanja u pustinji, pustinjским olujama, beduinima i njihovim običajima itd. Posebnu pozornost je posvetio opisu glasovitog samostana Sv. Katarine, monasima i njihovu načinu života.

Dvadesetmog rujna 1483., nakon razgledanja Sv. Katarine i brda Sinaj, hodočasnici su krenuli prema Egiptu. Usput su posjetili sva mjesta koja Biblija i tradicija dovode u vezu s Mojsijem i izlaskom židovskog naroda iz Egipta. Putujući sjevernim rubom Crvenog mora stigli su u Egipat. Cilj njihova puta bila su mjesta koja tradicija povezuje s boravkom Svete Obitelji u toj zemlji. Dana 8. listopada stigli su u Kairo, za koji Fabri kaže da je najveći grad na svijetu. U njemu je sreo više europskih trgovaca iz raznih europskih zemalja koji su im pomogli da posjete Ghizu kod Kaira i razgledaju piramide, koje su na nj i njegove suputnike ostavile duboki dojam. Fabri se nije mogao suzdržati a da opširno ne govori o Kairu - kao što je to nekada govorio u Ulmu - o njegovoj povijesti i ljudima, političkom, gospodarskom i vjerskom životu njegovih žitelja, naročito Arapa i Mameluka, koji su potjecali iz Turske i europskih zemelja, ali su uspjeli zagospodariti tom zemljom. On se, kao i u mnogim drugim slučajevima, pritom upušta i u takve pojedinosti kao što je etimologija imena grada Kaira i samog Egipta. Naročito ga se dojmila plodnost te zemlje, plod rijeke Nila o kojoj opširno govori. Raspravlja o svim mogućim pitanjima vezanim za nju, s posebnim osvrtom na biljni i životinjski svijet u njoj i oko nje, uključujući tu i pitanje njezina izvora i što sve o tomu govore geografi.⁸⁹

⁸⁹ *Evagatorium*, III: 1-143.

Dvadesetog listopada 1483. Fabri je s drugim putnicima i hodočasnici krenuo iz Kaira brodom niz rijeku Nil prema Aleksandriji, stigavši nakon tri dana vožnje u taj grad na Sredozemnom moru. Svoj boravak u njemu iskoristili su za razgledanje svih njegovih znamenitosti i spomenika, posebno onih iz grčkog i rimskog razdoblja do kojih su mogli doći. To je bio povod da Fabri opširno progovori o slavnim aleksandrijskim školama, znanstvenicima i filozofima, i to od ustanovljenja grada do tog vremena. U tom je golemom trgovinskom središtu, osim Arapa, sreo mnoštvo europskih trgovaca koji su tu, uoči velikih europskih prekoocenačkih putovanja i geografskih otkrića, kupovali arapsku i indijsku robu i mirodije. Aleksandrijska luka je bila prepuna europskih brodova, tako da hodočasnici nije bilo teško naći prijevoz do Venecije. Mletački trgovci su za prijevoz svakog hodočasnika do grada na lagunama tražili po 100 dukata. Budući da ih je bilo mnogo, hodočasnici su se podijelili u tri skupine. Dana 5. studenoga 1483., nakon što je zapuhao povoljan vjetar, oni su na trima mletačkim trgovačkim brodovima punim jedrima isplovili prema Europi.

Na brodu kojim je putovao Fabri nalazio se i mletački konzul u Aleksandriji. Sutradan su već stigli do palestinske obale, ploveći prema sjeveru duž brda Karmel. Sutradan su već bili na Cipru, što je dalo priliku Fabriju da pokaže što sve zna o tom otoku, njegovim znamenitostima, njegovoj prošlosti i životu njegovih stanovnika. Koristeći južni vjetar, brod je s Cipra zaplovio prema sjeveru pristavši na otoku Rodu, gdje su vitezovi sv. Ivana još uvijek popravljali grad od velikih oštećenja nakon prije opisane nedavne turske opsade.⁹⁰ Isplovivši iz Roda, mletački brod prosljedio je plovidbu prema sjeverozapadu, prošavši pored otoka Dela, Mela, Sama i Para u Egejskom moru, gdje je zapuhao jak sjeverni vjetar koji ga je odnio na Kretu. No tek što se stižala ta oluja, podigla se druga, još žešća od prethodne, praćena kišom i grmljavinom, koja je brod odnijela prema sjeveru, u Cikladsko područje, pored otoka Naxosa, Parusa do Eubeje. Tu je uspio promijeniti pravac i zaploviti prema jugozapadu, duž peloponeskog poluotoka, sklonivši se u luci Corona na poluotoku Ahaji. Dana 14. prosinca 1483. stigao je u Metonu. Nakon odmora u toj luci, brod je 19. prosinca s putnicima nastavio plovidbu. Sljedeći dan je pristao u krfskoj luci, gdje se zadržao sve do 26. prosinca kada je, koristeći povoljan vjetar, krenuo prema Dalmaciji.⁹¹ Tu

⁹⁰ *Evagatorium*, III: 261-263.

⁹¹ *Evagatorium*, III: 264-356.

autor putopisa prelazi na njezin opis.

“Ostavivši iza sebe spomenute krajeve na lijevu i desnu stranu, nastavi smo plovidbu prema Dalmaciji stigavši u brdovitu obalu. Brzo ploveći između dalmatinskih brda, stigismo do otoka Korčule, koja se sada zove Corsula, te uplovismo u korčulansku luku. Privezavši brod uđosmo u grad Korčulu, ali ne svi, nego samo oni koji su to htjeli, jer smo trebali odmah nastaviti putovanje.

Dalmacija je, po staroj teritorijalnoj podjeli, dio i pokrajina Grčke. Njoj, naime, s istočne strane stoji Makedonija, kojoj se nekad pribrojavala, a sada se pribrojava Slavenskoj zemlji kojoj stoji na istoku. Slavija ili Slavonija⁹² je velika pokrajina koja obuhvaća mnoge predjele i kraljevstva. Obuhvaća Meziju, Ugarsku, Češku, Poljsku, Ruteniju i Dalmaciju, te mnoge posebne krajeve u njima. Svi oni govore istim jezikom i između sebe se razumiju. (...) ⁹³ Drugi kraj Slavenske zemlje je Dalmacija, o kojoj sada pišem. Podijeljena je u sebi na razne narode. Naime, Hrvatska je dio Dalmacije, a isto tako su njezini veliki dijelovi Istra i Panonija. Zove se Dalmacija po njezinu velikom gradu Dalinu. (...) ⁹⁴

Dalmatinski otok Korčula, nekada zvan Crna Korkira,⁹⁵ siguran je i jak grad koji se nalazi na jednom poluotoku. Mletačko je područje te pripada (mletačkoj) pokrajini Dalmaciji. U njoj stoluje biskup. Dobro je opskrbljena. Ima dobru luku, sposobnu primiti mnogo troveslarki. U Korčuli vidjesmo tvrđavu na brdu, koja predstavljala početak Ugarskog Kraljevstva i pripada kralju.⁹⁶ Sa suprotne strane Korčule, na drugoj strani kanala, nalazi se Du-

⁹² Slavonija u smislu Slavenska zemlja.

⁹³ Tu autor prelazi na opis Ugarske, koju smatra slavenskom zemljom, zatim Češku i Poljsku (*Evagatorium*, III: 357-359).

⁹⁴ *Dalin* - vjerojatno iskrivljeno od *Dalminium* ili *Delminium* (od čega Duvno), danas Tomislavgrad, glavni grad ilirskog plemena Delmata, po kojima je Dalmacija dobila ime.

⁹⁵ Ime otoku Korčuli dali su u 4. st. pr. Kr. Grci, koji su za vladanja tiranina Dionizija I. Starijega iz dorske Sirakuze najprije osnovali koloniju na Visu (*Issa*), a potom novu naseobinu u Korkiri (Κόρκιρα) sa središtem u blizini današnje Lumbarde. Nju su zbog obilja šuma - za razliku od otoka Krfa (Κόρκιρα ili Κερκιρα) - prozvali Crnom Korkirom (Κόρκιρα μέλαινα). Poznati bizantski car pisac Konstantin VII. Porfirogenet (905-959) ga zove Κορκουμ. Latinski dokumenti ga nazivaju *Corcyra Nigra*. Grad i otok su se još krajem 17. st. zvali Krkar ili Kerkar (usp. Daniele Farlati, *Illyicum sacrum*, VI. Venetiis, 1800: 363; Stjepan Krasić, *Pet stoljeća dominikanske nazočnosti u Korčuli: 1498. - 1998.* Zagreb, 1998: 13).

⁹⁶ Vjerojatno je zamijenio neku tvrđavu na poluotoku Pelješcu (možda Ston), u Dubrovačkoj Republici, koja je u to vrijeme priznavala vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskog kralja.

brovnik, glavni grad cijele Dalmacije, lijep grad u kojemu sam prije neko vrijeme boravio. Drugim imenom se zove Epidaur.⁹⁷ No ne vjerujem da se radi o Epidauru u kojemu je boravio Eskulap, Apolonijev sin i kojemu je u čast poslije smrti bio podignut hram u kojemu se štovao u obliku zmijske. Kad je Rimljanje tri godine mučila teška kuga, donijeli su i postavili u Rimu, nakon što su istražili sibilinske knjige, Eskulapov kip kao spasonosni lijek protiv kuge. Taj Epidaur sam opisao govoreći o Draču na listu 185. U njemu je car Konstantin počeo graditi Carigrad. Taj je grad dao ime Epiru i u njemu je Hilarion smirio more koje se diglo protiv grada, označivši ga znakom križa, kao što se to čita u životopisima (svetih) Otaca. Isto je tako u njemu spalio strašnog zmaja, kao što piše Jeronim u njegovu životopisu, u pogl.

Slika 5. Trogir, grafika iz 16. st.

⁹⁷ Misli na Epidaurus, grad u Argolidi, poznat po hramu posvećenom Eskulapu (4. st. pr. Kr.). Smatra se da su njegovi stanovnici osnovali istoimeni grad na mjestu gdje se danas nalazi Cavtat.

33.⁹⁸ Taj je Epidaur u Epiru i zove se Drač. Ovaj drugi grad se nalazi u Dalmaciji, te se zove Epidaur i Ragusium.

Dubrovnik je vrlo utvrđen grad i djelomično je sagrađen u moru. Njegove zidine su izvanredno široke, a tornjevi vrlo jaki. Izgrađen je između dva visoka brda u kojima utvrde i tvrđave služe za njegovu obranu. S kopnene strane nalaze vrlo duboki jarci iskopani u stijeni. Većina njegovih kuća je obložena bijelim klesanim mramorom. U blizini Ugarske postoje mramorna brda iz kojih ga uzimaju. Ovaj grad ima brodogradilište i odličnu luku zatvorenu lancem. On ima i mlinice, bilo na vjetar, bilo na vodu koja pada s visine i pokreće kotače.⁹⁹ Njegovi građani bogatstvom nadmašuju ostale dalmatinske građane koji, kao slobodni, služeći se mletačkim zakonima i običajima, imaju senat i magistrate. Imaju i patricijska pravila, različita od pučkih. Sami patriciji upravljaju Republikom, a narod se bavi svojim poslovima ne mareći za javne. Kako bi trgovali u miru, služe gotovo svima. Naime, ugarskom kralju, koga priznaju svojim gospodarom, daju mnogo zlata i od njega kupuju slobodu; turskom caru godišnje plaćaju 15 tisuća dukata; darovima potkupljuju sicilijanskog kralja i Mlečane, koji su nekada šest godina opsjedali onaj grad i ispred grada sagradili utvrdu, ali ga nisu osvojili. Stalno rade na utvrđivanju grada kako bi se mogli svima suprostaviti. Ondje su trgovci vrlo bogati. Jedan mornar mi reče da u kršćanskom svijetu ne postoji bogatija zajednica od one. Žene na glavama nose bogate ukrase nalik na rog.¹⁰⁰ Ondje se svakog tjedna održava veliki sajam na kojemu se prodaju ljudi. Posjeduju neke otoke i zemlje, od kojih ne dobivaju ništa drugo nego određeni broj ljudi koje prodaju, a iz čitave Slavske zemlje dovode robove

⁹⁸ Usp. *Vita S. Hilarionis abbatis: "Acta Sanctorum octobris"*, tomus IX, illustrata a J. Van Hecke, B. Bossue, V. De Buck et E. Carpentier. Bruxelles, 1856: 43-69. Tu legendu prenose i neki stariji dubrovački ljetopisci (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 189-192).

⁹⁹ U svezi s tim milanski kanonik Pietro Casola u svom putopisu iz god. 1494. piše sljedeće: "(Dubrovčani) imaju vodovod za slatku vodu, koji vodi iz daleka. Ovim vodovodom okreću osam mlinova na raznim mjestima izvan grada, a poslije, ulazeći u grad, služi na više mjesta, posebno na dva, gdje su napravljene dvije javne česme, jedna na vratima Sv. Franje, učinjena s mnogo otvora, druga kod Place, također s nekoliko otvora. Tu se okupljaju mnogi pučani na vodu" (usp. J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*: 196).

¹⁰⁰ Istu pojedinost ženske nošnje u Dubrovniku zapazio je god. 1323. irski franjevac fra Šimun (usp. J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*: 182).

na svoju tržnicu.¹⁰¹ To je razlog da se svi robovi zovu Slaveni, pa čak i oni koji ne znaju gdje je Slavenska zemlja.¹⁰² U tom gradu postoji značajna i bogata nadbiskupija. Ondje je bio nadbiskup Johannes de Terracremata, kardinal Sv. Siksta, našega reda, vrlo učen muž, koji je umro prije pet godina.¹⁰³ Prvostolna crkva je lijepa. U njoj vidjesmo platno u koje je starac Šimun u svoj naručaj primio dijete Isusa. Tu i na drugim mjestima postoje mnoge moći sv. Vlaha. U onom gradu imaju svoje plemićke samostane četiri Prosjачka reda. Blizu je i gradić zvan Kotor, u kojemu i naši fratri imaju samostan, a na otočiću nasuprot gradu jedan je dubrovački građanin našim fratrima sagradio samostan koji drže Braća Propovjednici iz Dubrovnika.¹⁰⁴

Dakle, nakon što smo se nekoliko sati zadržali u korčulanskoj luci, iz nje otplovismo po povoljnom vjetru. Kad izide sunce, vjetar se promijeni postavši nam protivan, pa upadosmo u vrlo krševita mjesta s hrapavim stijena. Tu nije bilo luke, pa je onaj kanal bio pun opasnosti. Mornari se bojahu plićaka, bibavice i opasna tjesnaca. Polako se udaljismo od tog mjesta. Na mjestu na kojemu je kanal dosta širok pokušasmo zaustaviti brod, jer se ni na koji način, zbog mnogih stijena, nije bilo uputno približiti obali, čiji su vrhovi virili iz mora, a drugi su bili sakriveni ispod površine. Da smo samo

¹⁰¹ Prodaju robova u Dubrovniku navode i drugi suvremeni prolaznici kroz Dubrovnik (usp. J. Richard, »Križari putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji.«: 34). Francuski hodočasnik G. Langherand, koji je god. 1480. posjetio Dubrovnik, navodi da "...svakoga dana na gradskoj tržnici je veći broj ljudi, velikih i malih, iz obližnjih mjesta, koji nisu ni kršćani ni Arapi, a žive poput životinja, bez ikakvih zakona i odredbi, mirno ali veoma bijedno; prema onomu što smo vidjeli i kako su nam rekli u gradu, to su robovi i prodaju se poput životinja, muškarci i djevojke i djeca" (Marija Kandido-Rožman, »Francuski putopisi kroz Dalmaciju od prvog križarskog pohoda do kraja XVIII. stoljeća.« *Mogućnosti* 37/9-10 (1990): 1150). Trgovina robljem je već 1416. u Dubrovniku bila zakonom zabranjena. Praksa o kojoj piše Fabri vjerojatno se odnosila na otkup kršćanskih robova koje su Turci hvatali na svojim čestim upadima u Hrvatsku (usp. J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*: 14, 187).

¹⁰² Čini se da Fabri, i ne samo on, izvodi svoj pogrešan zaključak na temelju sličnosti latinskih (i talijanskih) imenica *Slavus* (Slaven) i *sclavus* (rob).

¹⁰³ Ne radi se o Ivanu (Juanu) Torquemadi, nego o Ivanu Dominici (1357-1419) iz Firence, koji je bio imenovan dubrovačkim nadbiskupom (1408) i rado se nazivao "dubrovačkim kardinalom", ali, zbog obavljanja važnih diplomatskih i crkvenih poslova, nikada nije stupio nogom na dubrovačko tlo.

¹⁰⁴ Otočić nasuprot Dubrovniku je Lokrum na kojemu se nije nalazio dominikanski, nego benediktinski samostan Sv. Marije. Dominikanci su u to vrijeme, osim samostana u samom gradu Dubrovniku, o kojemu piše Fabri, imali još samostan Sv. Križa u Gružu, koji je god. 1437. sagradio dubrovački građanin Marin Bičić, te na otoku Lopudu samostan Sv. Nikole, sagrađen god. 1482. (usp. S. Krasić, *Congregatio Ragusina*: 57-62).

jednu od njih brodom dotakli, bez obzira kako bila malena, bilo bi sve izgubljeno i ne bismo mogli nastaviti plovidbu. Noć se, naime, već spuštala, pa u onom moru okruženom brdima nije bilo sigurno ploviti. Spustivši dubinomjer, ustanovismo veliku dubinu mora. Nakon toga nastavismo plovidbu. Izmjerivši ponovno dubinu, nađosmo dno, ali ono nije odgovaralo zapovjednicima. Budući da je bila noć, spustismo veliko sidro, ali ono nije moglo zapeti za dno, jer tu nije bilo ni otočića ni hridi o koje bi mogao zapeti njegov oštar zub, nego je oralo po dnu vukući se iza broda, što je veoma uznemirivalo naše mornare. Digavši, dakle, ponovno sidro s velikim naporom i, spustivši ga na drugo mjesto, pokušasmo umiriti brod, ali nam ne pođe za rukom, tako da je brod vukao sidro kao što volovi za sobom vuku ralo. Digavši ga ponovno, nastavismo plovidbu uz najveću opasnost. Spustivši ga na drugom mjestu, ono zape za kamen. No, dok se tako, konopima vezan, brod nemirno ljuljao na vjetru, zub sidra se ponovno odape od kamena, pa se brod nošen strujom ponovno pokrenu. To izazva veliku škripu i buku na brodu, ali sidro odmah snažno zape za jednu drugu stijenu. Bijasmo dakle mi i naš brod u ne maloj tjeskobi, dok su naše druge surobinje plovile drugim sigurnim kanalima. More je ondje okruženo brdima i među brdima postoji mnogo morskih prolaza. Naši nas, naime, neoprezni zapovjednici uvedoše u opasan kanal. Zbog toga i oni međusobno bijahu nesložni i svadahu se, provevši cijelu noć bez sna, očekujući svaki trenutak da se brod odriješi ili da se užad prekine ili da se raspadne brod na pramcu. Da se bilo što od toga dogodilo, našli bismo se u najvećoj opasnosti. Puhahu, naime, nepovoljni vjetrovi, a more bijaše vrlo uzburkano, tako da valovi vrlo žestoko nasrtahu na brod, kao da na njegove bokove s brda padaše kamenje, pa se brod vezan za sidro žešće trzaše nego što na uzburkanom moru slobodno plutaše. Te noći mnogi učiniše zavjet Bogu i svecima da nas zaštite od neposrednih opasnosti. Mišljenja sam, i to držim istinitim, da se u toj tjeskobi pravedno mučismo, zbog toga što se tih presvetih dana ne svratismo u neku luku da barem na brzinu slušamo jednu misu. Bili bismo učinili vrlo dobro da smo pristali u Dubrovniku ili u Korčuli i tu proveli noć, a ujutro obavili obrede. Naši zapovjednici za to nisu marili. Nikada nisam vidio tako očajne i surove ljude koji se ni Boga nisu bojali ni svece štovali ni ljude voljeli. Zapovjednici broda su bili gotovo potpuno bez duše, tj. bez savjesti.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Prizori koje opisuje dogodili su se u Korčulanskom kanalu.

Dana 27. (prosina 1483.), na blagdan sv. Ivana evanđeliste, kad je svanulo, izvukavši sidra radosni nastavismo plovidbu, ali vjetar potpuno presta i utihnuše svi žestoki noćni vjetrovi. Potom se nebo pokri crnim oblacima tako da se nije vidjela nijedna zvijezda, čijim se vodstvom i utjehom u nevolji mornari danju i noću ravnaju. K tomu okrenu velika kiša, pa nastava vrlo nepovoljno vrijeme za plovidbu. Stoga skrenusmo s otvorenog mora uplovivši u jednu pustu luku okruženu ilirskim brdima. Tu zatekosmo dva druga naša broda koji su se zbog iste nevolje tu s mora sklonili. Tu bacismo sidra i svezasmo brod za greben i stijene. Tako sjedismo tužni na tom strašnom i pustom mjestu gdje nije bilo ni crkve ni kapele, jer na toj Tortuli nije bilo nikakva naselja.¹⁰⁶

Dana 28. (prosina) ujutro, na blagdan Nevine dječice - a bila je nedjelja u osmini Kristova rođenja - odvezasmo brod i po povoljnom vjetru brzo zaplovismo željenim smjerom. Doplovismo do otoka Lesine koji brzo prođosmo.¹⁰⁷ Na tom otoku i gradu proveo sam nekoliko dana za svog prvog putovanja. Lesina je otok u dalmatinskom moru koji se ispravno zove Pharus (Hvar).¹⁰⁸ Strši iz mora, odasvud okružen grebenima i osrednjim valovima. Na njegovu (zapadnom) kraju smješten je novi grad, a nalazi se u liburnijskom ili ilirskom kraju.¹⁰⁹ Oslanja se na bok visoke uzvišice s koje idu u more dva kraka. Na njihovoj sredini se nalazi sigurna i dobra luka. Na jed-

¹⁰⁶ Doslovno *in illa Tortula* ("na toj Tortuli"). Vjerojatno je to ime autor putopisa krivo čuo od mletačkih mornara. Radi se o otoku Šćedru (lat. *Tocula*, tal. *Torcola*) između otoka Hvara i Korčule. Čudno je da Fabri i njegovi suputnici, vjerojatno zbog kiše i nevremena, ili zbog toga što su pristali na suprotnoj strani otoka, nisu zapazili crkvicu Sv. Marije koja se nalazila u uvali Manastir na sjevernoj strani otoka. Nekada je pripadala augustinskim pustinjacima, ali su je god. 1486. preuzeli, obnovili i proširili hvarski dominikanci, a uz nju su sagradili manju kuću za boravak redovnika (usp. S. Krasić, *Congregatio Ragusina*: 65). O otoku Šćedru i toj crkvi vidi: Niko Duboković Nadalini, *Zapisi o zavičaju*. Jelsa, 1970: 141-163; Igor Fisković, »Prilog proučavanju porijekla predromaničke arhitekture na južnom Jadranu.« *Starohrvatska prosvjeta* 15 (1985): 149. i 154; Mithad Kozličić, »Prilog kartografskoj identifikaciji antičkog otoka Taurisa sa suvremenim otokom Šćedrom.« *Mogućnosti* 37/7-8 (1990): 781-792; J. Kovačić, »Dva njemačka hodočasnika iz 15. stoljeća u Hvaru.«: 175-176.

¹⁰⁷ Autor za Hvar upotrebljava talijansko ime *Lesina*, izvedeno iz starije hrvatske imenice "les" ili drvo.

¹⁰⁸ Prema pisanju starog grčkog geografa Strabona, na današnjem otoku Hvaru su u 4. st. pr. Kr. stanovnici egejskog otoka Parosa osnovali koloniju na mjestu današnjeg Staroga Grada davši mu ime *Pharos*. U rimsko doba otok se zvao *Pharia*, iz čega je nastalo današnje hrvatsko ime otoka.

¹⁰⁹ Grad Hvar, vjerojatno za razliku od Staroga Grada, naziva "Novim Gradom", jer je iza god. 1278. bio obnovljen na kasnoantičkim temeljima.

nom kraku naši fratri Propovjedničkog reda imaju samostan, a na drugomu Manja braća. Naš je samostan s jedne strane stiješnjen brdom, a s druge morem. No fratri imaju odobrenje proširiti mjesto ako hoće (ili mogu) postaviti temelje na morskom dnu, ili se pak odmaknuti od brda i ukloniti kamenje. Sve su to učinili velikim troškom i radom. Fratri se u određene dane i sate penju na vrlo tvrde strane hridine pa željeznim alatom kopaju i razbijaju šireći to mjesto. Ono što otkinu od hridine bacaju u more i tako radom stvaraju sebi prostor u brdu i u moru. Radi se o dobrim fratrima strogog redovničkog opsluživanja. Taj je samostan dobar za fratre, samo što je tije-san. Tim bi fratrima dobro došla ona moćna molitva sv. Grgura starijeg koji, pritiješnjen brdom i morem, nije mogao, kako je želio, sagraditi crkvu, pa je na njegovu molitvu nestalo brda i stvorio se dovoljan prostor, kako je jasno iz onoga što smo prije izložili na listu 87. Na drugom su sličnom nepovoljnom kraku Manja braća sebi proširila mjesto sagrađivši lijep samostan. Ja se s nekoliko hodočasnika popeh do kapelice sv. Nikole, koja se nalazi na vrhu glavice iznad grada, i tu se pomolih svecu. Odatle nam se pružaše pogled na dugo i široko sve do Italije nasuprot Apuliji, gdje u gradu Bariju počiva tijelo sv. Nikole. To tijelo je 70 odvažnih kršćanskih vojnika, koji su ga, probivši se kroz Tursku do grada Mire, uzeli iz groba i prenijeli u Bari, gdje, kažu, danas iz njegovih udova kapa ulje.

Nakon što razgledasmo spomenuta mjesta sidosmo kroz voćnjake i vinograde, nasade vrlo ukusnih smokava i maslinike. Sve što, naime, tu spontano raste, plemenito je i ispušta aromatičan miris. Izvan vrtova čitavo je brdo puno ružmarina, a njegovi visoki grmovi, visoki poput šumskog drveća, pokrivaju padine. Ružmarinov je grm inače srednje veličine među stabalima i travom. Nigdje kao ondje nisam vidio plemenitije grmove ružmarina. Listovi su mu slični lavandi, ali su duži i deblji. Mirišu poput tamjana, a cvjetovi su mu slatki. I listovi i cvjetovi i korijen se višestruko upotrebljavaju u medicini. Pred nekoliko godina su ti grmovi bili odneseni u Njemačku, ali ne mogu podnijeti našu oštru hladnoću. Zbog toga ih zimi u loncima stavljaju u toplije prostorije itd. Ružmarin je dobio svoje ime po tomu što je uzet iz primorskih krajeva. Sve su druge biljke na onom brdu bile mirisave.

Uz more na ravnom prostoru bijaše gotovo cijela šuma plodova 'čistog jaganjca' Ta je vrlo plemenita biljčica uzmorska. Listovi i cvjetovi joj se upotrebljavaju u medicini. Ima listove kao vrba, pa je neki nazivaju morskom vrbom. O tomu kaže liječnik Isaak: 'čisti jaganjac' ima svojstvo čistiti

od pohote, umrtviti požudu, ukloniti upalu, osušiti spermu. Ima ga dvije vrste. Jedan ima grimizne, a drugi bijele cvjetove. Listovi su mu slični listovima vrbe i masline, ali su mekši. Sjemenke su mu žestoke poput papra, a djelovanje jako. Posut po postelji, drži daleko zmiје i smanjuje pohotu. Isti učinak se postiže njegovim kađenjem i kad se ispija vino s njegovim sjemenkama. Zbog toga su ga stari poganski svećenici sebi pripravljali da sačuvaju uzdržljivost. To su isto činile i odlične Rimljanke u odsutnosti muževa, a sve su vestalke pod svojim ležajima imale žbunove 'čistog jaganjca'. O tomu sam prije govorio u I. dijelu, na listu 60 A.¹¹⁰

Nakon što otplovismo s Hvara stigismo u Hrvatsku. O zalasku sunca s mora se približismo brdima Liburnije ili Hrvatske. Našavši mjesto među otocima privezamo brod sidrima i konopima na mjestu koje Dalmatinci zovu 'Brusset sigwis' (?).¹¹¹ Mjesto je bilo dosta lijepo, ali pusto. Ne vidjemo nikakvu nastambu, iako - kako ćemo objasniti - nedaleko od nas bijahu nastanjena mjesta.

Dana 29. (prosina 1483.), na blagdan sv. Tome Becketa, puhaše sasvim protivan vjetar, pa ne bi izdana nikakva naredba za isplovljavanje, nego naprotiv, da se brod još čvršće veže. Provesmo vrlo dosadan mračan i kišovit dan bez ikakva duhovnog ili tjelesnog zadovoljstva. Samo potišteno sjedasmo. Neki se mornari radovahu tim dosadnim danima, jer tada igrahu na karte za novac i srebro. Tako provodaahu vrijeme. Najveći dio tih dana ja proveh pišući i raspitujući se za mjesta.

Tridesetog dana (prosina 1483.), dok i dalje puhaše nepovoljan vjetar, nastala velika hladnoća, pa gospoda s gornje brodske palube pobjegoše k nama u potpalublje. Taj dan prvi put osjetismo studen. Dotle imasmo vrijeme slično proljetnom ili ljetnom. Poslije objeda nastala buka u cijelom brodovlju zbog krađe jednog mornara, koga su kažnjavali na drugom brodu. Da vide taj prizor svi se popeše na palubu. Bijahu mu, naime, svezali ruke na leđima dugim konopom koji je niz trup po brodskom dizalu padao podvostručen. Dok bijaše tako svezan, drugim ga krajem konopa jadno potezahu

¹¹⁰ Dio Fabrijeva teksta koji se odnosi na opis Hvara i njegova bilja objavio je J. Kovačić, »Dva njemačka hodočasnika iz 15. stoljeća u Hvaru.«: 176-177.

¹¹¹ Nepoznato mjesto između Trogira i Šibenika. *Brusset sigwis* - Busi, ilirsko osobno ime. Tako *insula Busi* - otok nekog Ilira tog imena, zapravo nominativ *Bussias*. Od toga *Busijevo*, pa Biševo, gdje od "u" dobijemo "i", jer je dugo "u" kao u *murus* - mir.

uvis gotovo do samog vrha glavnog jarbola, a zatim ga dolje ispuštahu, ali ne do samoga poda, da ga na taj način ne razbiju, nego ga poslije spuštanja puštahu da tako ostane visjeti. Čudih se da mu ruke ne bijahu od tijela otrgnute. Malo bijaše onih koji nad njim imahu smilovanja, govoreći da je zaslužio još veću kaznu. Kad pade noć, svi koji to htjedoše, siđoše u potpalublje. Zbog studeni nastala nemir i stiskanje, tako da neki pobjegoše. Također počesmo oskudijevati u mnogim stvarima. Slabo nas snabdijevahu iz kuhinje i podruma, pa se povećavahu teškoće putovanja, mržnja na more i proklinjanje broda.

Dana 31. (prosina 1483.), na blagdan sv. Silvestra pape i zadnjeg dana godine, nebo se razvedri pa se pojaviše sunce i zvijezde, ali još više ojača protivan vjetar, pa brodovlje ne mogaše isploviti iz tog mjesta. Nakon objeda, da prikratim vrijeme, siđoh s mornarima na obalu. Ispred nas bijaše ne odveć veliko kamenito brdo. Zaželjeh vidjeti što se nalaziše s druge strane brda. Uspeh se gore po stijenama te s druge strane ugledah morski rukav između brda na kojemu bijah i druge strane rukava. Na toj strani ugledah Šibenik, lijep dalmatinski grad u kojemu Braća Propovjednici imaju samostan. Druga strana brda na kojemu stajah, koja je gledala prema Šibeniku, bijaše posve plodna, puna vinograda i vrtova. U njima bijahu zidane kuće kao kule i kapele. Pretpostavljah da u njima ljudi stanuju. Siđoh dakle po onim vrtovima i naidoh na jednu kuću, ali u njoj ne nađoh nikoga. No primjetih da u njoj ljudi stanovahu. Uđoh i u drugu, ali sve prostorije u njoj bijahu prazne. Tako bijaše i u svim drugim kućama. Naime, plemeniti i bogati Šibenčani preko ljeta se preseljavaju s obiteljima na taj otočić, pa zbog svježine zraka i ugodnosti mjesta stanuju u tim kućama sve do berbe plodova. Siđoh dalje, gotovo do samog mora i jedne kapele koju ugledah. Pokraj nje bijaše slatka tekuća voda uz koju sjedahu žene hodočasnice s našeg brodovlja, koje se u Metoni pridružiše našem brodovlju, a pokraj njih mnogo mornara koji ondje zahvaćahu vodu i nosiše na brod. Ušavši u kapelu vidjeh da su oltari profanirani, goli i gotovo uništeni, a jedno zvono bez konopa visješe na zvoniku. Dalje od nje ugledah jednu drugu kapelu, još veću i ljepšu, te uz nju jednu kuću. Popeh se do nje po morskoj obali. Ušavši u nju nađoh oltare blagdanski urešene, svijeće upaljene i Sveto otajstvo zaključano u lijevom zidu. Sav veseo pođoh naprijed kao što se dolikovalo. Kad završi molitva pokucah na kuću koja bijaše pokraj crkve. Izide preda me jedan fratar Trećeg reda i Treće regule sv. Frane. Primi me slavenskim riječima i uvede u kuću. Vidjevši da ga ne razumijem, pozva njihova svećeni-

ka koji mi govoraše samo talijanskim riječima. Nije znao ni latinski ni njemački. Rekoh mu da već više dana nisam ni slušao ni govorio misu te da bih se, ako sutra brodovlje ne oputuje, ujutro s drugovima želio vratiti i, ako dopusti, slaviti misu. Svećenik, čuvši to, prihvati. No reče mi da nemaju latinskog misala. Čuvši da imamo jedan misal na našem brodu, pozva me da dođem. Radilo se o jednom od onih svećenika koje zovu glagoljašima. Oni znaju samo slavensko pismo i na slavenskomu čitaju mise i samo se u Rimu zareduju.¹¹² Grci ih zovu ‘glagolae’, ‘glabolae’ ili ‘glabri’ zbog toga što kao latinski svećenici ne nose bradu. ‘Glabrus’, naime, na grčkom znači golobrad.¹¹³ Međutim, svi su grčki svećenici, poput Nazarena dlakavi i bradati, slično kao i latinski koji žive među njima. Kažu da je sv. Jeronim Dalmatin-cima, za pripadnike vlastitog naroda pronašao, sastavio i predao neko pismo, različito od latinskog i grčkog, koje kasnije bi prozvano slavenskim. Da je pak blaženi Jeronim preveo na narodni jezik Božanski časoslov i Sveto pismo jasno je iz poslanice o mjestima i imenima hebrejskih pitanja u kojima kaže: ‘Zadatak nam je iz hebrejskih knjiga ispraviti pogreške te istražiti etimologiju imena i krajeva, izložiti ih na narodnom jeziku.’¹¹⁴ Ponovno piše u poslanici Sofroniju:¹¹⁵ ‘Prijevod starih, nekoć vrlo brižno ispravljen, preda-

¹¹² Radi se o samostanu Sv. Marije franjevac Trećoredaca u mjestu Prvić Luka na otoku Prviću, osnovanom sredinom 15. st. U toj crkvi je, na vlastitu želju, iz ljubavi prema rodu i jeziku, sahranjen čanadski biskup i poznati hrvatski leksikograf Faust Vrančić (1551-1617). Usp. Stjepan Ivančić, *Povjesne crte o samostanskom III Redu sv. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagoljice u istoj redodržavi sa priložima*. Zadar, 1910: 212-217).

¹¹³ Fabri brka grčku, latinsku i slavensku, odnosno hrvatsku etimologiju. U grčkom ne postoji nijedna riječ koja bi to značila. Golobrad znači ὄγλυβος. Jedina riječ koja po smislu odgovara glagolu “glagoljati” je latinski pridjev *glaber* (tal. *glabro*) u smislu gladak, bez dlaka, golobrad. Glagoljati znači govoriti. Fabri je vjerojatno do tog zaključka došao videći u Jeruzalemu svećenike zapadnog obreda koji se ni po čemu nisu razlikovali od svećenika latinskog obreda, koji, za razliku od svećenika istočnog obreda, nisu nosili bradu, nego su samo služili misu na narodnom jeziku. Ne znajući zbog čega se zovu “glagoljaši”, on je to pokušao protumačiti latinskom etimologijom, misleći da se radi o grčkoj, a ne latinskoj riječi.

¹¹⁴ Ne radi se o poslanici, nego o knjizi (lat. *liber*) sv. Jeronima koja nosi naslov *Hebraicae questiones il libro Geneseos*. Tekst sv. Jeronima glasi: *Studii ergo nostri erit vel eorum, qui de libris hebraicis varia suspicantur, errores refellere vel ea, quae in latinis et graecis codicibus scaterere videntur, auctoritati suae redere, etymologias quoque rerum, nominum atque regionum, quae in nostro sermone non resonant, vernaculae linguae explanare ratione* (usp. *Corpus Christianorum, Series Latina*, LXXII: 1-2). Pod “pučkim jezikom” (*vernacula lingua*) sv. Jeronim očito razumijeva latinski, a ne hrvatski ili neki slavenski jezik.

¹¹⁵ Sofronije je bio prijatelj sv. Jeronima. Napisao je - kako piše sv. Jeronim - nekoliko djela koja su se kasnije izgubila i preveo na grčki neka njegova djela, koja je s hebrejskoga bio preveo na latinski (*De viris illustribus*, CXXXIV).

doh ljudima svog jezika.¹¹⁶ Panonija, naime, graniči s Dalmacijom, u kojoj se nalazilo rodno mjesto sv. Jeronima zvano Sidrona ili Stridon, dok ga Goti nisu potpuno porušili.¹¹⁷ Ti se svećenici ni po čemu se ne razlikuju od latinskih, osim po jeziku. Čitaju kao i mi. Pjevaju i imaju iste običaje kao i mi. Nakon što sve to obavih, vratih se na svoj brod. Kraj desetog poglavlja.¹¹⁸

Početak XI. poglavlja, pisanog mjeseca siječnja (1484.), koje sadrži kraj cijelog hodočašća, završetak radova i druge stvari.

Siječanj je sretan prvi mjesec. Donese nam sretan dan. No ostade protiv vjetar, a puhaše neugodna bura. Kad iziđe sunce, don Ivan i ja, uzevši misal, otplovismo na obalu. Popevši se na brdo, udosmo u crkvu fratara Treće regule sv. Franje, o kojoj sam prije govorio, i pripremismo se za slavljenje mise. Iz brodova dođoše mnogi siromašni mornari, a od plemića i zapovjednika nitko se ne pojavi. Mnogi Dalmatinci, muški i ženski, sudjelovahu u našim misama. I dok čitاسmo mise, Dalmatinci mrmljahu ono što čitاسmo njima nerazumljivim jezikom. Bijahu, naime, navikli slušati mise na njihovom narodnom jeziku, misleći da je pogrešno što se u njihovoj crkvi ne čita misa na slavenskom, nego na drugom jeziku.

Imah veliku želju da nakon mise otplovim u Šibenik da vidim naš samostan i oce, braću i knjige, ali se ne usudih, jer ne znah vrijeme odlaska našeg brodovlja. Bojاسmo se, naime, da će se krenuti za vrijeme mise. Čim završih časoslov, otplovismo na svoj brod. Taj dan na brodu bijaše veliko veselje zbog Nove godine. Na svemu brodovlju svirahu na trubi i frulama, što poče prije svanuća, jedući i pijući, galameći i plešući. Mnogi se nakon objeda odvezoše na obalu te na brdu zapališe vatru u znak praznovjernog štovanja starih bogova, pa su taj dan slavili Jana. Jan se, naime, zove otac i gospodar bogova. Bijaše vrlo human, dobar i najveći štovatelj gostoprim-

¹¹⁶ Tekst sv. Jeronima glasi: *Eusebius Hieronymus Sofronio suo salutem (...) Nec hoc dico, quo praedecessores meos mordeam, aut quicquam de his arbitrer detrahendum quorum translationem diligentissime emendatam olim meae linguae hominibus dederim; sed quod aliud sit in ecclesiis Christo credentium psalmos legere, aliud Iudaeis singula verba calumniantibus respondere...* (Praefatio il libro Psalmorum iuxta Hebreos. Usp. Bonifatius Fischer - Jean Gribomont - Hedley Frederick Davis Sparks - Walter Thiele - Robert Weber (ur.), *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*. Romae, 1975: str. 768).

¹¹⁷ Sv. Jeronim god. 393. piše o sebi: "Jeronim, Euzebijev sin, rođen u gradiću Stridonu, koji su Goti porušili, a nekada se nalazio na granici između Dalmacije i Panonije, do ove godine, tj. 14. Teodozijeve vladanja, napisao sam sljedeća djela:..." (*De viris illustribus*, 135).

¹¹⁸ *Evagatorium*, III: 355-367.

stva. Ubivši Satruna na Kreti, primi ga Jupiter. Došavši s istoka 1560 godina prije Gospodnjeg rođenja, bijaše prvi kralj koji vladaše Italijom osnovavši Janikul nedaleko od Rima. Njega narodno vjerovanje uvrsti među bogove. Buduća ga pokoljenja prozvaše gotovo samim vratima svijeta, neba, godine ili mjeseci. Njemu posvetiše mjesec januar (siječanj) zbog toga što taj mjesec gleda na kraj i početak godine, pa ga slikahu s dvama licima. Znam da je njegov lik danas postavljen u nekim crkvama s dvama licima na glavi, tj. starim i tužnim te mladim i veselim licem. Prema narodu, zimi okrenu žalosno lice, a ljeti veselo.

Zbog štovanja Jana, od starih vremena se događahu mnoge stvari koje danas kod mnogih ostaviše traga. To je razlog što Crkva pod prijetnjom izopćenja zabranjuje da taj dan, radi Nove godine, išta čini novo po poganskom obredu, kao što stoji 26. qu. 7. c. Također sv. Augustin u propovijedi na Janove kalende (1. siječnja) teško kritizira kršćane koji taj dan slave svečanostima i izmijenjuju darove.

Drugog dana na moru zavlada velika tišina. Odvezavši brodovlje odvezosmo ga veslima uz najveće napore izvan luke na morsku pučinu. No počeh puhati lagani vjetar koji nas udaljavaše od šibenskih hridi, ali ne potraja dugo. Naime, poslije dva sata počeh puhati protivni vjetar koji nas mogaše odnijeti prema Apuliji, ali spustivši jedra upravismo naš pramac prema dalmatinskim brdima. U daljini na brdu ugledasmo znak sigurne luke pa zaplovismo prema njemu. Zašavši među brda uskim prolazom stigosmo u jednu ljupku luku zvanu Larmol.¹¹⁹ Tu privezasmo brod. Gotovo da nikada ne vidjeh neko pusto mjesto ljupko kao to. More tu bijaše duboko i kao ribnjak okruženo vrlo visokim liticama. Voda iz mora i brodovi u nju ulažahu kroz uski otvor. Njezin unutrašnji dio bijaše tako uređen i okrugao kao da je čovjek svojim umijećem ondje uredio ribnjak. Stvoritelj prirode je još bolje uredio onu luku. Ono mjesto je okružio vrlo visokim liticama, ali tako da je postupni uspon iz prirode vodio do glavice rta. Bijaše divno gledati tako goleme stijene kao da su rukom poredane za uspinjanje. Sve je doista uređeno zapovijedu vrhovnog Tvorca. Bile bi nedovoljne ruke svih ljudi i nedovoljno umijeće da tako velike gromade postavi tim redom. Zbog toga stari narodi, koji ne upoznaše Boga, tvorca stvari, takva golemo djela pripisivahu nekakvu Titanu i divovima. Zadivljen dakle divnim izgledom mjesta zamolih don Ivana, svog sudruga, da se sa mnom popne na rt na čijem je vrhu bio postav-

¹¹⁹ Možda luka Lavrnaka na Kornatskim otocima?

ljen znak (sigurne luke). Kad on poče praviti teškoće izgovarajući se visinom rta, ljubezno mu reko: iako je rt visok, uspon je postupan i izvrсно uređen. Zašto bi Bog uredio ovaj uspon ako ne zato da bi se netko njime popeo? Ovaj uspon nije učinio za lijene i glupe ljude, nego ga je pripremio za one koji će se njemu diviti i upoznati ga. I tko zna ne nalazi li se možda gore nešto dragocjeno ili divno čime bi se razveselili vjerni ljudi? Potaknut dva puta ovim i sličnim riječima, časnı muž side sa mnom u lađu. Izišavši iz lađe popesmo se po stijenama, penjući se kao koze sve do vrha glavice. Penjanje bijaše strašno, ali sigurno. Nije bilo moguće da čovjek koji pati od vrtoglavice padne nazad, makar mu se činilo da bi mogao pasti u strašnu provaliju. Kad dakle stigosmo na vrh, nađosmo visoku gomilu kamenja, a na njoj veliki drveni križ kao znak luke. Na mjestima gdje postoje luke znakovi su tako postavljeni da pomorci, kad ih snađe oluja, mogu vidjeti uz koju se obalu bez opasnosti smiju skloniti. Poklonivši se križu popesmo se na na gomilu i počesmo razgledati na sve strane svijeta. Prema istoku smo imali Iirik, prema jugu Siciliju i Apuliju, na sjeveru Panoniju i Ugarsku. Ondje mi don Ivan pokaza brda i granice Ugarske i kako se s onoga mjesta, preko Šibenika, utrim putem može stići sve do Transilvanije. No, budući da su Turci već zauzeli mjesta na tom putu, on nije više najbliži kršćanima do Ugarske, nego je nužno ići vrlo zaobilazno. Kad se pak okrenusmo prema zapadu, uprvši oči u daljinu ugledah i u srcu se obradovah. Ukazaše nam se obrisi vrhova brda, pružajući nam neku nježnu iluziju. Kad ih ugledah, sigurno znadoh da su to naše Peninske Alpe,¹²⁰ Recijske¹²¹ i Julijske Alpe, gdje more završava i dijeli Italiju od Njemačke. O, kako željah vidjeti svoju Njemačku! (...) Nakon što provesmo sat vremena na rtu, sidosmo s druge strane, s koje bijahu zemlja i kontinent, po stijenama i grmlju, i dođosmo u selo koje se zove Murter.¹²² Bilo je puno mornara i brodova koji pokupovaše svo vino, sav kruh, sve kokoši, sva jaja i voće, tako da ne mogosmo naći ni mrvu kruha. Dođosmo u kapelu koja bijaše u selu i, pomolivši se, pred večer se vratismo na brod.

Treći dan (mjeseca siječnja), na osminu sv. Ivana evanđeliste, budući da se vjetar bio promijenio nabolje, izvedoše brodove iz one luke. I kad stigosmo na pučinu, odmah zapuha strašan vjetar. Čim spustismo jedra, odmah

¹²⁰ *Alpes Penninae* su Alpe (brda) švicarskog kantona Wallisa.

¹²¹ *Rhaecia (Retia)* je kraj između Bavarske i Švapske u predjelu gornjeg Dunava.

¹²² U tekstu stoji *Muters* što, kako opisom samog mjesta, tako i samim imenom odgovara mjestu i otoku Murteru zapadno od Šibenika.

utihnu. Ponovno podignuvši jedra, brzom plovidbom stigismo u (stari) Zadar, stari srušeni dalmatinski grad.¹²³ Nekada je pripadao ugarskom kralju, ali se pobunio. Kralj je hinio (da to zna) sve do blagdana sv. Šimuna starca, kada sav narod od najmlađega do najstarijega s križem običavaše izići iz grada u crkvu spomenutog sveca na njegov blagdan. Bilo je to 8. listopada. Kad se, dakle, svi nadoše izvan svog grada, kralj sa svojim ude, nasrnu na njih, pobi sve koje nađe, kuće popali, poruši zidine i ode. Građani, napustivši mjesto spaljena grada, sagradiše novi grad na morskoj obali kod utvrđene i lijepe crkve sv. Šimuna.

Iz tog starog Zadra stigismo u novi Zadar. Ušavši u njegovu luku, privezamo brod. Izišavši s lađama na obalu, uđosmo u grad. Svatko pođe kamo je htio, u gostionice ili u crkve. Ja pođoh u samostan naših fratara. Predstavih se prioru pitajući bi li mu smetalo, ako bi se dogodilo da se ondje duže zadržimo, da ja dolazim i odlazim. Ondje najprije saznah za smrt učitelja Reda, brata Salva iz Palerma.¹²⁴ Kad se spustio mrak, vratismo se na brodove.

Četvrtog dana (siječnja), u nedjelju u osmini blagdana Nevine Dječice prije Bogojavljenja, vrijeme ne bijaše pogodno za plovidbu, pa izidosmo u grad na svete obrede. Tako uđoh u dominikanski samostan, gdje sudjelovah u svetim obredima ostavši s fratrima na objedu. Poslije toga skupismo se mi hodočasnici i obidosmo grad razgledavši ga. Posjetismo sve crkve iskazavši štovanje moćima i indulgencijama.

Zadar je dalmatinski grad koji pripada Ugarskom Kraljevstvu. Nakon što ga osvojiše Mlečani i udoše u njegov posjed, on se mnogo puta protiv njih pobunio, dok konačno ne dođe u njihovu vlast. U tom gradu postoji mnogo vrlo starih mramornih i velikih stupova, podignutih u spomen nekih slavni ljudi. Isto tako se tu nalaze mnogi svodovi i trijumfalni lukovi rimskih pobjednika. Iz onoga što mogosmo razumjeti, ondje imahu sjedište upravitelji pokrajina. Vidjesmo također mramorne ploče s uklesanim štitovima i slikama, s latinskim natpisima na raznim mjestima na starim zidovima. Tu se nalazi crkva sv. Šimuna starca koji je pjevao: 'Sad otpusti', te blagoslovi dijete Isusa i njegovu majku (Lk 2). Tu je i raskošna crkva 'od vječne grad-

¹²³ U tekstu stoji *Jadra, civitas vetus Dalmatiae. Jadra vetus* ("Stari Zadar") je Biograd na moru.

¹²⁴ Opći učitelj ili vrhovni starješina dominikanskog reda Salvo Cassetta, izabran god. 1481. Umro je u Rimu 15. rujna 1483.

nje', jer se gradi od umjetnički isklesana i vrlo svijetla kamenja.¹²⁵ S lijeve strane kora je kapela u kojoj je skupocijeni grob s grobnicom tijela sv. Šimuna, zaštićen željeznim rešetkama. Kanonici nam otvoriše taj grob, pa vidjesmo sveto tijelo, čije su očne, ušne i usne rupe začepljene svilom. Isto tako kažu da mu je jezik još uvijek svjež u ustima, ni istrunuo ni raspadnut. Pročitah u nekom hodočasničkom izvještaju da neki hodočasnik tvrdi da je vidio jezik od mesa i svjež. No nama ne bijaše dopušteno to ustanoviti. Tu je i crkva sv. Stošije mučenice i u njoj njezino tijelo, koje također vidjesmo. Slično i tijelo sv. Donata. Osim tih, ima još mnogo drugih crkava i kapela latinskih i glagoljaških svećenika. Nema nijedne grčkog obreda. Vidjesmo i glavu sv. Joela proroka.

Crkveni poglavar onog grada je gospodin zadarski nadbiskup.¹²⁶ Franjevci i dominikanci tu imaju lijepe samostane, a narod govori slavenskim jezikom.

Nakon posjeta crkvama, neki hodočasnici odveslaše na brodove, drugi ostaše u gostinjcima. Ja udoh u naš samostan da tu večeram i prenoćim. No dok sam sjedio za večerom, čuh trubu koja nas pozivaše na brod. Ostavivši sve u tami, otrčah do gradskih vrata, ali ih nadoh već zatvorenima. Dotrčaše sa mnom mnogi drugi, pa nam otvoriše mala vrata kroz koja izidosmo i popesmo se na brodove.

Petog dana (mjeseca siječnja), uoči Bogojavljenja, dok zapovjednici troveslarki čekahu dah vjetra, svi vjetrovi utihnuše. I ja stajah s njima. Jer, ako odatle brodovlje ne otplovi, htjedoh se vratiti u grad i slaviti misu. Ne mogoh, naime, zaključiti hoće li brodovlje otploviti ili ne. Sidoh, dakle, u čamac i odveslah u grad, te slavih misu u dominikanskoj crkvi. Poslije mise sidoh na more i gle, brodovlje već bijaše isplovljavalo iz luke i podignutim jedrima ploviše niz vjetar. Moj brod sve prethodaše i već daleko na moru bijaše odmakao. Kad to vidjeh, zaprepastih se. Otvorivši torbu bacih marcel¹²⁷ u jednu lađu i u nju skočih naznačivši na taj način da sam jedan od

¹²⁵ U latinskom tekstu stoji: *ecclesia pretiosa de perpetua fabrica, quia valde artificiose de sculptis et politis lapidibus fabricatur*. Nije moguće odrediti kako se kasnije zvala ta crkva ni kada je srušena. Mnoge crkve, kapele i spomenici su tijekom vremena porušeni (usp. Carlo Federico Bianchi, *Zara cristiana*, I. Zadar, 1877: 472).

¹²⁶ Nadbiskup je u to vrijeme bio Maffeo Valaresso iz Trevisa koji je tu službu obavljao od 1450. do 1494. godine (usp. C. Eubel, *Hierarchia catholica*, I: 166).

¹²⁷ *Marcello*, mletački novac koji je prvi kovao dužd Niccolò Marcello (1473-1474). Odgovarao je polovici mletačke lire. Kasnije su novci nekih drugih kovnica iste vrijednosti dobili to ime.

putnika i s broda aleksandrijskog kapetana. Ne znadoh, naime, govoriti s lađarom, jer je bio Slaven, pa se s njim sporazumjevah znakovima. Plovismo tako iza brodovlja najvećom mogućom brzinom, te stigismo jedan brod koji još ne bijaše razvio jedra. No moj se brod sve više udaljavaše, pa ga ne bijaše moguće stići lađom. Zato zapovjedih lađaru da me doveze do prvog broda, premda ne znah čiji je i tko bijaše na njemu. Po ljestvama se popeh s lađe na brod, i po prostoru za siromahe koji nemaju vlastitog potpalublja, prijedoh na pramac. Svoju nezgodu ispriповjedih mornarima, kako ne zakasnih zbog nemara, nego zbog mise, zamolivši ih da sa mnom imaju strpljenja do sljedeće luke. Razgovarah također s vlasnikom broda i pisarom, moleći ih da se smiluju meni siromahu. Iako ih ne poznavah, niti oni mene, svi mi bijahu dobrohotni. Okrenuvši jedro niz vjetar, plovismo brže, pretječući druge brodove. Kad dođe vrijeme objeda, sjedah misleći što ću učiniti. I dok tako sjedah, ugledah jednog vojnika hodočasnika iz druge skupine, gospodina Kaspara von Bulacha, kako izlazi iz donjeg dijela broda na pramcu da uzme hranu iz kuhinje. Ugledavši ga, veoma se obradovah i viknuh za njim na njemačkom jeziku, zovnuvši ga njegovim imenom. Ugledavši me, on se zapanji od čuđenja te siđe u odjel za vojne časnike i zapovjednike Ferdinanda von Werna i gospodina Maximiliana von Rappensteina, rekavši im da se nalazim na brodu. Čim to čuše, odmah izidoše. Saslušavši moju priču, uvedoše me u svoj salon i dodijeliše mjesto za spavanje. Taj dan razgovarasm o mnogim stvarima, jer zapovjednici i časnici druge skupine bijahu vrlo razgovorljivi i pristojni u razgovoru. Rekoše mi da odavno željahu sa mnom provesti nekoliko dana. Dok tako zalazaše sunce, zapuha olujni vjetar zadavši nam, kako ćemo vidjeti, mnogo nevolja.

Šestoga dana (mjeseca siječnja), na blagdan Gospodinova Bogojavljenja, budući da prethodne noći imasmo olujni, ali povoljan vjetar, plovismo pravim smjerom. Oko ponoći upasmo u tjesnace Kvarnera. Na obali postoji neki grad po imenu Corinium po kojem se more prozvalo Kvarner,¹²⁸ ili je pak to ime dobio po svojoj surovosti, jer je ondje vrlo surovo, a plovidba

¹²⁸ Područje između Istre i Cresa zvano Kvarner (tal. *Quarnaro*, *Quarenero*, *Carnaro*) čini se da dolazi od srednjovjekovne latinske imenice *caverna* (spilja) ili *cavernarium* ("spiljski zaljev"), ili pak od *carnarius*, *carne* (meso) zbog mnogih žrtava brodoloma. Petar Skok to ime izvodi prema latinskom nazivu *quaternarium* (more sastavljeno od četiri dijela), budući da odgovara geografskom položaju četiriju važnih pomorskih pravaca: na zapad (prema Ravenni i Veneciji), na jug (prema Zadru), na istok (prema Senju) i na sjever (prema Rijeci).

vrlo pogibeljna. Tu, naime, more vrlo brzo struji prema Anconi i vuče prema Sv. Petru. Kada zapovjednici nisu oprezni, brod bude zanesen i uz najveću opasnost biva bačen izvan zaljeva na drugu obalu prema Rimu, kako čuh da se često prije i poslije nas događaše. Mornari se naročito bojahu da brodovi ne budu bačeni na suprotnu obalu. No, i uz to što bijasmo u opasnosti mora, dopadosmo neprijatelju u ruke. Naime, gotovo je sva Italija ustala protiv Mlečana i bila spremna na rat.

U međuvremenu vjetar ojača, a more toliko bučaše da mornari bijahu prisiljeni podići jedra za velike oluje, jer bi glavno jedro vjetrovi rastrgali. Valovi neprestano brod prekrivaše i na nas nasrtahu. Jedra također bijahu spuštена, a konopi prebačeni u našu sobu. Budući da bijaše vrlo tijesna, cijelu noć provesmo u tjeskobi, sjedeći stisnuto. Iako bijasmo dobro zatvoreni, voda obilno prodiraše po sumnjivim mjestima, pa sjedasmo prokisli i zbije-ni. Bijah zahvalan Gospodinu Bogu što se namjerih na spomenutu gospodu, jer da me ne primiše u svoj dio broda, bio bih proveo cijelu tu noć u vodi i svi bi me valovi bili prekrili, kao što se to dogodi sa svima koji bijahu na palubi. Doista je ona oluja bila ugodna. I ne bijaše nikoga u brodovlju tko je htjede izbjeći. Zahvaljujući, naime, njoj, brzo napredovasmo na našem putu. Iste još noći stigismo do Istre. U svanuće, naime, ugledasmo Pulu, vrlo stari istarski grad. Ne prođe mnogo vremena otkada bijasmo u njezinoj luci. Radovasmo se što stigismo u kraj koji nam po imenu ne bijaše nepoznat. Naime, Dunav je rijeka koja iz naše zemlje teče prema istoku i brzo stiže u Ilirik, ali mijenja nama poznato ime pa se zove Istar ili Ysterus, a po njemu i Istra.¹²⁹ Neki kažu da se jedan njegov rukav odvaja od Dunava i teče prema Jadranskom moru, te da se zove Hister davši ime kraju. Iako taj rukav nije plovao, ipak je Jason, dokopavši se zlatnog runa, ploveći tim rukavom iz Kolhide stigao u Jadransko more. Na mjestima na kojima uopće nije bilo moguće ploviti, vrlo jaki Argonauti su nosili lađu stavivši je na leđa. Stariji pisci - kao što je jasno iz onoga što prije rekosmo - doista vrlo opširno pišu o plovidbi Argonauta. Osim toga, moderni pisci kažu da su stanovnici Kolhide sagradili grad Pulu prozvavši je drugim, ne znam kojim imenom. Pula je tom prilikom dobila svoje ime. Neki je, naime, grčki kralj, koji je od Grčke do Pule sve opustošio te dugo opsjedao Pulu izgubivši mnogo naroda, konačno, slomljen gađenjem, rekao u grčkom jeziku 'pola', tj.

¹²⁹ Fabri pogrešno izvodi ime Istre od latinskog imena Dunava.

‘dosta’, pa se povukao davši tako ime gradu.¹³⁰

Kaže se da su iz ovog grada Pule bila ona dva vrlo bezbožna i okrtuna tirana, Dioklecijan i Maksimilijan, o čijem preuzimanju carstva pripovijeda povijest. Obadvojica su bili gorostasna tijela, seljaci, drugovi i građani Pule, odani poljodjelstvu i nisu znali drugo osim seoskih poslova.¹³¹(...)

Ostavivši iza sebe Pulu i ploveći niz povoljan vjetar vidjesmo izdaleka grad Rovinj. Ugledavši ga ponovno počesmo od veselja klicati, jer to bijaše prva luka u koju se sklonismo nakon isplovljavanja iz Venecije, kao što je prije navedeno u I. dijelu, list 58. Na podne se promijeni vjetar, pa usmjerismo pramac našega broda prema luci grada Rovinja, čime bijah vrlo zadovoljan kako bih se vratio na svoj brod i na vlastito mjesto u potpalublju. Nitko, naime, na našem brodu ne znaše da se nalazim na brodovlju, nego svi mišljahu da sam ostao u Zadru, da mi se dogodila kakva nesreća ili da sam poginuo. Ne znam kako se dogodilo da je brod na kojemu sam putovao, iako je posljednji isplovio iz zadarske luke, u oluji zauzeo čelno mjesto ispred svih drugih i prvi stigao u rovinjsku luku. Čim stigosmo u luku, prije dolaska ostalih brodova, sišavši u čamcima na kopno, s plemićima hodočasnicima popesmo se u grad na večernju (molitvu) koja se pjevala u crkvi sv. Eufemije. K nama, koji smo bili u koru, dođe vlasnik moga broda sa svećenicima i hodočasnicima, mojim suputnicima. Vidjevši me, gledahu me kao čudovište, čudeći se s kim sam došao. Radovahu se zbog moje sreće. Poslije večernje (molitve) nadstojnik crkve, videći da je crkva puna ljudi, otvori nam grob blažene djevice Eufemije u kojemu leži njezino tijelo, te poljubismo svete moći mučenice. Pročitah ondje u koralnoj knjizi lijepu povijest kako je iz Kalcedonije, gdje je bila mučena, ovamo bila prenijeta.

Kalcedonija je grad u Maloj Aziji, na obali Mramornog mora nasuprot Carigradu, kao što je prije rečeno na listu 176.¹³² U njemu je - kao što kaže

¹³⁰ U klasičnom grčkom jeziku ne postoji nijedna riječ koja bi upućivala na takvu etimologiju imena grada Pule. Prema legendi, grad su osnovali grčki Kolhidni, koji su stigli do istarske obale goneći Argonaute. Ta legenda upućuje na drevne veze koje su ilirski stanovnici Istre održavali s grčkim pomorcima i trgovcima. Fabri se, kako izgleda, u tumačenju etimologije imena istarskih gradova Poreča i Pule nadahnua na mitu starih Ilira, koji su izvodili svoje ime i podrijetlo od praoca Ilera, dovodeći ga u vezu s Ilijem (Trojom), Parisom, Trojancima i trojanskim ratom.

¹³¹ Autor ovdje donosi legendu po kojoj bi Dioklecijan bio rodom iz Pule, koja nema povišne važnosti pa je ispuštamo.

¹³² Kalcedon (Halcedon, Halkedon), grad u staroj Bitiniji na ulazu u trački Bospor. Poznat naročito po tomu što je god. 451. u njemu održan IV. ekumenski sabor, na kojemu je definirano da u Isusu Kristu postoji jedna osoba (hipostaza), a dvije naravi: ljudska i božanska.

njegova legenda - Eufemija, kći senatora koji je u Dioklecijanovu progonstvu pod konzulom Priskom na zadivljujući način, nakon što je nadvladao nečuvane muke, podnijela mučeništvo. Nju su, tako mrtvu, kršćani s počastima sahranili sagrađivši joj crkvu na stijeni koja je s kopna stršila u more, pa je voda pod tim kemenom silazila u utrobu zemlje. Međutim, zaslugama blažene mučenice, u kratko vrijeme se cijela Kalcedonija obratila na vjeru. Tako je djevičino tijelo velikom pobožnošću bilo čašćeno, pa joj je bio sagrađen veoma veliki grob, gotovo kao mala kuća, od plemenita mramora. U kasnijim vremenima je, zbog nemara, oslabilo štovanje Kalcedonaca prema njezinu grobu, pa joj nisu ni palili svijeće ni stavljali bilo kakav ukras niti joj iskazivali štovanje. (...)¹³³

Ovaj grad Rovinj dobio je svoje ime po krvi nekih mučenika koje su ondje ubijeni radi Krista.¹³⁴ Pod vlašću je Mlečana i pripada Istarskom vojvodstvu. Razgledavši dakle svetičine moći i grad Rovinj, sidosmo na more i u jarak ispod grada u kojemu bijaše grob sv. Eufemije, te se popesmo na brodove. S velikim veseljem plovih na svom brodu koji bijah izgubio, pa me svi velikom ljubaznošću primiše te se radovahu kao da bijah izgubljen pa ponovno nađen brat.

Sedmoga dana (mjeseca siječnja) prije izlaska sunca, uz mjesečinu odvezaše brodovlje i izvedoše izvan luke. Polako nošeni vjetrom uplovismo u mletačko more. Kad iziđe sunce nedaleko od nas ugledasmo veliku i staru kuću za koju rekoše da je utvrda Rolandova, vrlo hrabrog vojnika, koji kao knez Le Mansa vrlo uspješno vođaše ratove protiv nevjernika za oslobođenje Svete zemlje, primivši zatim vječnu krunu.¹³⁵ Zatim još brže plovismo sve do Poreča. Uplovivši u porečku luku svezasmo brodove. Običaj je, kad ovamo stignu brodovi, da ne uđu odmah u grad, nego otplove do otoka koji stoji nasuprot gradu, uđu u crkvu, zahvale Bogu i sv. Nikoli, zaštitniku crkve. Katkada vlasnici brodova, kad se nađu u opasnostima oluja, sebe i sve koji s njima plove, zavjetuju, kao što se, vjerujem, sada dogodilo. Naime,

¹³³ Autor putopisa donosi legendu kako je tijelo sv. Eufemije bilo preneseno iz Male Azije u Rovinj. O tomu usp. B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno*: 62-63, 241-242.

¹³⁴ Vjerojatno misli na kršćanske mučenike sv. Jurja i Eufemiju kojima je bila posvećena glavna crkva u gradu (usp. B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno*: 244-250).

¹³⁵ I drugi onodobni putnici govore o "Rolandovoj palači" (J. Richard, »Križari putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji.«: 34; M. Kandido-Rožman, »Francuski putopisi kroz Dalmaciju«: 1158).

čim su brodovi bili zavezani, nitko ne pođe u grad, nego svi otplovismo na otok gdje imasmo svečanu pjevanu misu u čast sv. Nikole. Poslije mise s većim zanimanjem obidosmo sami otok. Otok je strm, vrlo plodan uljem i drugim voćem. Okružen je dubokim morem. Na njegovu vrhu se nalazi jedna prastara utvrda za čuvanje mora u vrijeme ratova i jedna crkva sv. Nikole na koju se naslanja samostan sv. Benedikta, prepozitura. Vidi se po starim ruševinama da tu nekada bijaše utvrda. Kad ispunismo zavjet, sidosmo na more i otplovismo prema Poreču.¹³⁶

Dok plovismo, dođe nam usuret mnoštvo dupina koje gotovo svakodnevno viđasmo na moru, ali njihov opis odgađah sve do sada. Dupin je velika morska životinja, češća od drugih. Oni u velikom broju plivaju jedan pored drugoga onim redom kojim ždralovi lete na nebu. Nema bodlje, nego kosti. Čudsnog je oblika. Usta ima s gornje strane, a oči s donje. Zbog toga teško lovi plijen, jer ne lovi ako nije nauznak i okrenut. Umjesto glasa stenje slično ljudima. Diše izvan vode, a u vodi privlači vodu kao riba. Živi 120 godina. Raste 10 godina. Umjesto ušiju služi mu jedan otvor. Brži je od svih životinja. Sporiji je od ptice, oštiji od strelice, a brži od broda s potpuno razvijenim jedrima. Stoga iskakajući obično pretječe brodove. Da nema usta daleko ispod kljuna, gotovo na sredini trbuha, nijedna riba ne bi bila brža od njega. No, providnost se pobrinula da u lovu na hranu ne bude tako.

Dupini su čudesno drage životinje. Plinije pripovijeda da su se - kad je kralj Karije ulovio dupina i svezao ga za kolac blizu obale - mnogi dupini sjatili ponašajući se kao da kukaju u moru, pa ga je kralj odvezao i pustio u more. Dupin nipošto ne plaši čovjeka kao različita od sebe, nego se približuje brodovima igrajući i skaćući, kružeći oko broda, često uronivši na jednoj strani da bi u tren oka izronio na drugoj, pokazujući se na taj način čovjeku bliskim i prijateljskim. Odlično razumije ljudske glasove koji su mu upravljani, a tako i svoje ime Šimum, kojim ga običavahu zvati. Kliče od veselja zviždeći kad čuje ljudsko pjevanje i šaputanje. Stoga mornari, dok im trče ususret, zvižde, pjevaju ili ih zovu, ili ih - što se više puta dogodilo - proklinju. Dupini su, naime, glasnici oluja, pa mornari u utrkivanju s njima razumiju kakvo će vrijeme. Vrlo željno slušaju glazbene instrumente i po prirodi su prijatelji glazbenika. Priča se za nekog glazbenika da je često u moru pjevao. Dok se on igrao, mnogi su najveći dupini skakali oko broda.

¹³⁶ Vidi bilješku 69.

Kad je taj glazbenik bio osuđen na smrt utapanjem, tražio je da se prije toga proveseli s dupinima sviranjem na glazbalu. Kad su se skupili mnogi dupini, on je skočio među njih. Međutim, odmah ga je jedan od njih uzeo na leđa, iznijevši ga na obalu živa i nepovrijeđena. Što da duljim. Nije novo ni neobičajeno vidjeti dupine kako prijateljuju s ljudima. (...)

Jedan drugi put, kad s mnogim plemićima hodočasnicima jutrom prije izlaska sunca iz Poreča plovih na onaj otočić da slavim misu, kad gle, dok smo gledali na njegovu obalu, na kamenu koji je stršio iz mora ugledasmo kako stoji neko čudovište. Ovako je izgledalo: dužina mu je možda iznosila četiri ljudske dužine. Ne bijaše naročito debelo i veliko u odnosu na toliku dužinu, nego izgledaše kao visoko deblo crne boje. Kretalo se bez pomicanja kao da se jako trese. Ono, kada ga svaki od nas zabezeknut šutke pogleda, prije nego jedan s drugim progovorismo, naglo skoči u more ne izronivši više. O čemu se radilo, ne znadoše nam reći ni lađari niti bilo tko drugi, nego govorašu da takvo nešto nikad prije nisu vidjeli. Zbog toga ga mnogi smatrahu neprijateljskom utvarom, budući da, htijući se odvesti na misu, bijasmo utonuli u najveću tišinu, a možda i zato da se ne naruše tišina i molitva, te da pobožni ljudi vide čudnu utvaru. Neki govoraše da je to predznak nekog budućeg događaja, najava smrti ili brodoloma. Ne znam što bijaše od svega toga. Jedino znam da se malo hodočasnika koji vidješe taj prizor vratilo živo.

Poreč.

Otplovismo, dakle, s otoka sv. Nikole u Poreč. Ušavši u grad, objedovasmo u gostinju. Poslije toga podosmo u obilazak crkava u gradu i izvan njega kako bismo postigli oprost i vidjeli svetačke moći.

Poslije podoh u šetnju po morskoj obali, susrevši među grebenima mladiće koji su lovili ostrige i djecu koja su skupljala školjke ili ljušturu kamenica. Ostriga je riba mekana mesa. Oklopljena je tvrdom ljušturu u šupljina ma kamenja i škrapa do kojih dolazi more.¹³⁷ Neke ostrige su posve u ljušturi i ne mogu se kretati. Ponekad se uhvate za kamenje i zidove hridina koje strše iz mora i imaju samo srednju ljušturu koja se vrlo čvrsto uhvati za kamenje u vodi, tako da ih je potrebno otkidati željeznim priborom. Druge se kao kopneni puževi kreću sa svojim kućicama, izvlačeći i uvlačeći dvos-

¹³⁷ Fabri ostrigu zove ribom vjerojatno u širem smislu, jer živi u moru ili uz more.

truke rogove jer nemju očiju. Treće imaju bodljikave ljuštore. Poigravajući se najvećom raznolikošću boja i oblika, priroda nas navodi da se divimo ne samo malenima, nego i opreznima. Među svim školjkama prvo mjesto zauzimaju bisernice, koje se također zovu 'sedefnice', u čijem se tijelu stvara dragocjeni kamen. O njima se pripovijeda da po noći izlaze na obalu, da se otvaraju prema nebu i tako začinju iz nebeske rose. Zato neko vrijeme preko godine primaju i traže rosu, kao što žena traži muža, otvaraju se u želji za rosom i požudno srću vlagu. Ako, naime, prime sjeme jutarnjeg zraka, biser je svjetliji, a ako se to dogodi po noći, on je tamniji. U nekim se ostrigama prirodno stvara dragocjeni biser. U njima se stvrdne morska voda. Teško ih je naći u kraljeva.¹³⁸ Na obalama nekih mora mogu se naći ljuštore velikih razmjera, tako da pokriju jednu poveću kuću od nekoliko soba, a u nekim krajevima ovim se ljušturama služe umjesto čamaca. Franjevac fra Odoriko pripovijeda da je na Istoku, u pokrajini zvanoj Campra, vidio jednu kornjaču veću od čunjaske kolibe¹³⁹ ili kupole crkve sv. Antuna u Padovi. Sjedaš neko vrijeme promatrajući njihov lov. Zatim odlutah na druga mjesta, kako je jasno iz opisa Poreča.

Poreč je vrlo stari dalmatinski i istarski grad, nekada zvan Paradina po Parisu Trojancu. Taj je Paris, da otme grčku kraljicu Helenu, sve svoje brodovlje smjestio u ovom gradu. Nakon što se vratio iz Grčke sa samom ugrabljenom Helenom, za zavjet je sagradio luku, a gradu dao svoje ime, zbog čega se danas zove Poreč.¹⁴⁰ Nalazi se, skupa s drugim istarskim gradovima, u vlasti Mlečana, kao Justinopolis (Kopar), koji je naručio Justinijan II., ali su ga god. 1129. osvojili Mlečani.¹⁴¹ Poreč je malen, ali prilično utvrđen grad, sagrađen na odličnu mjestu.¹⁴² Od strane mora litice i hridine ga štite od nasrtaja oluja, a s kopnene strane okružen je vrlo plodnim brežuljcima i

¹³⁸ Vjerojatno zato što se biser uvezio s Istoka, pa je bio vrlo dragocjen.

¹³⁹ *Trullum* (tal. *trullo*) je čunjasta pastirska koliba. Brojni primjerci te vrste građevina još uvijek se mogu vidjeti u Apuliji.

¹⁴⁰ Ime grada Poreča je, kako izgleda, ilirskog podrijetla. Ono je romanizirano u *Parentium*. O najstarijem, predrimskom, rimskom, bizantskom i mletačkom razdoblju, te podrijetlu imena Poreča vidi: A. Berlam, *Le antichità romane di Parenzo*. Parenzo, 1933. (s.p.).

¹⁴¹ Na mjestu današnjeg grada Kopra nalazila se, kako izgleda, rimska kolonija *Egida*. U mlade rimsko doba spominje se naselje *Capres*, *Caprita* i *Capre*, odakle dolazi slovenski naziv Koper, hrvatski Kopar. Car Justinijan II. (685-695; 705-711) je dao na obali urediti naselje *Justinianopolis*, koje je kasnije prozvano *Caput Histriae*, od čega je grad dobio današnje mletačko, odnosno talijansko ime *Capodistria*.

¹⁴² Grad je opasan zidinama sredinom 13. st. (A. Berlam, *Le antichità romane di Parenzo*).

Slika 6. Poreč i samostan Sv. Nikole na istoimenom otočiću, 15. st.

opasan šumama maslina u krugu s jedne strane mora do druge. U sredini je biskupska crkva s kanonicima i klericima. U njoj se čuvaju mnoge moći i tjelesa svetaca.¹⁴³ Na glavnom oltaru leže sveti mučenici Demetrije i Julijan. Na drugom oltaru ispred kora leže tjelesa svetih djevica Berte i Akolite. U istoj su crkvi donedavno ležala tjelesa svetih mučenika Mavra i Eleuterija, ali su ih odatle Đenovežani odnijeli u Genovu. Rekli su nam za sigurno da je - kada su ti isti Đenovežani pokušali provaliti jedan drugi oltar u namjeri da odatle odnesu neka tjelesa svetih - uskoro iz tog oltara čudesno potekla krv,

¹⁴³ Riječ je, očito, o poznatoj trobrodnoj bazilici koju je poslije 543. godine sagradio porečki biskup Eufrazije (530-560) na temeljima starije kršćanske crkvice, koju je zbog istrošenosti trebalo porušiti, ukrasivši je raznobojnim mramorima i dragocjenim mozaicima, što je i danas čini jednim od najznačajnijih spomenika kršćanske umjetnosti tog doba. Uz nju je sagradio krstionicu i biskupski dvor (usp. F. Banduri, *I Vescovi di Parenzo*. Parenzo, 1910: 18-26; G. Pesante, »De Eufrasio Episcopo Parentino.« *Folium Dioecesanum Parentino-Polennese* a. I (1879): 2-6, 26-29, 56-60, 72-77, 121-127, 147-151, 164-167, 171-184, 185-189). U vrijeme kad je Fabri posjetio grad biskup je bio Nikola Francus (1477-1485).

čiji su tragovi ostali do danas. Prestrašeni otimači su pobjegli.¹⁴⁴ Isto tako i Manja Braća ondje imaju mali samostan. Drugih crkava u gradu nema, ali u vrtovima, njivama i poljima ima mnogo crkvice, a polje puno kamenih grobova pokojnika. Unatoč tomu ne postoji groblje. U svakom vrtu, kao i pred gradom Ulmom, nalazi se jedna kućica u kojoj se čuvaju motike i dvozubi, ili pak služe za sklonište. Tako u Poreču u svakom vrtu postoji jedna kapela, a pored nje grob za sahranu vlasnika. Neke kapele imaju po tri oltara, neke jedan, neke dva. Većim dijelom su zapuštene i pretvorene u ovčje torove. U njima spavaju siromasi i oni koji nemaju domova.

Vidjeh jedan brod pun vrlo bijednih i razgoljenih ljudi kako se približava onoj luci. Budući da nisu bili u nju pušteni, svi su se skupa preselili u jednu od onih crkava koja je bila iznad mora i tu ostali u velikoj oskudici i bijedi. To ne mogoh gledati bez sažaljenja. Radilo se o ljudima iz nekog dalmatinskog sela koje su Turci zauzeli, pa su ti ljudi u tom pustošenju kao goli sa ženama i djecom pobjegli na more, te brodom i po vjetru doplovili do ove luke.

No jedva vidim što misliti o onim kapelama, ukopima i grobovima. Vjerujem da je ono polje nekada bilo posvećeno poganskim idolima, pa se sahranjivalo u onim grobovima koji danas ondje leže. Kad su kasnije došli kršćani, oni su iskopali tjelesa osuđenih i Kristu posvetili polje, te tu sagradili kapele i oltare. Ili se možda dogodilo da je neki pobožni porečki biskup, popuštajući slijepim pobožnostima svjetovnjaka, odobrio da svatko može u svom vrtu sagraditi kapelu, oltar i u njoj urediti grob za sahranu i posvetio ono što su oni napravili. Tako je onaj biskup svoju zaručnicu i crkvu prokletu prostituirao i izložio ruglu. Postoje, naime, pretjerivanja objesnika, pa se uz kapele više ne obavljaju sahrane, pa su ondje samo prazni

¹⁴⁴ Opisani prizor se, očito, odnosi na događaje koji su se zbili u ratu između Genove i Mletačke Republike u drugoj polovini 14. st. Riječ je o starim razmiricama između tih dviju talijanskih republika zbog trgovinskih i teritorijalnih interesa na Levantu. Njihov se sukob proširio i na Jadran, gdje su bili u pitanju ne samo njihovi interesi nego i interesi okolnih država, među kojima i Hrvatsko-ugarskog Kraljevstva. Nakon što je mletački admiral Vettore Pisani 30. svibnja 1378. pobijedio Đenovežane kod Anzija, đenovski admiral Luciano Doria je sljedeće godine s 22 broda prodro u Jadran, pustošeći obalu i gradove pod mletačkom upravom. Početkom svibnja 1379. Doria se nenadano pojavio pred Pulom, gdje je u pomorskoj bici pobijedio Pisanija, koji je sa sedam brodova pobjegao najprije u Poreč, a onda u Veneciju. Đenovska mornarica je nakon toga poharala istarske gradove koji su se nalazili u mletačkim rukama, među kojima i Poreč, pa čak i Chioggiu. Rat se završio mirom u Torinu (1381).

grobovi. Nove se sahrane obavljaju na velikom crkvenom groblju u gradu, gdje se također nalazi krstionica. O njoj treba nešto reći.

Jednom, dok sam bio sam u crkvi i obilazio mjesta, dođoh do krsne školjke koja je bila pokrivena drvenim poklopcem, ali nije bila prijevornicom zatvorena. Podigoh, dakle, poklopac želeći vidjeti sakramentalnu vodu, kakva je i koliko je ima, jer je mramorna školjka bila velika. No, kad objema rukama podigoh poklopac i pogledah unutra, kad gle, sav okrajak bijaše pun škorpiona. Kad podigoh drvo, oni se rastrčашe. Mnogi, veći dio njih, pade u krsnu vodu, neki na zemlju, neki se objesište o drvo, a neki o kamen. Kad ih ugledah, prestraših se tako da mi pade poklopac pa pobjegoh u strahu da se koji štipavac ne prilijepi za mene. U krsnoj školjci bijaše malo vode, a bila je masna i zelena. Po svemu sudeći, ondje dugo vremena ne bijaše krštenja. Štipavci dalje trčahu oko krstionice u pokušaju da se ponovno popnu na svoje mjesto, uvlačeći se u zidna skrovišta. U onim krajevima pod kamenjem, u šumama, u zidovima, pod stablima i krevetima ima sva sila štipavaca koji rastu, borave i rađaju se iz raspadanja nekih stvari, jednako kao što se i neki crvi odmah rađaju iz raspadanja raka, pa na neki način sliče raku. (...)

Završetak pomorskog hodočašća.

Početak osmog dana (siječnja 1484), odnosno već od sumaraka pret-hodnog dana brodski nas sluge sviranjem trubama po gradu pozivahu da se vratimo na brodove radi nastavka putovanja. Odvezavši brodovlje, po laganom vjetru isplovismo iz luke, čemu se veoma radovahu zapovjednici brodova. Kad, naime, pušu nepovoljni vjetrovi, makar oni puhali u krmu, zapovjednici brodova im se ne usuđuju povjeriti brodove u ovom dijelu mora do Venecije, koji zovu Malom Venecijom. Isto je tako plovidba vrlo opasna, a brodovi u olujama upadaju u područja bibavice, jer more nije svuda jednako duboko, i sve je pliće. Stoga plovidba Malom Venecijom zahtijeva mnogo umijeća, opreznosti i posla. U tu svrhu postoje posebni i prisegnuti piloti koji borave u Poreču i bez čijeg dopuštenja nijedan brod ne smije ući u Malu Veneciju, nego ga oni preuzimaju. Drugi, koji su po cijelom moru upravljali brodovima, u to se ne miješaju, niti o tomu odlučuju.¹⁴⁵ Često se dogodi da veliki brodovi po mjesec ili više dana ne mogu isploviti iz porečke luke zbog nepovoljnih vjetrova ili mora, pa tu treba sačekati poseban vjetar. Zbog toga

¹⁴⁵ Pilote koji su iz Poreča provodili brodove do Venecije spominje i irski franjevac Šimun (usp. J. Richard, »Križari putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji.«: 30).

su ti kormilari iskusni predskazivači vremena, koji poznaju vjetrove i njihovo trajanje. Ako, naime, vjetar ne traje do venecijanske luke, brodovi se u Maloj Veneciji nađu u nezgodi. Zbog opasnog ulaska brodova u venecijansku luku, Veneciju ne može napasti tuđe brodovlje. To je razlog da je (naše) brodovlje ušlo u Malu Veneciju po drugom vjetru, pa više nije postojao strah od opasnosti ili sumnja da ujutro ne budemo u željenoj luci. Zbog toga je na brodovlju priređen karneval¹⁴⁶ i veselje kakvo nisam nikad vidio na brodu. Običaj je i navika pomoraca da se - kada poslije duge plovodbe stignu u svoju luku - raduju na osobit način. Iste večeri imasmo vrlo obilnu večeru, meso i ribu. Među ribama, na brodu bijaše poslužen jedan vrlo veliki rak koji je komornik kupio u Poreču, pa se mnogi ljudi do sitosti najedoše. U morskim plićacima žive vrlo veliki rakovi. Imaju vrlo tvrdu glavu, a odlično meso. U nekim dijelovima mora su tako veliki da svojim kliještima uhvate čovjeka, povuku u more i potope. Albert (Veliki) kaže da ponekad kliještima uhvate i potope brod.¹⁴⁷ (...)

Kad završi večera, na svim brodovima u vrijeme odmora, zbog veselja, nastaje vrlo velika jurnjava. Cijelu noć provedemo bez spavanja, jer jedni pjevahu, drugi plesahu, treći jeđahu, pijahu i prenašahu stvari, te odvajahu jedno od drugoga vreće, posude, sanduke. Sve je bilo u pokretu. One noći čak ni svjetlo ne bijaše gašeno. Nosio nas je vrlo lagan vjetar. Zbog toga (moja) sijeda kosa počne gledati vrhunce naših planina. More mi se činjaše tihim, gotovo bez ikakve zapreke, a valovi povoljniji nego obično. Bijasmo obuzeti nadom i čežnjom za obalama, na kojima se obećavaše budući mir nakon podnesenih napora i izbjegnutih opasnosti. Oh, kakav dan iščekivamo, blagoslovljeni dan koji će učiniti kraj svim gorčinama mora, bijedi, naporima, tjeskobama i pogiblima, donijeti početak nekadašnjih radosti itd. Tako svanu dan. I kad sunce s istoka počne sjati, sa zapada počne sjati plemeniti grad Venecija. Nije mi lako opisati koliko urnebesnog veselja i radosti donese svima kad ga ugledasmo. Na taj prizor mornari dizahu stare krpe, vreće i pokidanu odjeću kojom se na moru ogrtahu, te vičući i pjevajući ba-

¹⁴⁶ Autor upotrebljava imenicu *carnisprivium*, što doslovno prevedeno, znači “nemrs” ili “nemrsno razdoblje”, tj. vrijeme kada se, po crkvenom zakonu, nije jelo meso. No taj se izraz upotrebljavao za VII. nedjelju prije Uskrsa, koja je dobila ime po početnim riječima uvoda u misu: *Esto mihi in Deum protectorem* i padala u vrijeme neposredno prije početka korizme, kada se u raznim krajevima održavao karneval.

¹⁴⁷ Usp. Albertus Magnus, *De animalibus*, lib. IV, tractatus I, cap. II (usp. D. Albertus Magnus, *Opera omnia*, vol. XI: 266).

cahu u more. U tom veselju bacahu sve stare nepotrebne stvari. K tomu posada kraljevski ukrasi brodove napravljenim barjacima, sagovima i svim brodskim ukrasima. S tako okićenim brodovljem zastavama i jedrima, leteći po zraku napredovasmo prema Veneciji. Bijaše prekrasno gledati kako tako okićeno brodovlje dolijeće u veselju.”¹⁴⁸

To je ujedno kraj opisa hrvatske jadranske obale. Devetog siječnja 1484. hodočasničko brodovlje je konačno uplovilo u matičnu luku. Na ulazu ga je dočekala carinska kontrola. Budući da se nije radilo o trgovačkim, nego putničkim brodovima, mogli su slobodno pristati u luku, odakle su hodočasnici na razne načine krenuli prema rodnom kraju.

Fabri se sa svojim njemačkim prijateljima zadržao u Veneciji i Padovi do 17. siječnja, kada je jašući na konjima preko Trevisa, krenuo na sjever preko Brennera, Tirola i Bavorske, stigavši 28. siječnja 1484. u svoj ulmski samostan.¹⁴⁹ I njegovo drugo putovanje je trajalo oko godinu dana.¹⁵⁰

IV. (Dodatak)

Felix Fabri: Način upravljanja brodom

Važnost Fabrijevih putopisa u Svetu zemlju ne iscrpljuje se opisom luka i gradova kroz koje je prolazio ili samih biblijskih mjesta u Palestini i Egiptu, iako im je to bio prvotni predmet. Oni su važni i zanimljivi i zbog drugih, na prvi pogled nevažnih razloga. Tu prije svega mislimo na sam način putovanja morem i sve ono što je na njemu mogao vidjeti i doživjeti ondašnji, naročito inteligentniji putnik kao što je bio Fabri. Iako kontinentalac koji sve do svog ukrcavanja na brod za Palestinu u Veneciji nikad nije vidio more, on je brzo uočio i naučio tako složenu problematiku kao što je umijeće plovidbe i način upravljanja brodom. Njegovoj iznimno velikoj znatiželji da sve vidi, čuje i sazna, te želji da svojim čitateljima što vjernije opiše način kako se u to vrijeme putovalo u Palestinu, moramo zahvaliti jedan od naj-

¹⁴⁸ *Evagatorium*, III: 368-387.

¹⁴⁹ *Evagatorium*, III: 436-467.

¹⁵⁰ *Evagatorium*, I: 166.

opširnijih i najpodrobnijih opisa plovidbe morem što nam je ostao s kraja srednjega vijeka.

Da je Fabri dobro svladao pomorsku teoriju dokaz je i stručna terminologija, na čemu bi mogao pozavidjeti i neki profesionalni pomorski teoretičar. Njegov tekst naprosto vrvi stručnim pomorskim izrazima na latinskom, koje je vjerojatno naučio iz knjiga ili ih je jednostavno naučio od mletačkih mornara, tako da ga je danas nemoguće čitati bez pomoći dobra rječnika latinskog i talijanskog pomorskog nazivlja. On o tomu govori ne samo opisujući samo putovanje, nego je tom pitanju posvetio posebno poglavlje koje donosimo u dodatku. Zbog toga je njegova knjiga ne samo opis putovanja brodom od Venecije do Jaffe i nazad, nego i svojevrsni pomorski priručnik prepun opisa i zapažanja o svemu što se odnosi na more i pomorstvo, kao na pr. kako se brodom upravlja, kako se služi pomorskom kartom, kako po zvijezdama određuje položaj broda na moru, kojim se sve instrumentima služe pomorci, kako žive mornari, naročito veslači itd.¹⁵¹

Fabri opisuje tri bitne stvari: a) povidbu morem i opasnosti koje na njemu vrebaju putnike; b) galiju i njezinu opremu; c) način upravljanja brodom, njegovu opremu i sve ono čega su se putnici dužni pridržavati na brodu.¹⁵²

Upravljanje brodom je, po Fabriju, najsloženiji, najrazrađeniji i naj-savršeniji način upravljanja. On se pritom poziva na Aristotela koji kaže da upravljanje brodom slično dobro uređenoj obitelji ili plovećoj kući, u kojoj se točno zna tko je za što zadužen, tko zapovijeda i tko što čini, koja su prava vlasnika, odnosno zapovjednika broda, a koja prava putnika. Sve je predviđeno, sve jasno naznačeno. Svima je poznata hijerarhija vlasti i zapovijedanja. On o tome piše:

“U plovećoj kući (brodu) vlasnik broda je glavni pokretač i zapovjednik, koji je nadređen drugima i koji druge podređuje. On je gotovo nezamjenjivi kralj i upravitelj. Na njegovu se zapovijed brod vodi i izvodi. On se ne miješa u umijeće plovidbe, niti ga pozna, nego samo zapovijeda da ga treba uputiti tamo ili ovamo. Svi ga na brodu štuju, kako hodočasnici tako i mornari, te mu pridaju veliku važnost. Za zapovjednika broda se ne postavlja nitko, naročito ne za zapovjednika hodočasnika i vojnika, ako nije plemić, te ako nije moćan, bogat i uvažen. On sebi za savjetnike uzima razborite i

¹⁵¹ *Evagatorium*, I: 123-126.

¹⁵² *Evagatorium*, I: 107-147.

iskusne ljude s kojima se savjetuje i kojima povjerava svoje tajne. On nada sve izabire i za plaću dovodi nekog odvažna i hrabra čovjeka, iskusna u ratovanju na moru. Njega postavlja za predstojnika naoružanja, koga nazivaju oružarom i koji se brine da brod bude naoružan topovima, bojnim spravama, puškama, kopljima, kijačama i mačevima, oklopima i štitovima. Oružar ima i upravitelja koji se brine za opskrbu svega što spada na snabdijevanje. Zovu ga brodskim trpeznikom. Stoji na čelu podruma i kuhinje, brine se o raspodjeli kruha, vina, o životinjama koje treba zaklati. Svaki dan naređuje, bilo kuharima, bilo konobaru, kako treba raspodijeliti hranu i piće. Ako se dogodi neki nedostatak u hrani ili piću, to se ne pripisuje nikom drugomu nego njemu samomu i njemu se prigovara. Zbog toga su brodski trpeznici na brodu omraženi.

Vlasnik broda ima i drugog moćnog časnika, koga zovu kalifom. On upravlja cijelim brodom i svim njegovim dijelovima. U svezi s time, ako on smatra da nešto nije u redu, ako je nešto slomljeno ili smeta plovidbi, raspoređuje teret na brodu, slomljeno obnavlja, popravlja i čisti brod bilo na dnu, bilo u potpalublju, bilo na pramcu, bilo na krmi. Jedan drugi važan časnik se zove pirot, za koga Nijemci misle da je pilot. Taj pilot pozna sigurnije i bliže pomorske putove. Kako on naredi ili savjetuje, tako se i plovi. Ako dođe u područje koje ne pozna, brine se da se pribave saznanja o sljedećoj luci i tu se povuče sa svoje službe, tako da vlasnik broda dovede drugoga, kojemu su poznati pomorski putovi, kako se iz neznanja ne bi dogodilo da se brod nađe u području bibavice (ili ukrižanog mora) ili upadne u plićake i grebene. S njime su neki iskusni zvjezdoznanci i predskazivači vremena, koji promatraju zvijezde i znakove na nebu, sude o vjetrovima, a pilotu izdaju naređenja. U tom su umijeću općenito svi iskusni, koji po promatranju neba prosuđuju o nadolazećim olujama ili tišinama. To također prosuđuju po boji mora, po natjecanju i kretanju dupina i letećih riba, po dimu vatre i isparavanju taloga, po noćnom iskrenju zavoja i konopa, pokretima i zračenju vesala zaronjenih u more. Oni po promatranju zvijezda uvijek znaju koji je sat. Uz glavni jarbol drže jednu morsku zvijezdu,¹⁵³ drugu, kao busolu, na vrhu prostorije zapovjedničkog mosta. Uz nju uvijek gori svijeća. U plovidbi s nje nikad ne odvrtaču pogled, nego uvijek netko gleda na zvijezdu i pjeva neku ugodnu melodiju, naređujući povoljno putovanje. Istim pjevanjem

¹⁵³ Radi se o pomorskoj spravi kojom se određivao položaj broda po Polarnoj zvijezdi.

naređuje onomu koji upravlja ručkom kormila na koju stranu treba pomicati kormilo. Kormilar se ne usuđuje ni na koji način pomaknuti kormilo bez zapovijedi promatrača morske zvijezde, čime odlučuje treba li ploviti ravno, krivo ili bočno. (...) Imaju i druge sprave kojima odlučuju o smjeru plovidbe po gibanju zvijezda i puhanju vjetrova. Imaju, naime, kartu od jednog lakta širine i dužine na kojoj je morsko prostranstvo ucrtano tisućama i tisućama crta. Krajeve označavaju točkama, a morske milje brojkama. Na toj karti točno izmjere i vide gdje se nalaze, čak i onda kada ne mogu vidjeti nikakvo kopno niti se zbog oblaka pojavljuju zvijezde. To pronalaze na karti povlačeći čudesnim umijećem krug od crte do crte, od točke do točke.¹⁵⁴ Imaju mnoge druge sprave kojima određuju morske pravce i svaki dan zasjedaju skupa savjetujući se o tomu.

Poslije njih, najstariji je u upravljanju brodom komet, koji pomaže i prvi koji prima zapovijedi onih koji nadgledaju. On je isto što i brodski pratilac i zauzima svoje mjesto ispod zapovjedničkog posred greda na glavnoj palubi. Njemu gospodar priopćava svoju namjeru, a on dosljedno usklađuje cijelom radnjom. O vratu ima obješenu srebrnu pištaljku kojom daje do znanja koje radnje mornari moraju obaviti. Kada se u bilo koje vrijeme dana i noći začuje ta pištaljka, svi brzo trče odgovarajući vikom zviždaču. On zapovijeda kada treba isploviti ili uploviti, spustiti ili podići sidra, podići ili skupiti jedra, zaveslati ili zaustaviti vesla, spustiti dubinomjer, stegnuti ili popustiti vezove. Njega se svi niži boje kao vruga. On, naime, lupa štapovima one koje hoće, kažnjava šakama i užetima. Nitko se ne usuđuje mrmljati, jer na dani znak svi ustanu protiv onoga koji mrmlja. Vidio sam kako ti kometi čine nečovječne okrutnosti kojima su kažnjavali jadne veslače.¹⁵⁵

Ispod njega po položaju je onaj koji se zove barun, tj. brodski barun koji radi i djeluje na zapovijed kometa. Uvijek stoji uz glavni jarbol na sredini broda. I on o vratu nosi pištaljku za prijenos zapovijedi. On trči tamo gdje komet ne može biti, zviždeći, galameći i potičući na rad. On vodi glavnu brigu o užadima, jedrima i sidrima da uvijek budu pogodna i spremna. Na brodu imaju posebne povlastice i prava.

Pod baronom je drugi, koji se zove dobarun, koji na njegovu zapovijed drugima naređuje i zapovijeda. Nakon njih dolaze neki koji se zovu kom-

¹⁵⁴ Ta se vrsta procjene položaja broda danas zove zbrojena plovidba.

¹⁵⁵ Komet o kojemu govori autor, kasnije, pa i danas, služba je koju vrši vođa palube.

panji, tj. drugovi. Ima ih možda devet. Među njima ima onih koji se ističu u odnosu na druge, a to su oni koji se kao mačke znaju kretati po užadima. Penju se po užetima vrlo brzo do koševa i u najgorim olujama uspravno trče po lantini, dižu sidra roneći u dubokim vodama, vise i obavljaju vrlo opasne poslove. Obično su vrlo okretni i smioni mladići koji ne drže gotovo ništa do svog života. Na brodu su također vrlo moćni kao vojnici pod barunima.

Pod njima su oni koji se zovu mornari. Oni pjevaju radeći skupa, jer su brodski radovi vrlo teški i ne obavljaju se bez davanja ritma nadglednika i odgovora radnika. Tako oni sudjeluju s onima koji rade, pjevaju, potiču i groze se u poticanju udaranjem takta. Svojom spretnošću podižu čak velike terete. Općenito su stari i iskusni ljudi.

Najniži se zovu galeote ili galeoti, prve ili druge latinske deklinacije, koje latinski zovemo veslačima. Oni sjede na veslačkim klupama kako bi pokretali veslima. Ima ih mnogo i svi su snažni. Obavljaju teške poslove. Na to ih potiču vikom, bičevima i psovkom. Kao što se više potiču konji da što jače uzbrdice vuku natovarena kola, tako i oni. Tako i ove bijednike, kada upru sve sile radeći, još više tuku da se još više napinju. Gadi mi se pisati i zgražam se misleći na muke i kažnjavanje onih ljudi. Nikad nisam vidio da životinje tako okrutno tuku kao njih. Nerijetko ih prisiljavaju da sa sebe do pasa skinu haljine i košulje te da rade golih leđa i hrbata, kako bi ih remeni-ma i bičevima mogli tući. Ti su veslači ponajvećma kupljeni sluge gospodara, ili su na drugi način u bijednom stanju, ili zarobljenici, ili bjegunci sa zemlje, ili protjerani, ili izbjeglice ili nesretnici koji ne mogu živjeti na zemlji niti su se u stanju prehranjivati. Kada postoji opasnost da pobjegnu, tada ih željeznim okovima prikuju na njihove veslačke klupe. Obično se radi o ljudima iz Makedonije i Albanije, Ahaje, Ilirika i Slavenske zemlje. Katkada među njima ima Turaka i Arapa, koji pak skrivaju svoju vjeru. Nikada nisam vidio Nijemca veslača, jer nijedan Nijemac ne bi mogao podnijeti tu bijedu. Oni su toj bijedi tako navikli da rade sporo i beskorisno ako ih se ne nadzire i tuče kao magarce i psuje. Vrlo oskudno jedu i uvijek spavaju na veslačkim klupama. Danju i noću su pod vederim nebom spremni na rad, a u nevremenu stoje posred valova. Obično su kradljivci i ne oklijevaju uzeti stvar koju nađu, zbog čega ih često vrlo teško kažnjavaju. Kada ne rade, sjede i igraju na karte ili na kocke za zlato i srebro, izgovarajući pritom grozne psovke i kletve. Nikada nisam čuo tako grozne kletve kao od tih ljudi na brodovima, jer ništa ne rade, ni u igri ni u ozbiljnim stvarima, nego samo

najružnijim klevetama na Boga i svece. Katkad se među njima nađe poštenih trgovaca koji se podvrgnu tom vrlo teškom ropstvu kako bi u lukama mogli prodavati robu. Neki su od njih postolari ili obučari koji u slobodno vrijeme na brodu prave obuću, haljine ili košulje. Neki su perači, pa na brodu za novac peru košulje i rupce. To općenito rade svi veslači. Svi su trgovci i svaki od njih pod veslačkom klupom ima nešto za prodaju. To u lukama izlažu na prodaju, a na brodu svaki dan međusobno trguju. Obično govore barem po tri jezika i to slavenski, grčki i talijanski, a većina ih zna i turski. I među veslačima postoji red. Jedni su nadređeni drugima. Oni u koje se ima veće povjerenje bivaju postavljeni kao čuvari na ulazu u brod. Zovu se čuvari. Neki su nadstojnici pramca, neki nadstojnici desne strane, neki lijeve strane, neki služe na krmi. Tima je najbolje.

Na brodovima općenito postoje tri ili četiri mladića koji uče trčati po konopima i koji se nastoje uvježbati u drugim uzbudljivim poslovima.

Ostali su, osim veslača, neki topnici, neki trubači koji ujutro i navečer uvijek trube, i prije obroka i poslije njega, i u svim lukama. Neki su brodski čistači i ukrasivači. Ima i brijača, najmanje dvojica, koji su također liječnici i kirurzi. Ima i mučitelja zločinaca. Oni kao državni službenici muče one koje vlasnik zapovjedi mučiti.

Ima i jedan časnik, vrlo ugledan na brodu, koga nazivaju pisarom, tj. pisačem. On drži popis imena svih osoba na brodu. Popisuje one koji ulaze u luku ili iz nje izlaze, rješava svade oko čamaca, naplaćuje uzimanje u najam nekih stvari i obavlja mnoge druge stvari. Općenito je čovjek svima dosadan. Toliko o brodskim dužnosnicima”.¹⁵⁶

¹⁵⁶ *Evagatorium*, I: 122-127.

**DESCRIPTIONS OF THE CROATIAN ADRIATIC
COAST IN THE TRAVEL ACCOUNTS OF THE SWISS
DOMINICAN FELIX FABRI (SCHMID) RECORDED
IN 1480 AND 1483/84**

STJEPAN KRASIĆ

Summary

On his voyage from Venice to Palestine and the Near East in 1480 and 1483/84, Felix Fabri (Schmid), a Swiss Dominican, visited a number of places along the east coast of the Adriatic- the towns of Poreč, Rovinj, Pula, Osor, Zadar, Biograd, and Dubrovnik; and the islands of Prvić, Hvar, Šćedro, and Korčula. In an attempt to provide his readers with plenty of useful facts about the regions he traveled through, the author filled the pages of his diary with information ranging from geographical particularities to political conditions, along with detailed accounts of what he may have witnessed, heard, or experienced. A testimony of a most eventful journey, these accounts impress the reader with absorbing descriptions of the people he encountered, their language, customs, monuments, curiosities, inns, churches, relics of saints, etc. Fabri's travel accounts reflect the author's particular interest in the climate, the flora and the fauna, the means of sea transport, including the elements of navigation. The genuine value of these or any other travel accounts does not merely lie in the fact that they describe actual events but that they also illustrate how much others knew or may well have known about us. Over the centuries, accounts such as these represented practically the only source of information on the Croats and their lands in the countries of western Europe.